

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVičIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITE
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Tomas KIAUKA
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com

Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

SRTRF įsipareigoja
2011 m. Kultūros
barų projektui
suteikti 180 000 litų finansinę paramą.

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Bronislovas KUZMICKAS. Tapatumo ieškojime kultūroje / 2

Problemos ir idėjos

Žibartas JACKŪNAS. Viešasis interesas ir (pseudo)autonomija / 5

Carl ROWLANDS. Europos periferija / 11

Europos istorijos

Eglė WITTIG-MARCINKEVičIŪTĖ. Europiečių dilema. *Kodėl būtina komunistinius nusikaltimus prilyginti nacistiniams* / 17

Nuomonės apie nuomones

Julius ŠALKAUSKAS. Tautų ir sąvokų maišatis / 22

Replika Audronei Girdzijauskaitei / 23

Kūryba ir kūrėjai

Ramūnas KASPARAVIČIUS. Eilėraščiai / 24

Vita GRUODYTĖ. Muzikologinė 1990-ųjų artikuliacija / 26

Aleksandra ALEKSANDRAVIČIŪTĖ. Magiškas naktinių plaštakių renesansas / 33

Kęstutis ŠAPOKA. Dvi beretės – trys diagnozės. *Dainiaus Liškevičiaus performansas ir ekspozicija „Akademijos“ galerijoje* / 35

Eglė KETURAKIENĖ. Apie poezijos grožį ir prasmę / 39

Mario SOLDATI. Trečiasis pragaro ratas / 44

Paveldas ir paminklai

Jonas GLEMŽA, Audronis KATILIUS. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rūmų atkūrimas Vilniuje / 46

Kelionė kaip intelektualinis nuotykis

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ. Pietų Kryžiaus šalyje / 50

Predrag MATVEJEVIČ. Viduržemio jūros brevijorius / 60

Retrospektyva

Kęstutis ŠAPOKA. Susiejęs dvi epochas. *Zenono Varnausko (1923–2010) kūrybos paroda „Kunstkameros“ galerijoje* / 65

Pažinti naujaip

Vladas BALKEVIČIUS. Žemiškasis Kristus / 67

Laikai ir žmonės

Almantas ŠLIVINSKAS. Lietuvis – „šiaučių, kriaučių ir tarnaičių“ prusintojas, Mikaldos pranašysčių leidėjas / 75

Apie knygas

Vaidas JAUNIŠKIS. Pavėluotai išugdytų jausmų romanas / 83

Irena ALEKSAITĖ. Nelaikina dovana / 87

Algirdas ŽEMAITAITIS. Nepagydoma liga / 92

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Mažoji žemė / 93

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Dalia LAUČKAITĖ-JAKIMAVIČIENĖ. Lemputė Nr.3, 2011. Iš parodos

„Akademijos“ galerijoje. Vidmanto Ilčiuko reprodukcijos

4 p.: Jolanta KYZIKAITĖ. Šauksmas. 2010. Drobė, akrilas; 200x250. Iš lietuvių ir prancūzų parodos „Ultramemoire/Ultraatmintis“ VDA galerijoje „Titanikas“

TAPATUMO IEŠKOKIME KULTŪROJE*

Iškilusis semiotikas Algirdas Julius Greimas paskaitoje, skaitytoje 1965 m. *Santaros–Šviesos* suvažiavime, sakė: „Mes nežinome, kas yra gera ir bloga, bet žinome, kad negalime palikti žmogaus, neįrašydami jo į tam tikrą simbolinę kultūrinę sistemą.“ (Greimas 1993: 78). Šią mintį galime suprasti kaip būtinybę žmogui surasti savo vietą, savo namus kultūroje, kartu ir savo paties tapatumą, savo gyvenimą. Kam nesiseka surasti savo vietos kultūroje, tam, reikia manyti, nepavyksta surasti ir paties savęs.

Įrašymas į vienokią ar kitokią simbolinę kultūrinę sistemą prasideda nuo pat pirmųjų žmogaus gyvenimo dienų. Pirmasis simbolinis „įrašas“ yra krikštas, vardo įgijimas, kuriuo mažasis individas yra įsmeninamas ir įpilietinamas, įrašomas į tautos kultūrinę, konfesinę erdvę. Tolesnis vyksmas – auklėjimas, lavinimas šeimoje ir mokykloje, čia dar prisideda radijas, televizija, internetas, daugybė kitų aplinkybių ir veiksnių.

Visa tai sudaro aplinką, kuri formuoja ir kurioje formuojasi esminė individo tapatumo pusė – kultūrinis jo tapatumas. Juk individo tapatumas yra daugialypis – galime kalbėti apie profesinį, politinį, konfesinį, o, kitu kampu žiūrint, apie vidinį ir išviršinį, tikrą ir netikrą ar dar kitokius to paties individo tapatumus, nelygu ką norime išsiaiškinti. Individo tapatumo sandarai itin svarbus kultūrinis matmuo, teikiantis įvaizdžių kitiems jo tapatumo pavidalams išreikšti.

Reikia iš karto pasakyti, kad tai, kaip individas suvokia ir vertina pats save, savo tapatumą bendrąja prasme,

yra neatsiejama nuo kultūrinės, civilizacinės erdvės, kurioje jis gyvena, lavinasi ir mokslinasi, kurios pasiekimų vartotojas, perėmėjas, o kai kada ir produktyvus kūrėjas jis yra. Vytautas Kavolis rašė: „Visada žmogus definuodavo save ir būdavo kitų definuojamas pirmiausia tuo, kas jame aiškiausia: jo priklausomybė kraštui, tradicijai, tikėjimui“ (Kavolis 1993: 89). Galima drąsiai kalbėti apie lietuviškos ar vokiškos, švediškos ar itališkos kultūros individus, tokiais save ir laikančius, o, atsižvelgiant į kalbų paplitimo arealus, galima skirti anglakalbę, prancūzakalbę, ispanakalbę ir kitokias kultūras, atitinkamai ir asmenų – jų vartotojų ir kūrėjų – tapatumus.

Kultūrinės individo priklausomybės nepakeičia ta aplinkybė, kad plečiasi globalusis atvirumas, įvairėja tarpkultūrinės sąveikos, įtampos ir konfliktai, kaip ir tai, kad visais laikais buvo, o dabar itin gausėja individų, kurių kultūrinis tapatumas yra dvilypis ar daugialypis – tą lemia įvairūs šiuolaikinio pasaulio veiksniai. Tokiais atvejais yra svarbu, ką galvoja pats asmuo, nusprendamas, kokios tautos, šalies ar regiono kultūros žmogui jis save laiko. Konfesinė priklausomybė taip pat gali nulemti kultūrinį tapatumą, nes religinis tikėjimas yra reikšminga, o kai kada net esminė, kai kurių kultūrų tapatumo pusė.

Pagrindinis dalykas, kurį itin svarbu pabrėžti, yra tai, kad kiekviena civilizacija, kiekviena jai priklausanti kultūra formuoja savą individo tapatumo sampratą, nes nėra asmenybės, kuri būtų laisva nuo kultūros, o kultūra negali būti laisva nuo asmenybės: „Kultūra nėra asmenybės psichologijos periferinis dalykas. Tai yra jos širdis“ (Cervone, Pervin 2008: 558–559). Individas suvokia save

* Straipsnis parašytas, vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą Nr.VAT-16/2010

pirmiausia tos kultūrinės tradicijos, kurios aplinkoje jis gyvena, tos socialinės grupės, kurios narys jis yra, terminais ir įvaizdžiais.

Nesvarbu, kokie tie įvaizdžiai, kas jais teigiama, kaip giliai jie įsispaudžia į individo sąmonę, nes vis tiek jie – tai tik bendrasis fonas, tik kelio pradžia. Toliau jau individas pats, konkrečiai ir savo valia įsilieja į kultūrą, į vienokią ar kitokią jos sritį jam priimtinu lygmeniu. Daug ką lemia istorija ir geografija, bet kultūrinė saviidentifikacija gali vykti ir „specifinių tapatumo kūrimo projektų pagrindu“ (Castels 2009: 117). Tai trunka visą gyvenimą. Žinoma, galima nugyventi savo dienas ir niekur aiškiau neįsitraukiant, liekant pradiniam lygmenyje, kultūros pakraštyje ar net užribyje.

Kad įsilietum į kultūrą, reikia išsiugdyti tam tikras savybes – atvirumą ir imlumą, aktyvumą ir pasitikėjimą, taip pat svarbu pasinaudoti palankiomis aplinkybėmis ir pačiam jas susikurti. Reikia stengtis atsiverti bendraujant su kitais, nebūtinai realiais asmenimis, ne mažiau svarbus sąlytis su tais, kurių nebėra tarp gyvųjų, bet apie jų nuveiktus darbus byloja kultūros istorija.

Į kultūrą įsitraukiama renkantis vertybes, tikslus ir vaidmenis. Jeigu tai daroma laisvai ir reikliai, o ne pasyviai priimant vien tai, kas peršama iš šalies, tai savo pasirinkimu individas tapatinasi su tuo, kam teikia pirmenybę, kurdamas savo tapatumą. Todėl žmogaus tapatumas nėra vien jo paties kūryba, daug lemia tai, ką jis gauna iš bendravimo, iš savo pasirinkimų ir tapatinimosi. „Jei atrandu savo tapatybę, tai nereiškia, kad aš ją susikuriu užsidaręs savyje; savo tapatybę aš „išsideru“ pusiau atviroje, pusiau vidinėje diskusijoje su kitais“ (Taylor 1996: 61–62). Manau, kad taip yra laisvoje demokratiškoje visuomenėje, kur niekas prievarta nebruka doktrinų ir stilių, žinoma, išskyrus reklamą ir kitokias manipuliavimo žmonių sąmonę technologijas.

Vis dėlto kiek individo pasirinkimai yra savarankiški, laisvi nuo bendrojo kultūrinio fono? Gal jis tik savaip individualizuoja tai, ką yra gavęs ir nuolatos gauna iš gimtosios kultūros, iš platesnės sociokultūrinės aplinkos? Jeigu taip, tai jo tapatumas būtų tiesiog individuali tos kultūros, kuriai jis priklauso, kopija, o tai savo ruožtu reikštų, pasak Algio Mickūno, „kad negali būti jokių

privilegiuotų asmenų, kurie galėtų ištrūkti iš savo kultūrinio supratimo ir pažvelgti į jį iš „išorės“ (Mickūnas 2007: 221).

Jeigu šią mintį taikysime šiandienos lietuviams, turėsime pripažinti, kad esame tokie, kokia yra kultūrinė mūsų aplinka, iš kurios negalime „ištrūkti“. Į ją nuo mažens esame įrašyti, o vėliau įsitraukiame patys, kai ką pasyviai priimdami ir su tuo tapatindamiesi, kai ką atmesdami, kai ką ir patys pridėdami. Tačiau tą darome tam tikrais, nelabai suvokiamais būdais, perimtais iš nacionalinės kultūros.

Išėitų, esame lyg ir savosios kultūrinės aplinkos „belaisviai“, varžomi kultūrinio determinizmo? Nenorėčiau su tuo sutikti, tokia būsena yra būdingesnė vadinamosioms tradicinėms, uždaroms visuomenėms, kurioms priklausančys individai suvokia save tik kaip šeimos, bendruomenės narius. Lietuvos visuomenė tokia nėra, ji juk atvira, jos madas dabar diktuoja liberalioji mąstysena ir veikseną, net kyla klausimas, ar neatėjo laikas apmąstyti liberaliojo atvirumo ribotumą tiek jo paties, tiek visuomenės labui. Nes, geriau išsižiūrėjus, aiškėja, kad ir liberalioji mąstysena ne vien tik išlaisvina – patiklį sąmonę ji geba ir „įkalinti“, beje, ne mažiau griežtai už kokią nors kitą mąstyseną.

Nors gyvename atviroje visuomenėje, turime pripažinti paprastą tiesą – esame lietuviškos kultūros vaisiai, vieni tradicinės, kiti liberaliosios, treči dar kokios nors pakraipos. Neturėtų gąsdinti ir žodis „belaisviai“, ypač jeigu turime galvoje tokią esminę kultūros dalį kaip kalba, kuri yra kur kas daugiau negu vien žinių perteikimo priemonė. Nuo šios prigimtinės aplinkybės nėra laisvi nei originalių tapatumo projektų autoriai, nei „pasaulio piliečiai“, deklaruojantys savo kosmopolitizmą. „Kultūrinė praeitis yra griežtai deterministinė tokiu mastu, kad individas to nesuvokia“ (May 1979: 152).

Populiarus būdas „ištrūkti“ iš lietuviškos aplinkos – emigracija – ne visada gelbsti, nes ir svetur atsidūręs asmuo nėra laisvas nuo to, ką atsivežė su savimi. Tai gali pavykti tik išeivių vaikams ar net vaikų vaikams, išgyvenusiems dvilypio tapatumo nepatogumus ir tapusiems naujosios tėvynės piliečiais.

Beje, byloti kultūros vardu – pernelyg didelė atsakomybė, tad, tęsdamas svarstymą, apsiribosiu tik tautos

mentalitetu, kaip viena iš kultūros apraiškų. Tai mąstymo, vertinimų ir įpročių visuma, daugiau ar mažiau apimanti visų sluoksnių tautiečius. Mentaliteto bruožus sunku apibrėžti, nes juose susipina moralė ir psichologija, socialinė ir istorinė patirtis. Apie tai turėtų argumentuotą žodį dažniau tarti atitinkamų sričių specialistai, bet kol kas girdime vos vieną kitą psichologų nuomonę.

Pirmiausia reikia pabrėžti, kad dabartiniam lietuvių mentalitetui būdinga raiški idealiųjų ir pragmatinių motyvų disproporcija – antrųjų persvara yra didžiulė. Dabartinio statistinio lietuvio požiūrį į gyvenimą labiau apibūdina veiksmažodžiai „gauti“, „imti“, „griebti“ negu „daryti“, „kurti“, „duoti“. Sovietinės patirties pėdsakas čia neabejotinas. Tai reiškia, kad dauguma tautiečių yra linkę tapatintis su vartotojais, kuriems labiausiai rūpi materialinės gėrybės, materialinė gyvenimo kokybė – čia jie mato savirealizacijos būdą, savigarbos ir orumo atramą. Šito polinkio nereikėtų painioti su nepriteklių slegiamų žmonių pastangomis užsidirbti duonos kąsnį. Vis dėlto labai nedaug vilčių, kad iš vargo išbridusieji, kai smarkiai praturtės, arba tie, kurie apskritai niekada skurdo nepatyrė, atsigręš į kultūrą, joje ieškos dvasinių paskatų, kitaip sakant, nuo gėrybių kils prie vertybių.

Būtų klaida dėl dabarties gyvenimo sunkumų kaltinti lietuvių mentalitetą, nes tai viso pasaulio problema, tačiau būtent mentalitetas lemia, kaip į sunkumus reaguojama, kokių išiečių ieškoma. Mūsų platumose pernelyg dažnai jų neieškoma apskritai, pasitenkinama vien tuo, kad keikiama valdžia. Nors ir nėra būdų tam pamatuoti, vis dėlto akivaizdu, kad negatyvi žmonių reakcija į sunkumus daugeliu atvejų yra neadekvati, gerokai perdėta.

Daugelio žmonių mąstyseną, o ir viešąją erdvę permelkęs nihilizmas per nepriklausomybės dvidešimtmetį jau tapo savotiškai „geru tonu“. Viešajame diskurse neišgirsime beveik nieko, kas padrąsintų, pakeltų, įkvėptų, kas teiktų tam tikrą dvasinį komfortą, o juk to labai reikia, kad medžiaginių nepriteklių prislėgtas žmogus nebūtų paliktas dar ir dvasiškai nuogas, vienišas.

Kultūros visuma yra tokia, „kokia yra“, ji sluoksniuota ir prieštaringa, joje esama visko. Tai, kas kultūroje kuriam ir daroma, ilgainiui susidėsto pagal tam tikrą hierarchinę skalę – atsiskiria tai, kas aukšta ir žema, gražu ir

bjauru, kilnu ir niekšiška ir pan. Tą lemia moralės, meno, pilietiškumo ir kitokie kriterijai.

Svarbu, kad tam, kas gyvenime gražu, kilnu ir aukšta, kultūra suteiktų tinkamą išraišką, kad visa tai būtų plačiai matoma ir girdima, išsiskirtų tiek iš reklaminio triukšmo, tiek iš aimanų choro. Daug ką lemia tai, kokie kultūriniai įvaizdžiai įsismelkia į protą ir širdį ankstyvoje jaunystėje, kokias paskatas žmogus gauna. Nepaprastai svarbu, kad savo kaip asmenybės tapatumo ir unikalumo atramą jis galėtų rasti tikrojoje kultūroje, nes, perfrazuojant Greimą, negalima jauno žmogaus palikti vien vartotojiškos pseudokultūros vilionėms, kad ir kokiais estetizuotais pavidalais ji save pateiktų.

Valstybės prestižas dalies lietuvių akyse nėra aukštas, todėl kultūrinė savivoka tampa itin reikšmingu nacionalinio tapatumo sandu. Kultūrinės raiškos formas „paėmus į kabutes“, iš tautiškumo mažai kasbelieka. Savo ruožtu ir kultūra nėra atsiejama nuo tautiškumo, nors tų sąsajų būdai įvairūs ir paslankūs. Etninės kultūros sąsajos su tautiškumu yra glaudžios ir plika akimi matomos, tačiau profesionaliosios kultūros, ypač meno, ryšys gali būti ne tik tiesioginis, bet ir netiesioginis, menamas ar koks nors kitoks, net apskritai neįžvelgiamas. Jauno žmogaus kultūrinį tapatumą labai sustiprina humanitariniai mokslai, estetiškas lavinimas. Viena iš svarbių švietimo sistemos gerinimo užduočių – siekti, kad mokyklose šių dalykų neužgožtų fizika, matematika, informatika ir pan., nes tik tada išugdysime supratimą, kad nuo gėrybių reikia kilti vertybių link...

Castels M., 2009, *Communication Power*, Oxford University Press.

Cervone D., Pervin L. A., 2008, *Personality. Theory and Research*, Tenth edition, Wiley.

Greimas A. J., 1993, *Mitai ir ideologijos. Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Kavolis V., 1993, *Neaiškūs žmogus ir istorijos dviprasmybės. Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

May R., 1979, *The Meaning of Anxiety*, Washington: Square Press.

Mickūnas A., 2007, *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybraižos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Taylor Ch., 1996, *Autentiškumo etika, Aidai*.

Žibartas JACKŪNAS

VIEŠASIS INTERESAS IR (PSEUDO)AUTONOMIJA

Šiuolaikinės Vakarų šalys, kur vyrauja liberali demokratija, išpažįstami individualizmo principai, gerbiamos žmogaus teisės ir laisvės, autonomiją laiko vertybe, nekeliančia abejonių. Pabrėžiama, kad autonomija neatsiejama nuo liberalizmo, netgi sudaro jo esmę. Internetiniame Australijos konservatyvios minties tinklalapyje *Oz Conservative* teigiama: „Esminis liberalizmo principas ar tikslas yra individuali autonomija“; „...autonomija yra tikroji liberalizmo šerdis, vidinė citadelė“; „Autonomija yra tai, ką puoselėja ir siekia apginti pagrindiniai politiniai liberalizmo principai“.¹ Pasak Marko Richardsono, „Vakarų nacijos klostosi veikiamos liberalizmo politinės filosofijos, o liberalizmo šerdyje slypi autonomijos idėja“.²

Nepriklausomybę atkūrusi Lietuva autonomijos idėją sutiko itin entuziastingai. Dešimtmečiais puoselėtas laisvės, savarankiškumo, žmogaus teisių užtikrinimo siekis tapo palankia dirva tarptautinės autonomijos nuostatom, kurios palaipsniui įsitvirtino tiek politinėje ir teisinėje sąmonėje, tiek viešajame diskurse. Autonomijos esmę perteikiančioms nuostatoms reikšminga vieta skiriama Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, teisės dokumentuose, reglamentuojančiuose teisėtvarkos, aukštojo mokslo, visuomenės informavimo priemonių, savivaldos ir kitas socialinės bei kultūrinės veiklos sritis.

Sėkmingas, nors ir ne rožėmis klotas, autonomijos kelias į viešąjį Lietuvos gyvenimą neturėtų užgožti

fakto, kad autonomija, kaip ir bet kuris kitas socialinis institutas, aprėpiantis daugelio žmonių interesus, toli gražu nėra paprastas, vienareikšmiškai – palankiai arba neigiamai – vertintinas reiškinys. Autonomijos raiška postkomunistinėje Lietuvoje yra, manding, gana prieštaringa ir kelia nemažai rūpesčių. Todėl labai svarbu apčiuopti ir įvardyti nepriimtinas autonomijos versijas ir padaryti viską, kad jos neišsikerotų šalies viešajame gyvenime.

Autonomijos samprata

Dalykų, kuriuos filosofija, teorinė mintis suvoktų vienodai, apskritai nėra daug. Autonomijos fenomenas irgi suprantamas įvairiai. Pasak Gary'o Dworkino, prasminiu požiūriu „autonomija“ apibrėžiama itin laisvai: „Kartais ji suvokiama kaip laisvės ekvivalentas, kai kada tapatinama su savivalda ar suverenitetu, tarpais prilyginama orumui, sąžiningumui, individualumui, nepriklausomybei, atsakingumui ir savižinai. Ji siejama su asmenybės įsitvirtinimu, kritiniu mąstymu, laisve nuo pareigos, išorinių priežasčių nepaisymu, asmeninių interesų suvokimu.“³ „Autonomijos esmė, – teigia Andrews Reathas, – yra suverenumas savo paties atžvilgiu, savivalda (*self-governance*) ar savarankiškas apsisprendimas (*self-determination*): asmuo

ar politinė institucija yra autonomiška, jeigu ji yra savivaldi, savarankiškai priimanti sprendimus.“⁴ Benas Colburnas autonomiją sieja su „asmeniu, savarankiškai sprendžiančiu, kas yra vertingas gyvenimas, ir gyvenančiu pagal šį sprendimą“.⁵ Vytautas Kavolis, kalbėdamas apie nepriklausomą žmogų Lietuvos istorijoje, „nepriklausomų žmonių sąjūdį“ suvokė kaip diskursą, idėjų sklaidą, gyvenimo ir raiškos formų kritiką, kuria „... siekiama visose žmogaus egzistencijos srityse plėtoti kiekvieno individo pajėgumą įtikinamai gyventi savo paties sąžinės ir sąmonės reikalavimais“.⁶

Autonomija netapatintina su besąlygiška nepriklausomybe ar absoliučiai autonomiška asmenybe, nes tokia autonomija yra mitas.⁷ Šiuolaikinė teorinė sąmonė, suvokianti istorinį, socialinį ir kultūrinį savo sąlygotumą, šio mito jau beveik baigia atsikratyti. Apie autonomiją prasminga kalbėti tik ten ir tik tada, kur ir kada reiškiasi „vertybės ir principai“, turintys simbolinę ir (ar) praktinę galią, – tai normos, tradicijos, patirtis, „sveikas protas“, įsitvirtinusios semantinės interpretacijos schemas, paradigmos, stereotipai, autoritetai, racionaliomis laikomos nuomonės, įsitikinimai, nuostatos ir t. t.

Toliau narplioti įvairių autonomijos reiškinio apibūdinimų neverta, juolab kad ir straipsnis nėra skirtas vien teoriniams šio reiškinio aspektams ar vieningos, visiems tinkamos jo sampratos paieškoms. Matyt, esama tiesos, kai teigiama, kad autonomijos sąvoka, vartojama skirtinguose kontekstuose, neišvengiamai įgauna su konkrečiu kontekstu susijusį turinį.⁸ Vienas prasminis branduolys, kuriuo remtųsi įvairios šio termino vartosenos, kažin ar egzistuoja.⁹ Vis dėlto akivaizdu, kad autonomijos sampratų įvairovė nepakerta Vakarų viešojoje sąmonėje įsitvirtinusio tikėjimo socialine ir kultūrine jos reikšme. Daugelis politinių lyderių, liberalizmo socialinės filosofijos atstovų yra įsitikinę: „...autonomija giliai įsišaknijusi šiuolaikinėje asmens sampratoje ir yra svarbi šiuolaikinė vertybė“.¹⁰ Pats liberalizmas, anot Gianni'io Vattimo, neretai yra suprantamas kaip asmens „teisė ir pareiga kurti savo likimą, pasitelkus kūrybines galias ir iniciatyvą...“¹¹

Autonomija ir viešasis interesas

Aptariant autonomijos santykį su principais, vertybėmis, normomis, kurios yra svarbios visuomenei ar asmeniui kaip bendruomenės nariui, galima, patogumo dėlei, pasitelkti bendrą vardiklį – tai viešojo intereso sąvoka. Šiuo atveju autonomija suvoktina kaip fenomenas, besireiškiantis asmens, institucijos ar bendruomenės santykio su viešuoju interesu plotmėje.

Viešasis interesas nėra paprastas, savaime akivaizdus dalykas. Joks reiškinys, tarkime, eutanazija, infliacija, asmens smalsumas, pats savaime neturi viešojo intereso ar jo priešybės prasmės. Viešasis interesas yra santykinė semantinė suvokiamų reiškinių charakteristika, atsirandanti tada, kai visuomenės narių patirtyje įsitvirtinę bendrieji interesai ir vertybės tuos reiškinius vertybiškai įprasmina kaip visiems ar daugumai jos narių svarbų dalyką – remtiną, puoselėtiną vertybę arba smerktiną, žalingą, šalintiną reiškinį, antivertybę. Viešasis interesas reiškiasi kaip asmens semantinės patirties saistomas daugmaž pastovus santykis su tam tikrai bendruomenei reikšmingomis vertybėmis, yra suvokiamas kaip svarbus daugumai visuomenės narių – tuo jis skiriasi nuo grupinių, korporacinių ar privačių interesų.

Nesileidžiant į tolesnius svarstymus apie viešojo intereso sampratą, reikėtų pabrėžti, kad viešasis interesas nėra objektyvi duotybė ir niekas neturi išskirtinės teisės ar privilegijos teisingai, objektyviai, neklystamai nustatyti jo turinio. Viešojo intereso raiška – tai niekada nesiliaujantis vyksmas, aprėpiantis nuolatines jo įžvalgas, artikuliaciją, kvestionavimą, kritiką, tikslinimą, koregavimą, praktinį įgyvendinimą...

Kaip reikėtų suprasti autonomiją, žvelgiant į ją kaip į bendruomenės, institucijos ar asmens santykį su viešuoju interesu?

Atrodo, kad žmogus nėra autonomiška asmenybė, jei vyraujančias vertybes, principus, reiškinių supratimo ir vertinimo schemas, veikimo būdus jis priima be jokių išlygų, nesusimąstydamas, ar jie teisingi, racionalūs, pagrįsti, atitinkantys viešąjį interesą. Atsiranda tam tikra savanoriška prasminė, simbolinė priklausomo

mybė, nors pats asmuo to paprastai nejaučia. Tą patį galima pasakyti ir apie instituciją, kuri veikia, nesigilindama į tikslus ir uždavinius, kuriuos jai kelia kiti.

Autonomija gali gyvuoti tik ten, kur išvargiami simbolinio ar (ir) praktinio pobūdžio veiksniai, trikdančys (žeidžiantys, siaurinantys) visavertę viešojo intereso raišką. Autonomija – tai savarankiškos, kritiškos, racionalios, nesvarbu, asmenų ar institucijų, pastangos šalinti visus kliuvinius, kurie trukdo viešajam interesui reikštis tiek simbolinėje, tiek praktinėje erdvėje. Pavyzdžiui, paaiškėja, kad įsitvirtinęs viešasis interesas ar tam tikri jo aspektai darosi jau nebeaktualūs, nebeatitinka pakitusių bendrųjų interesų, virsta tariaumu viešuoju interesu ar pseudointeresu. Arba išsikristalيزuoja tikslesnė, racionali viešojo intereso samprata. Arba nustatomos priežastys ar aplinkybės, kurios varžo aktualaus viešojo intereso raišką ir stengiamasi jas pašalinti. Arba viešasis interesas apčiuopiamas ten, kur anksčiau jo nebuvo ir kt. Tokia ir panaši autonomijos raiška suponuoja veiklą, autonomišką individą – tai viešajam interesui angažuota, savarankiška, intelektualiai nepriklausoma, racionali asmenybė, gebanti išvengti minėtos simbolinės nelaisvės, tolydžio kritiškai reflektuojanti ir turtinanti savo patirtį, plečianti jos ribas. Būtent čia slypi tikroji ne tik asmens, bet *mutatis mutandis* ir institucijų, grupių, bendruomenių autonomijos sociokultūrinė prasmė ir vertė.

Autonomijos pseudoraiška

Daugelis vertybių ir principų, atspindinčių Lietuvos visuomenės viešąjį interesą, yra nurodyta šalies Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose, taigi turi, galėtume sakyti, teisinę, institucinę apsaugą. Antai Konstitucijoje pabrėžiamos tokios vertybės kaip žmogaus sveikata, garbė ir orumas, dorovė, asmens privataus gyvenimo gerbimas, konstitucinė santvarka, teritorijos vientisumas, tikėjimo laisvė, visuomenės saugumas, viešoji tvarka, įvairios kitos žmogaus teisės ir laisvės. Šių vertybių atžvilgiu valstybė reiškiasi kaip garantas – ji artikuliuoja ir įgyvendina viešąjį interesą. O ideali valstybė – tai institutas, tobulai užtikrinantis

viešuosius interesus, pirmiausia tuos, kurių nei pavienis individas, nei socialinė grupė ar organizacija nepajėgia įgyvendinti savo jėgomis.

Tarp vertybių, kurias gina Konstitucija ir kiti įstatymai, yra ir autonomija. Laisvė savarankiškai veikti, tvarkytis, reikšti savo įsitikinimus pripažįstama tiek asmeniui, tiek socialinėms grupėms (tautinėms bendrijoms, religinėms organizacijoms) ar institucijoms (aukštosioms mokykloms, visuomenės informavimo priemonėms, bažnyčioms). Pažymėtina, kad pagal Lietuvos, o ir kitų demokratių šalių konstitucijas autonomija nelaikoma besąlygiška, absoliučia vertybe. Jos raiška gali būti ribojama, jei pažeidžiamas viešasis interesas. Pavyzdžiui, Visuomenės informavimo įstatyme (2006) sakoma: „Naudojimasis informacijos laisve gali būti saistomas reikalavimų, sąlygų, apribojimų ar bausmių, kuriuos nustato įstatymai ir kurie demokratinėje visuomenėje būtini Lietuvos valstybės saugumui, teritorijos vientisumui...“ (toliau išvardijama daugelis Konstitucijos ginamų vertybių). Žodžiu, galima teigti, kad autonomija yra priimtina ir puoselėtina tiek, kiek ji padeda veiksmingai įgyvendinti viešąjį interesą ar bent jau jo nepažeidžia. Bet kokie – tiek simboliniai, tiek praktiniai – veiksmai, kai, prisidengus autonomijos toga, diegiamos viešąjį interesą pažeidžiančios vertybės, yra autonomijos simuliacija, pseudoautonomija, neturinti nei konstitucinio, nei, žvelgiant plačiau, visuomeninio įteisinimo.

Autonomijos, ypač institucinės, raiška Lietuvos viešajame gyvenime kelia didelį nerimą, nes nurodytą principą, atrodo, pažeidinėja visi, kas netingi. Susiklostė net savotiška pažeidinėjimų „kultūra“.

Vienas iš būdų paminti šį principą, itin paplitęs įtakingiausiose viešosios informacijos priemonėse ir politiniame diskurse, yra ydingas, populistinis viešojo intereso tapatinimas su viešąja nuomone – *vox populi* tampa net susidorojimo įrankiu. Kalbu apie viešojoje nuomonėje įsitvirtinusią paternalistinę valstybės misijos sampratą – esą pirmutinė jos pareiga yra užtikrinti kiekvieno savo piliečio gerovę. Jeigu ji nepajėgia to padaryti ar nepadarė to taip greitai, kaip norėtusi, visa atsakomybė ir kaltė suverčiama valstybei, valdžios

institucijoms, politikams. Komerciniais ir galios interesais besivadovaujanti, viešajai nuomonei pataikaujanti ir sparčiai bulvarėjanti žiniasklaida (laimei, ji dar neužima visos viešojo informavimo erdvės) ieško atpirkimo ožių, todėl imasi totalaus valdžios institutų, politikų puolimo, įsitraukia į liguistai azartišką tikrų ar tariamų kaltininkų medžioklę. Taip didinama praraja tarp visuomenės ir valdžios, plėtojama abipusio nepasitikėjimo, įtarumo „kultūra“, kuriama socialinės psichozės, šizofrenijos atmosfera.

Naivu būtų manyti, kad tokia psichosocialinė visuomenės būklė leidžia visavertiškai reikštis asmens ar socialinių grupių autonomijai. Paternalistinė valstybės vizija neatitinka racionaliai suvokiamo viešojo intereso. Nederėtų manyti, kad valstybė, Marcelijaus Martinaičio žodžiais tariant, „turi būti baigta statyti kaip koks fabrikas, o mes visi jame visiems laikams įdarbinti su nuolatiniu atlyginiu ir visokiomis amžinomomis garantijomis“.¹²

Populistiškai patrauklus paternalizmas yra visiškai svetimas moderniam Vakarų viešajam diskursui, tokia nuostata žeidžia žmogaus orumą, nes jis laikomas ne savarankišku, aktyviu savo likimo, gerovės ir ateities kūrėju, o bejėgiu, vien iš valdžios, kaip ir iš Dievo, malonių laukiančiu asmeniu. Perdėtas, neadekvatus valdžios galių vertinimas, pasak Karlo Popperio, „politinės valdžios dievinimas, yra viena bjauriausių ir blogiausių stabmeldystės rūšių, urvinio žmogaus ir vergijos epochos liekana“.¹³ Murray'aus Edelmano teigimu, „politikų pretenzijos atstovauti viešajam interesui dažnai deformuoja arba sunaikina žmonių nuostatą, kad reikia patiems rūpintis savo gerove“.¹⁴ Derėtų patikslinti: dažniausiai politikai imasi atstovauti pseudointeresui, t. y. neadekvačiai, neracionaliai suvokiamam, tariamam viešajam interesui. Taip yra todėl, kad jie patys nėra autonomiškos asmenybės: populistinė laikysena paverčia juos viešosios nuomonės įkaitais, skatina „apgaučiant save ir vadovautis oportunistine vertybių skale“.¹⁵

Žiniasklaidos palaikoma ir net diegiama paternalistinė nuostata silpnina žmogaus, kaip autonomiškos asmenybės, galias, atsparumą manipuliacijoms, jis vis mažiau pasitiki savimi. Tai ardo ir sociumo pagrindus. Ne iš piršto laužtas teiginys, kad „Lietuvos visuomenė

yra tiek viena mažiausiai organizuotų, tiek viena mažiausiai aktyvių visoje Europos Sąjungoje.“¹⁶ „Tebevyrauja nuostata, kad eiliniai piliečiai ir jų organizacijos turi labai mažai arba visai neturi galios paveikti priimamus sprendimus, svarbius visuomenės ar atskirų jos grupių gyvenimui“.¹⁷ Visa tai leidžia daryti išvadą, kad didžioji Lietuvos žiniasklaidos dalis neišlaikė autonomijos išbandymo (tiesa, ne visais atžvilgiais) ir nepateisino pasitikėjimo, kurį jai suteikė visuomenė, Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose įtvirtinusi autonomijos nuostatas.

Pseudoautonomijos apraiškų nestinga ir valstybės įstaigų veikloje. Institucinė pseudoautonomija veši ten, kur pažeidžiama institucijos teisė ir galimybės savarankiškai įgyvendinti savo misiją, atitinkančią viešąjį interesą, remiantis reikiama specifine kompetencija ir patirtimi. Antai iki šiol, prisidengus viešuoju interesu, steigiamos institucijos, jų padaliniai ar pareigybės, kurios šio intereso požiūriu yra beprasmės, nereikalingos. Pavyzdžiui, daugiausia grupiniai universitetinių bendruomenių interesai lėmė viešojo intereso požiūriu nepateisinamą studijų programų dubliavimąsi, menką, šiuolaikinių reikalavimų neatitinkančią studijų kokybę, socialinę teisingumą neretai pažeidžiančią darbo užmokesčio politiką aukštosiose mokyklose.

Autonomija išsigimsta į pseudoautonomiją ir tada, kai ji be jokių išlygų taikoma toms institucijos veiklos sritims, kurioms ją taikyti viešojo intereso požiūriu netikslinga. Pavyzdžiui, viešasis interesas reikalauja, kad teisėjai, priimdami procesinius sprendimus, teismo nutartis, būtų nepriklausomi, tokią jų autonomiją įtvirtina teisės aktai. Tačiau autonomijos nuostata neturėtų būti besąlygiškai taikoma teismų administravimo sričiai. Čia, piktnaudžiaujant autonomija, sudaromos sąlygos tarpti korupcijai, nepateisinamai ilgai vilkinti teismo procesą, sprendžiant net palyginti nesudėtingas bylas – sakykime, Darbo partijos rinkiminių išlaidų, Seimo nario Roko Žilinsko peštynių su taksistais ir kt. Gera žinoma, kuo visa tai baigiasi, – Europos Žmogaus Teisių Teismas jau ne kartą įpareigojo Lietuvą sumokėti šimtątūkstantines sumas už neleistinai ilgai užsitęsčiusius teismo procesus.

Grėsmė institucijų autonomijai kyla ir tada, kai bandoma primesti joms uždavinius, neatitinkančius jų funkcinės paskirties, nors tie uždaviniai ir atitinka viešąjį interesą. Taip atsitinka, kai, pavyzdžiui, dėl neišmanymo ar populistinių paskatų pernelyg tiesmukai reikalaujama, kad aukštoji mokykla tiesiogiai padėtų stiprinti šalies ūkio konkurencingumą, mažinti socialinę atskirtį, spręsti darbo rinkos ir kitas problemas.

Pseudoautonomijos apraiškas Lietuvos viešajame gyvenime skatina, be kita ko, ir dar viena aplinkybė – tai gaji, nors atvirai nedeklaruojama nuostata, kad įstaigai pripažįstama autonomijos teisė yra iš esmės privilegija veikti visiškai laisvai, niekieno nevaržomai, pačiai spręsti, kas yra, o kas nėra viešasis interesas, ir būti apsaugotai nuo bet kokios išorinės kontrolės. Šią nuostatą, matyt, ramsto ir savaip suprantamas konstitucinis valdžių atskyrimo principas. Įtakingiems tokios nuostatos gynėjams turime būti „dėkingi“, kad nemaža dalis valdžios, ypač teisėtvarkos, institucijų yra apsistačiusios tokiais teisiniais barjeriais, kokių įveikti nepajėgia jokia visuomeninė kontrolė. Eiliniams piliečiams, ir ne tik jiems, jos yra neprieinamos, uždaros citadelės, nes jie negali patikrinti, kaip konkreti institucija vykdo konstitucinę valdžios priedermę tarnauti žmonėms.

Esama daug būdų, padedančių valdžios institucijoms apsisaugoti nuo išorinės kontrolės. Vienas iš jų – teikti visuomenei neišsamią, dozuojamą, kryptingai atrenkamą informaciją. Ja remiantis sunku susidaryti aiškesnę nuomonę apie tai, kas vyksta, sakykime, už kreivų Generalinės prokuratūros langų, ką vienu ar kitu metu veikia Specialiųjų tyrimų tarnyba ar Valstybės saugumo departamentas. Valstybės įstaigų uždarumą skatina ir Lietuvoje pasirinktas institucijų administravimo modelis, kurio pagrindas – įstaigoms parankūs, bet efektyvumo požiūriu abejotini vidinės savitvarkos ar savivaldos principai. Todėl valstybinės įstaigos, užsitikrinusios autonomiją, priešinasi bet kokiems bandymams stiprinti išorinę jų kontrolę. Antai tik 2008 m. Teismų įstatyme atsirado pataisa, kad Teisėjų etikos ir drausmės komisijos 3 narius iš 7 skiria Prezidentas ir Seimas – iki tol visus narius skyrė pati Teisėjų taryba. Visuomenės atstovų jau atsirado ir Teisėjų atrankos komisijoje, ir Nuolatinėje teisėjų veiklos

vertinimo komisijoje. Tačiau jų nebuvo ir iki šiol nėra Teisėjų taryboje, kuri, kaip nurodo įstatymas, yra „teismų savivaldos institucija, užtikrinanti teismų ir teisėjų nepriklausomumą“. Apie jos atsakomybę nėra pasakyta nė žodžio. Teisėjai atsiskaito tik savo profesinės aplinkos, bet ne visuomenės, atstovams, o patarlė juk primena: „Varnas varnui akies nekerta.“

Panašiais savivaldos principais, iš esmės eliminuojančiais visuomeninę kontrolę, iki šiol mėgaujasi ir žiniasklaida.

Ilgą laiką pati save reglamentavo ir akademinė bendruomenė (valstybiniai universitetai, mokslinio tyrimo institutai) – tik 2010 m. priimtas Mokslo ir studijų įstatymas lėmė, kad universitetuose, kolegijose atsirado tarybos, atliekančios visuomeninės priežiūros, kontrolės ir globos funkcijas.

Nors savivaldos, kaip ir ją iš dalies keičiančių visuomeninės kontrolės institutų, negalima vertinti vienareikšmiškai, reikia pripažinti, kad po Nepriklausomybės atkūrimo daugelyje valstybinių įstaigų įsišakniję autonomijos, savivaldos principai sudarė sąlygas stiprėti šių institucijų uždaramui, o kai saugiai atsitveriamą nuo visuomenės, sunku tikėtis veiklos skaidrumo, išvengti korupcijos. Neseniai ministras Raimundas Palaitis, kalbėdamas apie policiją, žadėjo: „Inicijuosime įstatymų pataisas, kad būtų daugiau politinės ir civilinės kontrolės, nes dabar sistema yra labai uždara, bet aš, kaip ministras, galiu patarti, rekomenduoti policijai.“¹⁸ Panašiai apie teismų sistemą kalba Teisėjų tarybos pirmininkas Gintaras Kryževičius: „...per dešimtmetį labai užsitarėme, bijome dialogo su visuomene, nors esame jos dalis. Deklaruojame, kad esame atviri, o iš tikro – užkalame duris ir nieko neįsileidžiame.“¹⁹

Straipsnio apimtis neleidžia aptarti visų išbandymų, kuriuos autonomija patiria viešojo gyvenimo erdvėje. Šiaip ar taip, ji yra labai reikšminga ir asmeninė, ir visuomeninė vertybė, kurios atsisakyti reikštų sunaikinti tai, kas pliuralistinei Vakarų civilizacijai yra vertinčiausia. Popperio žodžiais tariant, tai „...reikštų laisvės mirtį, mąstymo laisvės, laisvo tiesos siekimo, kartu su juo ir žmogaus racionalumo bei orumo žlugimą.“²⁰ ■

- ¹ M. Richardson, Autonomy theory. - <http://ozconservative.blogspot.com/2010/08chapter-2-autonomy-theory.html>.
- ² M. Richardson, What matters in the modern West? - <http://ozconservative.blogspot.com/2010/03/what-matters-in-modern-west.html>.
- ³ G. Dworkin, The theory and practice of autonomy. - *Cambridge university press*, 1988, p. 6.
- ⁴ A. Reath, Autonomy, ethical. *Routledge encyclopedia of philosophy*. Vol 1. Ed. by E. Craig. - London, New York: *Routledge*, 1998, p. 586.
- ⁵ B. Colburn, Anti-perfectionisms and autonomy. *Analysis*, Vol. 70, 2010, Nr. 2, p. 247–248.
- ⁶ V. Kavolis, Žmogus istorijoje, Vilnius: *Vaga*, 1994, p. 310.
- ⁷ J. Arènes, L'individu autonome, du bon usage d'un myth. *Etudes*, 2010, Nr. 11, p. 485–494.
- ⁸ J. Christman, Autonomy in moral world and political philosophy. - <http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral>. *Stanford encyclopedia of philosophy* (on-line)(2009).
- ⁹ G. Dworkin, Ten pat, p. 6.
- ¹⁰ A. Reath, Ten pat, p. 591.
- ¹¹ G. Vattimo, Ethics, politics, and law. - New York: *Columbia university press*, 2004, p. 105.
- ¹² M. Martinaitis, „Ir žodis tapo kūnu“. - <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-12-12-marcelijus-martinaitis-ir-zodis-tapo-kunu/55005/comment#list>.
- ¹³ K. R. Popper, Atviroji visuomenė ir jos priešai. - Vilnius: *Pradai*, 1998, p. 479.
- ¹⁴ M. Edelman, Politinio spektaklio konstravimas. - Vilnius: *Eugrimas*, 2002, p. 16.
- ¹⁵ M. Edelman, Ten pat, p. 66.
- ¹⁶ Pilietinės galios indeksas. 2009 metai. - Vilnius: *Pilietinės visuomenės institutas*, 2010, p. 9.
- ¹⁷ Ten pat, p. 57.
- ¹⁸ Atsistatydino generalinis komisaras Telyčėnas ir Trakų PK vadovas. http://www.alfa.lt/straipsnis/10532675/?Atsistatydino.generalinis.komisaras.Telycenas.ir.Traku.PK.vadovas=2011-02-14_10-24.
- ¹⁹ G. Kryževičius, Pirmininko pareigos – ne privilegija, o didžiulė atsakomybė. http://www.teismai.lt/dokumentai/bendroji_informacija/teismu%20nau-jienlaidis%20nr2.pdf.
- ²⁰ K. R. Popper, Ten pat., p. 515.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

www.eurozine.com

eurozine

EUROPOS PERIFERIJA

Europos Sąjungą dabar sudaro 27 valstybės. Ne mažiau kaip dešimt iš jų yra buvusio Rytų bloko šalys ir aki-vaizdu, kad ši proporcija didės, nes pamažu prisijungia vis daugiau iširusios Jugoslavijos respublikų. Europos svorio centras neišvengiamai pasislinks, nes narystė Europos Sąjungoje skatina pokyčius ne tik šių šalių viduje, – kartu keičiasi ir pačios ES pobūdis.

Tam tikru 10-ojo dešimtmečio tarpsniu Rytų Europos šalys buvo vadinamos „pereinamojo būvio“ valstybėmis. Tai pranašavo optimistinę raidos kryptį, linijinę progresiją, teikė vilčių, kad žlugusi komunistinė praeitis virs stabilia vakarietiška europine ateitimi. Viena svarbiausių neseniai įvykusios recesijos ir finansų krizės pamokų, be abejo, yra tai, kad atsiskleidė tokios perėjimo idėjos apgaulingumas. Jei Vidurio Rytų Europa iš tikrųjų patiria perėjimą, tai jis labiau panašus į atsitiktinę kelionę aklinais dengtu treileriu, kuris turi galingą variklį ir yra vairuojamas svetimų politinių ir ekonominių jėgų. Be to, visiškai neaišku, kur bus galutinis atvykimo taškas, turint galvoje ekonomikos pakilimus ir nuosmukius, vykstančius visoje Europoje.

Kol kas šio perėjimo rezultatas, atrodo, yra tik toks, kad klestinčios europinės šerdies pakraščiuose susikūrė atokus rajonas su mažais uždariais ir su specifine pasienio ekonomika, o tai daro įvairialypį politinį ir socialinį poveikį visam Europos projektui – iš tikrųjų skiriasi net supratimas, ką reiškia būti europiečiu. Šiame straipsnyje bandysiu neseniai prisijungusias šalis apibūdinti kaip įsitvirtinusią periferijos grupuotę ir pateikti struktūrines charakteristikas, kurios sustiprina tokią poziciją.

Ekonomika: teorija ir realybė

Ekonomikos, kuria rėmėsi komunistinė sistema, pobūdis dažnai interpretuojamas klaidingai. Planinė eko-

nomika, nepaisant nusistovėjusios nuomonės, niekada nebuvo visiškai izoliuota nuo griežtų pasaulinės rinkos reikalavimų, nors jai ir nesisekė aktyviai į juos reaguoti, pavyzdžiui, pasitelkus didėjančią darbo našumą ar įdiegus daugiau naujovių. Marko Pittaway'aus teigimu, Vidurio Rytų Europos (VRE) ekonomika ėmė jausti spaudimą po naftos krizės 8-ojo dešimtmečio viduryje. Ekonominio aktyvumo smukimą, kuris Vakaruose sukėlė nedarbą, Rytai absorbavo arba siekdami vakarietiškų institucijų, tokių kaip Tarptautinis valiutos fondas, kredito linijų pagalbos, arba susitaikydami su laipsnišku gyvenimo lygio smukimu. Vis dėlto 1989-aisiais dauguma periferinių šalių, ypač tos, kurios specializavosi farmacijos, chemikalų, anglies, tekstilės, maisto pramonės srityse, nemažai eksportavo į Vakarų šalis. Jų pagrindiniai iššūkiai tuo metu buvo susiję su pernelyg dideliais pajėgumais, su darbo jėgos stygiumi ir palyginti menkomis investicijomis į švietimą ir tyrimus.¹

Smulkųjų ir vidutinį VRE šalių verslą nuo tarptautinės konkurencijos apsaugojo ypatingas santykis su viešuoju sektoriumi. Proporcingai priimti socialinės apsaugos ir mokesčių naštos jam nereikėjo, todėl tam tikru laipsniu jis išvengė viešąjį sektorių slėgusio deficito. Vėliau šių privilegijų nebeliko, veikiausiai todėl smulkiojo ir vidutinio verslo kompanijos susidūrė su tokiais dideliais sunkumais. Nelikus išskirtinių sąlygų, prasidėjo bankrotų banga, daugelis įmonių apskritai nutraukė veiklą.

Išsivadavusių šalių politikai, užuot kritiškai įvertinę naujas ekonomikai iškilusias problemas, vadovavosi ne tiek analize, kiek ideologija. Dauguma sunkumų „prisijungusias valstybes“, o tam tikru atžvilgiu ir visą Europą, užgriuvo todėl, kad Vakarai norėjo pateikti Rytams ideologinį atsaką, beje, VRE šalių vyriausybės entuziastingai tam pritarė. Naujoji era buvo apimta stipraus privatiza-

cijos troškimo ir siekė visuotinės liberalizacijos, sudarydama didžiules galimybes užsienio investuotojams. Ryžtingai pradėjus privatizavimo procesą, mažai rūpintasi, kokia bus tokio didelio išpardavimo kaina.

Išpopuliarėjo „šoko terapijos“ doktrina – jos griebtasi bandant suvaldyti institucinių pokyčių bangą VRE šalių valstybinės ekonomikos vidaus struktūrose (o tai, suprantama, atvėrė jas maksimaliam Vakarų skverbimuisi ir įtakai).² Pasitelkiant šią Jeffrey'o Sachso meistriškai sukonstruotą doktriną, sąmoningai siekta regiono ekonomiką pertvarkyti pagal kapitalistinį modelį, griežtai dozuojant monetarinės ir fiskalinės politikos suvaržymus. Šoko terapijos metodai buvo tokie: staiga nutraukiamos subsidijos, sparčiai išparduodamas valstybinis turtas, ryžtingai atsisakoma kainų kontrolės ir neteikiamos dotacijos, anksčiau taikytos atlyginimams. Esamą ekonomikos modelį siekta sugriauti kone per vieną naktį, paliekant kiekvieną šalį kapstytis tik su ribotais jos pačios resursais.

Šoko terapiją numatyta taikyti prieš kuriant finansines regiono rinkas: investicinio kapitalo nebuvo, todėl restruktūrizacija prasidėjo nuo darbo rinkos – imta mažinti darbo sąnaudas, kad jis taptų „konkurentabilus“. 10-ojo dešimtmečio pradžioje tai sukėlė masinio nedarbo bangą, pranokusią 9-uju dešimtmečiu britų patirtą ekonominę depresiją. Šoko terapija įstūmė regioną į tyčinę krizę, nes suardė jo ekonominius ryšius ir kilo didžiulė vietinė recesija.

Komunistinė sistema šykščiai investavo į tyrimus ir plėtrą, o dabar tokią nuostatą įtvirtino griežtai varžanti tiek Pasaulio banko, tiek Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko (ERPB) politika. Institucijos sąmoningai skolindavo tik privačioms firmoms arba paskolomis skatino kuo greičiau privatizuoti paslaugų sferą. Taigi pinigų traukė tik privati kapitalistinė plėtra ir, žinoma, buvo labai mažai iniciatyvių žmonių, gebančių parūpinti kreditus vertingiems projektams.

Sunaikinus vietinę industriją, lemiamas vaidmuo teko finansavimui ir paskoloms, juoba kad kapitalistinei naujųjų šalių ekonomikai reikėjo finansinių paslaugų industrijos, kuri remtų augantį spekuliacijų turtu ir manipuliacijų nuosavybe masą. Dėl skirtingo veiklos pobūdžio vienos institucijos buvo mažiau, kitos labiau pažeidžiamos, ta-

čiau iš esmės visos jos tapo priklausomos nuo tiesioginių užsienio investicijų, nuo Pasaulio banko, Tarptautinio valiutos fondo, specialiai įkurto Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko paramos.

Didėjantis finansavimo poreikis lėmė, kad regione itin išaugo asmeninės ir institucijų skolos. Daugelio mažesnių Vakarų šalių, ypač Austrijos ir Švedijos, bankai siekė pasipelninti plėsdami savo rinkos dalį Vidurio Rytų Europoje ir agresyviai skolindami namų ūkiui. Manipuliuodami VRE šalių narystės ES viltimi, noru skolintis didmeninėse pinigų rinkose, pasinaudodami regiono finansine suirutė ir menka vartotojų teisių apsauga, jie skolino pinigus eurai, Šveicarijos frankais ir Japonijos jenomis. Tai leido pasiūlyti žemesnes palūkanas nei skolinantis vietine valiuta. Šios paskolos labai padidino asmenines namų ūkio skolas, ypač Vengrijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje ir Baltijos šalyse.

Buvo tikimasi, kad šoko terapija privers Europos Sąjungą atverti Vakarų rinkas VRE šalims. Periferinės valstybės priėmė siūlomą ekonomikos modelį, pagrįstą pigia darbo jėga, nes nuo to priklausė, ar jos pateks į ES rinką. Siekiant palengvinti tokią plėtrą, buvo pasirašyta keletas prekybos sutarčių, pirmiausia (1992 m.) tarp ES ir Vyšegrado šalių (Slovakijos, Čekijos, Lenkijos ir Vengrijos). Tačiau 1993 m. pirmojoje pusėje, palyginti su pirmuoju 1992-ųjų pusmečiu, bendra eksporto iš VRE šalių vertė nukrito 13 proc., skaičiuojant pagal dolerio kursą.³ Skaiciai rodo, kad šie pradiniai susitarimai nedavė naudos postkomunistinėms šalims esminiu jų pereinamojo būvio tarpsniu.

Suprantama, Vidurio Rytų Europos šalys nėra vienos ir jų politika skirtinga. Slovėnija, Čekija ir Lenkija vykdė atsargesnę protekcionistinę mikroekonomikos politiką, antai 10-ajame dešimtmetyje atidėjo valstybinių įmonių restruktūrizaciją. Tai leido lengviau kvėpuoti vietinėms smulkiojo ir vidutinio verslo įmonėms. Be to, Lenkija 1991 m. sugėbėjo pertvarkyti valstybės skolą, kad galėtų veikti savarankiškiau ir subtiliau, nei būtų įmanoma to nepadarius. O, pavyzdžiui, Vengrija nusmukdė savo smulkųjų ir vidutinį verslą, nes vykdė pernelyg griežtą monetarinę politiką ir anksti priėmė baudžiamąjį bankroto įstatymą.

Tačiau, nepaisant šių skirtumų, tiek negatyvaus, tiek pozityvaus skatinimo sistema, primesta per masinę pri-

vatizaciją, baigėsi tuo, kad vertingiausias turtas vis tiek atsidūrė užsienio kompanijų rankose. 1989 m. ES įsteigė PHARE (*Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies*) fondą, kuris finansuotų Lenkijos ir Vengrijos, o vėliau ir kitų narystės siekiančių šalių pradinę „modernizaciją“. PHARE pirmiausia turėjo atsižvelgti į Tiesioginių užsienio investicijų (FDI) paramos programą, tačiau fondas leido kurti ir privatizacijos agentūras, kurios Rytų Europoje buvo steigiamos kaip valstybinės institucijos. Sunku atsekti, kur nukeliavo PHARE pinigai, nes tai buvo itin menkai reguliuojama, tačiau galima nurodyti tam tikrus jų panaudojimo būdus. Pasak Peterio Gowano, PHARE lėšomis visame regione buvo rengiami pramonės studijų kursai, o Vakarų konsultantai, vadovavę toms studijoms, atstovavo Vakarų kompanijų interesams, taigi jų konsultacijos potencialiai galėjo būti panaudotos antikonkurenciniais sumetimais.⁴ PHARE padėjo surinkti informaciją, kuri leido tokioms kompanijoms kaip *General Electric* greitai aptikti „racionalizacijos“ sritis. Pavyzdžiui, Vengrijoje nupirkusi *Tungsram*, ji iškart uždarė pelningas gamybos linijas ir pašalino iš rinkos vietinį konkurentą. Panašiai užsienio kapitalas, nupirkęs Vengrijos cemento industriją, savo dalininkams Vengrijoje neleido imtis eksporto. Austrijos plieno gamintojas nupirko pagrindinę Vengrijos plieno gamyklą, kad galėtų ją uždaryti ir perimtų buvusią Sovietų Sąjungos rinką.⁵ Tai tik keletas pavyzdžių, rodančių, kaip Rytų Europai buvo primestas „periferinės ekonomikos“ statusas.

Vos per keletą šoko terapijos metų didžioji periferinių šalių pramonės infrastruktūros dalis atsidūrė multinationalių kompanijų rankose – pradedant parduotuvių tinklais, baigiant jėgainėmis ir plieno gamyba.

2004 m., kai į ES įstojo dešimt naujų narių, PHARE pakeitė struktūriniai fondai. Pirmą kartą jų lėšas pradėta naudoti socialinėms reikmėms. Tačiau ir ES parama atspindi polinkį į neoliberalizmą ir privačias finansines iniciatyvas. ES iš prigimties skatina liberalizaciją visur, kur sklinda jos pinigai. Infrastruktūrinius ES projektus valdo įvairaus lygmens subrangovai. Taip sukurama drumsta korupcijos terpė, leidžianti kompanijoms laisvai pelnytis nuvertinto darbo sąskaita. Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko nusiteikimas toliau skolinti

priklauso nuo šalių skolininkų pasiryžimo privatizuoti viešųjų paslaugų sferą.

Plačiau apimančys perėjimo padariniai yra tai, kad buvo užganėdinti įvairūs korporatyviniai interesai, o VRE šalyse susikūrė turtingas, dažnai korumpuotas ar net kriminalinis elitas. Vokietijos ir Austrijos multinacionalinės kompanijos ypač linkusios sieti savo investicijas su ES finansavimu, kad bendrai kontroliuotų išlaidas ir pajėgumus, valdytų nedarbo lygį. Austrijoje ir Vokietijoje net sukurtas „dinamiško palyginimo“ modelis, kaip vadybininkams pasinaudoti mažais atlyginimais ir menka profsąjungų įtaka „pereinamosiose“ šalyse. Šitai savo ruožtu buvo svarus argumentas pradėti vietinę neoliberalistinę reformą.

Socialinės pasekmės

Tokia ekonomikos politika neišvengiamai baigėsi ilgalaikiu struktūriniu nedarbu. 2009 m. *Lancet* išspausdino kontroversišką studiją, kuri kiekybiškai įvertina šoko terapijos žmogiškuosius nuostolius: sumažėjo gyvenimo trukmė, padaugėjo ligų, žmonės apėmė nerimas, todėl gali ištikti net „socialinis cunamis“.⁶ Padidėjusi finansinė sveikatos priežiūros ir socialinės apsaugos našta prasiskolinusioms šalims tampa vis sunkiau pakeliama.

Staigus perėjimas skaudžiausiai sukrėtė menkai kvalifikuotus ir persikvalifikuoti nepajėgiančius fabrikų darbininkus. Kone per naktį atsirado liumpenproletariatas, kuris dabar sudaro bedarbių armiją, o valstybinė politika per menkai skatina, kad rastųsi daugiau darbo vietų.

Kai kurios progresyvios socialinės politikos kryptys vis dėlto atlaikė tiek pereinamąjį etapą, tiek po to prasidėjusią recesiją. Mokamas atostogas kūdikių iki šešių mėnesių priežiūrai teoriškai taiko daugelis regiono šalių. Daugeliu atvejų nustatytas pakenčiamas minimalus atlyginimas. Pensijos paprastai skiriamos tokio dydžio, kad dauguma pensininkų gali iš jos pragyventi, tas pats pasakytina apie socialinę paramą neįgaliesiems. Tebeveikia ir prevencinės medicinos sistema. Vis dėlto plačiai išpopuliarėjusio paternalistinio komunizmo relikto – socialinės rūpybos nuo „lopio iki kapo duobės“ fone naujoji ekonominė tvarka dažnai atrodo pernelyg atšiauri.

Kai ekonominis klimatas toks šaltas, esminiu atspirties tašku užsitikrinti visuomeninę padėtį ir gerą uždarbį turėtų tapti socialiniai tinklai: žemesniam socialiniam sluoksniui priklausančių tėvų vaikams tenka ypač sunkiai dirbti, jeigu jie nori prasimušti, ir būtent taip jie darytų Vakarų Europoje. Tačiau VRE šalyse net ypač geri akademiniai rezultatai anaipol nėra gerai apmokamo darbo garantija. Periferinės valstybės nepajėgia užtikrinti tokių sąlygų moksliniams tyrinėjimams ar mokėti tokių atlyginimų, kurie prilygtų išsivysčiusioms šalims. Yra didžiulis atotrūkis tarp gebėjimų ir atlygio, o tai gali labai neigiamai paveikti VRE šalių ateitį. Nesant padoraus atlygio, akademinis pasiekimas, išsilavinimo vertė dažniausiai nurungia ryšiai ir įtaka.

Profesijos, kurios 9-uoju dešimtmečiu buvo kai kurių demokratinių sąjūdžių varomoji jėga, dabar iš esmės neteko galios. Jas ypač paveikė ekonominiai sunkumai ir pramonės įmonių žlugimas. Nors tarp darbininkų netrūksta karingai nusiteikusių, užaugo nauja karta, kuri neturi jokio supratimo apie narystę profesijoje, todėl diskriminaciją atlyginimo atžvilgiu ar tai, kad neužtikrinamas darbo saugumas, priima kaip neišvengiamybę.⁷ Richardo Sennetto išvados apie sunkius tokių paviršutiniškų socialinių santykių padarinius, kuriuos jis aprašė knygoje „Charakterio korozija“, ypač tinka periferinėms Europos šalims.⁸

Tačiau pralošė, žinoma, ne visi. Šoko terapijai netrūko vietinių rėmėjų, žmonių, apsvaigintų neoklasikinės ir Hayeko ekonomikos teorijų. Kartais tai buvo tikras intelektualinis susižavėjimas, nes neoliberalūs Vakarų ekonomistai įgijo aistringų pasekėjų Varšuvos, Prahos, Bukarešto, Budapešto universitetuose ir aukštosiose mokyklose. Vis dėlto daugelis naujųjų neoliberalizmo mokinių buvo ciniški atsivertėliai iš komunizmo ir naujos kapitalistinės tvarkos žvalgiai. Pasinaudodami naryste tokiose Vakarų institucijose kaip NATO ir ES, naujieji kapitalistai tikėjosi įsitvirtinti pirmiausia kaip politiniai arbitrai, kaip naujasis elitas, vykdomas vakarietiškas reformas.

Politinės atatrakos

Kalbos apie tai, kad mažėja valstybės pajėgumai, – savaime išsipildžiusi pranašystė (*self-fulfilling prophecy*).

Buvo sąmoningai mažinamos valstybės galimybės reguliuoti ekonomiką, kuri darėsi vis labiau priklausoma nuo išorinių kapitalo srautų. Vakarai kišosi ir į politinius VRE šalių procesus, kad susilpnintų tas partijas, kurios linkusios reguliuoti ekonomikos procesus. 10-ojo dešimtmečio viduryje Vakaruose daug kam kėlė nerimą postkomunistinių politinių partijų sėkmė per rinkimus. 1995 m. Michaelas Ignatieffas rašė apie kuriamą „pilietinės visuomenės strategiją“ šiam regionui – tai turėjo būti Vakarų valstybių administruojamas programų rinkinys, skirtas postkomunistinėms šalims: ketinta remti masinio informavimo priemonės, opozicines partijas, teismus, jurisprudenciją ir policiją. Jo teigimu, ši strategija numatė partnerių paieškas platesniuose visuomenės sluoksniuose.⁹

Vakarų vyriausybės, neretai veikdamos ranka rankon su multinacionalinėmis kompanijomis, suvaidino reikšmingą vaidmenį, kad šios idėjos būtų įgyvendintos, beje, dažniausiai itin netinkamais būdais. Rinkimų kampanijų rėmimas periferijoje daugeliu atvejų tapo neskaidrus, lydimas pagrįstų ir nepagrįstų kaltinimų tiek multinacionalinių kompanijų, tiek tarpvyriausybinių kišimusi. Tokia įtarimų persunkta aplinka tapo be galo palanki įvairiems vietiniams sąmokslų teorijų kūrėjams. Vakarų institucijų netaktiškas kišimasis ir pinigų pumpavimas dirbtinėms „liberalioms“ organizacijoms iškrepė VRE šalių politiką ir padėjo paversti ją ekonominių interesų tarnaitę.¹⁰

Išgąsdinti šoko terapijos, rinkėjai dažnai sutartinai balsuodavo už kairiojo sparno partijas, nes tikėjosi, kad šios sušvelnins baisiausius socialinius ir ekonominius perėjimo iš socializmo į kapitalizmą padarinius. Tačiau ir kairiosios partijos visa galva pasinėrė į privatizaciją, aklaik laikėsi esminių neoliberalios ekonomikos dogmų, nes tai buvo dalis įsipareigojimų, kad VRE šalys galėtų stoti į ES. Iš to kilęs ideologinis chaosas paskatino burtis populistines ir dešiniojo sparno partijas, kurios stengėsi pasinaudoti žmonių nepasitenkinimu. Politinės jėgos, klestėjusios Austrijos-Vengrijos imperijos laikais, iškilo vėl – tarp jų ir antisemitinis „krikščioniškas socializmas“, ir patriotinis „nacionalinis liberalizmas“.

Kai politiką iš esmės nusvėrė ekonomika ir buvo vis labiau įsisukama į geopolitinę orbitą su paranojiškai perdėtais Jungtinių Valstijų reikalavimais, neva užtikrinančiais

„globalų nacionalinį saugumą“, po 1989-ųjų atsiradusio elito likimas priklausė nuo to, ar pavyks „pasivyti“ Vakarų. Tačiau po finansinės krizės ši vilčių strategija susiduria su ypač dideliu išbandymu, kurio pasekmės gali būti politiškai pražūtingos.

Gaboras Scheiringas, Vengrijos žaliųjų partijos atstovas parlamente, teigia, kad tie, kurie perkelia kapitalą į šalį, tampa svarbūs ir politiniu, ir socialiniu atžvilgiu, o tai įtvirtina kultūrinę ekonominio ir socialinio elito vertybių ir mąstymo būdo hegemoniją.¹¹ Kairiojo sparno prestižas smuko, o liberalioji kairė nesugeba kritiškai vertinti nei globalizacijos, nei naujosios politinės sistemos. Tad nusivylimą neretai atmiešia kraštutinio dešiniojo sparno atgaivinta senoji tradicinė kultūra.

Mitinio nacionalizmo atgaivinimas atspindi troškimą „išvengti modernybės“ – tai dažna ir visiškai suprantama periferinių šalių reakcija į Vakarų kultūrinę hegemoniją. Tie buvusio Rytų bloko liberalai, kurie tikėjosi, kad laisvę atgavusiose šalyse prasidės literatūros, muzikos ir dailės aukso amžius, jaučiasi nusivylę. Europos periferijos masinė kultūra turi žemiausią bendrą vardiklį ir tenkinasi pigiu importu iš JAV. Kaip teigia Gaboras Scheiringas, liberalizmas čia tapo keiksmazodžiu: „Tai dalis globalaus proceso – tie, kuriuos pereinamasis ekonomikos tarpsnis nuskurdino, jaučiasi atstumti. Reikia naujos kritinio mąstymo formos, kuri žmogaus teises derintų su socialiniu teisingumu.“

Nauja socialinė geografija

Po dvidešimties metų „terapijos“ pereinamųjų valstybių sociogeografinis kraštovaizdis atspindi jų ekonomikos pobūdį. Ideali periferijos sostinė dabar siejama su mažmenine prekyba, paslaugomis ir turizmu: ES ambasadorius Vengrijoje Michaelas Lake'as prieš pat šalies narystę pakartotinai apibūdino Budapeštą kaip „prabangos prekių parduotuvių“ miestą. Tai reiškė, kad kitas Budapeštas – pramonės miestas su dviem milijonais žmonių, skurdžiai gyvenančių daugiaaukščiuose daugiabučiuose, nors dauguma iš jų yra kvalifikuoti darbininkai, buvo paniekintas.

Periferijos miesto fizinė infrastruktūra – tai keistas saugomo paveldo, neprižiūrimo yrančio miesto ir abejotinų spekuliatyvių regeneracijos schemų mišinys. Modernioji urbanistinė architektūra, kurią atspindi kontorų kvartalai, dažnai ne ką mažiau brutali negu stalinistiniai jos pirmtakai. Verslo, mažmeninės prekybos objektų ir gyvenamųjų namų architektūros projektams trūksta kontrolės ir planavimo nuoseklumo. Silpna, finansiškai nepajėgi vietos valdžia dažnai neįstengia užtikrinti, kad miestovaizdis nebūtų dalkomas, arba to nepaisyti ją verčia verslo interesai. Akivaizdžiai biurokatišką planavimo režimą lengvai įveikia komercinės struktūros su investicijų iš užsienio pažadais.

VRE šalys anksčiau turėjo išplėtotą transporto infrastruktūrą, tačiau dabar didelė jos dalis yra prastos būklės. Populiariausia transporto rūšimi tampa automobilis. Sparčiai didėjant privačių automobilių kiekiui, o šį procesą skatina ir verslas, ir politika, nenuostabu, kad oro užterštumas daugelyje vietovių yra didesnis, nei buvo socializmo laikais. Kaip praneša *Bankwatch*, Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas planuoja Rytų Europoje paremti nemažai projektų, tarp jų – tuzinus atliekų deginimo gamyklų ir automobilių magistralių, o tai neabejotinai darys neigiamą poveikį aplinkai.¹² Atsainų požiūrį į ekologiją rodo didžiuliai kiekiai šiukšlių ir atliekų, kuriomis užversti „periferijos“ miestai ir kaimai.

Arčiausiai kurios nors „šerdinės“ šalies esantys miestai ir miesteliai turi naudos iš sienas kertančio transporto, pavyzdžiui, iš to pelnosi vakariniai Slovakijos, Lenkijos ir Vengrijos rajonai. Visur kitur jaunų žmonių likę labai mažai, daugelis išvyko į sostines arba užjūrius. Tipišką urbanistinę vietovę galima aiškiai apibrėžti. Negausi prasisiekusiųjų klasė dažniausiai gyvena uždaroje bendruomenėje, prestižiniuose kvartaluose, apjuostuose tvoromis. Trapi vidurinioji klasė telkiasi priemiesčiuose ir butuose. Darbininkai ir žemesnė vidurinioji klasė sudaro daugumą daugiaaukščių blokinių namų gyventojų. Vargšai bando išgyventi kaimuose arba glaudžiasi barakuose, nelegaliuose lūšnynuose, kurie dygsta miestų pakraščiuose.

Periferinio regiono pramonės infrastruktūrą sudaro keturi pagrindiniai tipai. Pirmiausia, tai didelės apleis-

tos, po 1990-ųjų bankrutavusios ir uždarytos gamyklos. Antra, investicijų injekcijomis atnaujintos įmonės, kurias beveik visas valdo užsienio kompanijos. Trečia, franšizės principu veikiančios įmonės – vietinis verslas yra užmezgęs ryšius su užsienio tiekėjais ar prekeiviais. Ketvirta, naujos gamyklos, kurias stato multinacionalinės kompanijos. Jas dažnai subsidijuoja vyriausybė, o kompanijos paprastai pasinaudoja tiek pigesne darbo jėga, tiek subsidijomis, kad perkeltų pramonę iš Vakarų Europos.

Psichogeografinė Europos periferijos būklė gali tapti impulsu rasti priešpriešinems politinėms srovėms. Akivaizdus miestų ir kaimų nuosmukis gali sukurti sunkiai įveikiamus opozicinius sąjūdžius, kurie, palankiai susiklosčius aplinkybėms, taps stipria savarankiška jėga. Konfrontacija dėl urbanistinių erdvių, kai subkultūros mėgina humanizuoti miestą ir priešinasi spekuliacinei nuosavybės plėtrai, gali tapti svarbiu postūmiu žmonėms susitelkti. Tokie sąjūdžiai suteikia galimybę alternatyvoms kairiosioms jėgoms išsiveržti iš seminarų aplinkos ir daryti tiesioginį poveikį kasdienybei.

Išvados

Nepaisant skirtumų, kurių esama periferinio regiono viduje, VRE šalių 10-ojo dešimtmečio politikos vaisiai panašūs. Tai atspindi ir struktūriniai sprendimai, ir palyginti vienodos jas kamuojančios problemos. Akivaizdu, kad TVF, ES, kitos tarptautinės institucijos ir toliau yra suinteresuotos tuo, kad būtų išlaikyta skolininko priklausomybė nuo skolintojo. Tokia politika, be abejo, lems, kad bendruomeniškumas toliau nyks, socialiniai ryšiai silpnės, o valstybei darysis vis sunkiau užtikrinti pakenčiamą socialinės paramos ir gerovės lygį. Demografiškai visuomenė sensta, todėl minėtos problemos aštrės net ir stabilesnėse Vidurio Rytų regiono šalyse.

Kai kurie įmanomi sprendimai būtų didesnis VRE šalių tarpusavio bendradarbiavimas; vietinio požiūrio į plėtrą apibrėžimas, išsaugant priėjimą prie esminių išorinio finansavimo šaltinių; laisvesnė fiskalinė politika ir galimybė nuvertinti valiutą, iškilus reikalui; valstybinio sektoriaus tobulinimas, užuot jį mažinus ar privatizavus.

Ar šie „periferiniai“ valstybių bruožai yra nekintami, sunku įvertinti. Užuot tai darius, gal derėtų paklausti Europos šerdis šalių: ar tikrai išlieka nekintami pozityvieji jų bruožai? ES plečiantis Rytų link, jos pobūdis keičiasi ir gali susiformuoti instituciškai vieninga, bet socialiai susiskaldžiusi Europos ekonomika. Jei taip atsitiks, tai bus ultrakapitalistinė mutacija su rimtomis socialinėmis ir politinėmis pasekmėmis. ■

Už pagalbą rengiant šį straipsnį dėkoju dr. Markui Pittaway'ui, Gaborui Scheiringui ir Peteriui Kulcsarui.

Markas Pittaway'us mirė 2010 m. lapkritį. Šis galbūt talentingiausias ir įžvalgiausias savo kartos Vidurio Europos istorijos tyrinėtojas išliks bičiulių ir kolegų atmintyje.

Iš anglų k. vertė Almantas SAMALAVIČIUS

© Carl Rowlands / Soundings

© Eurozine

¹ Markas Pittaway'us priklausė tiems akademiniams tyrinėtojams, kurie iš socialdemokratinės perspektyvos kritiškai vertino pereinamąjį procesą. Jo idėjomis grįstos šio straipsnio ekonominės įžvalgos. Citatos, pateikiamos straipsnyje, yra iš interviu, daryto 2010 m. vasario 24 d.

² Puikiai šį procesą aprašė Peteris Gowan – „Eastern Europe, Western Power and Neo-Liberalism“, *New Left Review* 1/216, March-April 1996, 130.

³ Ten pat.

⁴ Peter Gowan, „Western Economic Diplomacy and the New Eastern Europe“, *New Left Review*, 1/182, July-August 1990, p. 74.

⁵ Peter Gowan, „Eastern Europe, Western Power and Neo-Liberalism“.

⁶ David Stuckler, Lawrence King and Martin McKee, „Mass privatisation and the postcommunist mortality crisis: a cross-national analysis“, *The Lancet*, Volume 373, Issue 9661.

⁷ David Ost, „The Consequences of Postcommunism: Trade Unions in Eastern Europe's Future“, *East European Politics and Societies*, Vol 23, No 1, 2009.

⁸ Richard Sennet, *The Corrosion of Character*, W.W. Norton and Company 1998.

⁹ Michael Ignatieff, „On Civil Society“, *Foreign Affairs*, March-April 1995.

¹⁰ www.bankwatch.org/billions/.

¹¹ Gabor Scheiring MP, Interview, 2 March 2010.

¹² Žr. <http://index.hu/gazdasag/magyar/autop060922/>.

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČŪTĖ

EUROPIEČIŲ DILEMA*

Kodėl būtina komunistinius nusikaltimus prilyginti nacistiniams

Ką reiškia naikinti žmonių grupę rasiniu, nacionaliniu, etniniu ar religiniu pagrindu?

Daug kas yra įsitikinęs, esą genocidas – tai tik *fizinis* naikinimas, todėl įrodinėja, kad komunistų negalima kaltinti genocidu. Mat bolševikų imperija tautas naikino kitais būdais: taikydama priverstinę rusifikaciją, laužydama nepriklausomų Rytų Europos valstybių struktūrą, ardydama kultūros paveldą. Bolševikų smurtas išprovokavo emigraciją ir ginkluotą pasipriešinimą. Taigi, nors Stalinas sąmoningai naikino tautas, vis dėlto jos nebuvo *fiziškai* naikinamos. Nežinau, kuo remiasi tie, kurie teigia, kad genocidas yra grynai fizinė naikinimo forma, bet genocido straipsnis, kurį pripažįsta tarptautinė teisė, pagrindo tokiam teiginiui neduoda. Tarptautinė teisė apibrėžia genocidą kaip veiksmus, kurių tikslas yra sunaikinti, visiškai ar iš dalies, grupę žmonių, atrinktų rasiniu, nacionaliniu, etniniu ar religiniu pagrindu. Kitose šio teksto dalyse jau minėjau, kad genocido straipsnis apibrėžia penkis tokius veiksmus. Klausimas būtų toks: ar tie penki nurodyti veiksmai turėtų būti suvokiami tik kaip *fizinis* ar ir kaip *dvasinis* naikinimas?

Pirmiausia, kas yra fizinis naikinimas? Pats aiškiausias fizinio naikinimo pasireiškimas – pasirinktos individų grupės žudymas. Pagal šį apibrėžimą pirmas ir trečias genocido veiksmai (žudymas ir neįmanomų iš-

gyventi sąlygų sudarymas) priklausytų fizinio naikinimo kategorijai. Bet antrą genocido veiksmą priskirti fiziniam naikinimui kur kas sunkiau, nes jo apibrėžimas nurodo, kad genocidas yra fizinis ir dvasinis (*causing serious bodily and mental harm*) individų luošinimas. Dar sunkiau į fizinio naikinimo kategoriją įtraukti ketvirtą genocido straipsnyje įvardytą veiksmą, kai bandoma užkirsti kelią tam tikros grupės žmonių gimstamumui. Tarkime, gimstamumą suvaržo prievartinis kontraceptikų naudojimas. Sakyti, kad toks veiksmas reiškia individų žudymą, reikštų teigti, kad kontraceptikų vartojimas prilygsta žudymui. Tačiau net konservatyviausi visuomenės sluoksniai (tie, kurie žmogų dystei prilygina, pavyzdžiui, abortus) kontraceptikų vartojimo nelaiko žudymu, o ką jau ir kalbėti apie pasaulietines jurisdikcijas. Taigi, jei norime, kad ketvirtas genocido straipsnyje įvardytas veiksmas kaip nors įtilptų į *fizinio* naikinimo sampratą, teks pripažinti, kad fizinis naikinimas aprėpia ne tik individų žudymą, bet ir biogenetinio jų kodo naikinimą. Tuo remiantis būtų galima teigti, kad veiksmai, užkertantys kelią tam tikros grupės gimstamumui, yra fizinis naikinimas, nes tokiu būdu naikinamas jos biogenetinis kodas.

Bet kaip tada suprasti genocido apibrėžime nurodytą penktą genocido veiksmą, – prievartinį vienos grupės vaikų perdavimą kitai grupei? Juk tada, kai vaikai atimami iš vienių ir perduodami kitiems, naikinamas ne biogenetinis jų kodas, o dvasinis paveldas, kalba ir kultūra.

Taigi jei genocido straipsnį skaitome ne paviršutiniškai, darosi aišku, kad genocidą jis apibrėžia ne vien

* Maketuojant tekstą, atspausdintą KB nr. 3, dėl techninės klaidos dingo du svarbūs skyriai, kuriuos čia spausdiname. Atsiprašome autorės ir skaitytojų. *Redakcija.*

kaip *fizinę* rasinės, nacionalinės, etninės ar religinės bendruomenės eksterminaciją. Tiesa, naciai taikė grynai fizinį žydų naikinimą, tačiau, kaip minėjau, du nusikaltimai gali būti teisiškai pripažinti tolygiais ne tik tuo atveju, jeigu abu atlikti tais pačiais būdais. Teisinis nusikaltimų sulyginimas reiškia, kad jiems taikomas tas pats baudžiamojo kodekso straipsnis. Kadangi žudymas yra tik viena iš genocido straipsnyje apibrėžtų naikavimo formų, tai tam tikros bendruomenės naikinimas (ar bandymas ją sunaikinti) *kitais būdais* yra nusikalstamas pagal tą patį straipsnį. Vadinasi, pagal genocido apibrėžimą Lietuvos piliečių bendruomeninės struktūros laužymas, lietuvių tautos mentaliteto ir kultūros griovimas, rusifikacija, persekiojimas dėl religinių ir tautinių įsitikinimų priskirtini genocido kategorijos veiksmams, atitinkantiems antrą ir penktą genocidinių veiksmų kategoriją.

Tačiau net ir tuo atveju, jei genocidą traktuosime tik kaip fizinį naikinimą, visiškai neaišku, kodėl reikėtų manyti, kad bolševikai šio nusikaltimo nepadarė. Vienas argumentas tų, kurie neigia lituanocido tapatumą genocidui, yra toks: net jeigu bolševikai ir naikino lietuvius nacionaliniu pagrindu, vis dėlto lituanocidas nebuvo toks baisus kaip holokaustas, nes bolševikai bent jau nebandė sunaikinti *visų* lietuvių, o naciai siekė sunaikinti *visus* žydus. Antai filosofas Andrius Bielskis, „moraliniu nejautrumu“ apkaltinęs visus, kurie siekia komunistinius nusikaltimus sulyginti su nacistiniais, rašo: „*Nejau Lietuvos išsilavinusi visuomenė yra tiek moraliai nejautri, kad nesuvokia, kokio masto nusikaltimas buvo Holokaustas? Iš kur mūsų pažiūrose yra tiek daug savo skaudžių žaizdų sureikšminimo, jog nerandame jėgų vienareikšmiškai ir be jokių „bet“ pripažinti akivaizdžią tiesą: Sovietų Sąjungos vykdytas genocidas prieš Lietuvos gyventojus negali prilygti nacių vykdytam Holokaustui.*“¹

Priekaištą Lietuvos visuomenei, kuri yra išsilavinusi, bet „moraliai nejautri“, Bielskis, regis, bando pagrįsti tokiu sakiniu: „*Nacistinė Vokietija siekė fiziškai sunaikinti visus Europos žydus vien dėl to, kad jie buvo žydai.*“ Iš to lyg ir išeitų, kad, filosofo manymu, žydų holokaustas buvo nepalyginamai didesnis nusikaltimas už bolševikų vykdytą lietuvių ir kitų tautų genocidą todėl,

kad naciai planavo *pilną* genocidą, o bolševikai apsiri- bojo *daliniu* genocidu.

Taigi Bielskis yra įsitikinęs, kad visos nacionaliniu, rasiniu ar religiniu pagrindu atrinktos žmonių grupės sunaikinimas yra didesnis nusikaltimas už tuo pačiu pagrindu atliekamą *dalinį* jos sunaikinimą. Tokį įsitikinimą nesunku pagrįsti: *pilnas* genocidas yra baisnis už *dalinį* todėl, kad sunaikinama daugiau žmonių. Juk nusikaltėlis, kuris nužudo du žmones, yra blogesnis už tą, kuris nužudo vieną žmogų, bent jau tuo atveju, jei tos žmogžudystės niekuo nesiskiria, t. y. jeigu jos padarytos vienodai žiauriai, vienodai sąmoningai ir panašiomis aplinkybėmis. Toks atsakymas skamba labai įtikinamai, bet tik tol, kol nepradedi atidžiau jo analizuoti.

Kadangi apeliuojama į nužudytų žmonių skaičių, iš to išeitų, kad *pilnas* genocidas yra kruvinesnis negu *dalinis*, nes per jį nužudoma daugiau žmonių. Bet ar yra pagrindas taip sakyti? Jeigu naikinama *didelė* tauta, tada dalinis genocidas gali nusinešti daugiau gyvybių nei pilnas *mažos* tautos genocidas. Jeigu genocidų rūšiavimo pagrindinis kriterijus yra aukų skaičius, tai nusikaltėlis, įvykdęs, tarkim, tris *dalinius* genocidus greičiausiai bus toks pat blogas ar dar blogesnis už nusikaltėlį, kurio sąžinę slegia vienas *pilnas* genocidas. Jeigu tokių nusikaltimų sunkumo laipsnis tikrai priklausys nuo aukų skaičiaus, tai bolševikų nusikaltimai yra akivaizdžiai didesni už nacistų, nes komunizmo aukų skaičius yra kur kas didesnis, nors Stalinas vykdė *dalinius* tautų genocidus. Taigi tam, kad pagrįstume, kodėl *pilnas* genocidas yra iš *principo* baisnis už *dalinį*, vien nuorodos į didesnę aukų skaičių nepakanka.

Čia reikėtų pridurti, kad filosofai, apmąstydami žmogžudystę, apskritai labai skeptiškai žiūri į bandymus moralinį vertinimą pagrįsti *vien* skaičiais. Tarkime, Jono šeimos narys buvo nužudytas, bet žudikui skirta švelnesnė bausmė, negu tam, kuris nužudė Petro šeimos narį. Būtų labai sunku Jonui išaiškinti, kad Petro šeimos skriaudikas nubaustas griežčiau, nes jis nukriaudė dar ir Marytės, ir Juozo šeimas. Tarp žmogaus, įvykdžiusio žmogžudystę, ir „serijinio žudiko“, aišku, yra moralinis skirtumas. Bet tas skirtumas atsiranda ne savaime, ne vien todėl, kad „serijinis žudikas“ nužudo

daugiau žmonių, o todėl, kad „serijinio žudiko“ veiksmas rodo mechaniską žudymo pobūdį, kai nutraukiami absoliučiai visi žmogiškieji ryšiai. Tačiau mechaniskas žudymo stilius pasireiškia ne tik tada, kai nužudoma, tarkim, dvidešimt žmonių, bet ir tada, kai nužudoma perpus mažiau. Juk ne veltui „serijinio žudiko“ sąvoka teisės veikaluose paprastai apibrėžiama kaip „dviejų ar daugiau asmenų žudikas“ arba „trijų ar daugiau asmenų žudikas“. Šitas neapibrėžtas „ar daugiau“ aiškiai rodo, kad nuo tam tikros ribos skaičiai tampa beprasmiški, tad baudžiamasis kodeksas toliau nebediferencijuoja „serijinių žudikų“. Išvada: jeigu baudžiamasis kodeksas paprastai nerūšiuoja serijinių žudikų pagal nužudytų žmonių skaičių, kodėl turėtume tokį principą pripažinti tada, kai vieną genocidą lyginame su kitu?

Galbūt pilnas genocidas yra didesnis nusikaltimas todėl, kad tauta pasmerkiamas išnykti, o po *dalinio* ji vis dėlto dar gali atsigaivinti? Tačiau mažai tautai ir *dalinis* jos genocidas gali reikšti *visišką* sunaikinimą. Jei sunaikinama šviesuomenė, tauta praranda orientyrus ir ima pati naikinti savo tapatumą. Bet ir tuo atveju, jei *dalinis* genocidas palieka tautinės regeneracijos galimybę, vis tiek neaišku, kodėl faktą, kad vieną tautą planuota išžudyti *visą*, tik nespėta tų planų įvykdyti iki galo, reikėtų laikyti baisėsiu už faktą, kad kitas nusikaltėlis nužudė keliasdešimt kartų daugiau žmonių?

Bandžiau paaiškinti, kodėl, mano manymu, nėra pagrindo teigti, kad pilnas genocidas *iš principo* yra didesnis nusikaltimas už *dalinį*. Požiūriai šiuo klausimu, suprantama, skiriasi ir jie gali skirtis. Vis dėlto būtų gerai, jei ta akademinės bendruomenės dalis, kuri laikosi kitokios nuomonės, nustotų svaitytis apibendrintais priekaištais ir, užuot dariusi miglotus pareiškimus, aiškiau artikuliuotų savo poziciją. Pradžiai pakaktų ir to, kad, dėl argumentų stokos neįstengdami pagrįsti genocidų hierarchijos, bent jau garbingai susilaikytų nuo nežinia kuo grindžiamų priekaištų, esą oponentai „menkina“ ar net „neigia“ žydų holokaustą.

Priekaištas, kad komunistinių nusikaltimų prilyginimas nacistiniams sumenkina žydų holokaustą, yra stačiai absurdiškas. O labiausiai stulbina tai, kad šį argumentą pateikiantys asmenys yra šventai įsitikinę, atseit jų teigi-

niai išreiškia paramą žydams ar atstovauja žydų nuomonei. Nei pirma, nei antra nėra tiesa. Daug žydų (ir toli gražu ne tik tie, kurie patys nukentėjo nuo bolševikų) giliai užjaučia tautas, patyrusias sovietinį genocidą, ir remia jų siekį, kad komunizmo nusikaltimai būtų pasmerkti lygiai taip pat kaip nacizmo nusikaltimai. Būtent žydai, kurie patys daug iškentėjo, visada skuba užjausti ir paremti kitas persekiojimų aukas. Lietuvoje šią poziciją pakankamai aiškiai yra išdėstęs Seimo Užsienio reikalų komiteto pirmininkas Emanuelis Zingeris.² Taigi argumentas, neva toks prilyginimas menkina holokausto kančias, anaipatol neatspindi žydų pozicijos. Be to, požiūris, kad komunizmo ir nacizmo nusikaltimai *nelygintini*, nėra žydams draugiškas. Greičiau priešingai – jis artimesnis antisemitizmui, nes implikuoja, kad žydai yra nejautrūs kitų tautų kančioms, todėl nesolidarūs. Taigi tiems, kurie remia šį argumentą, manydami, kad tuo išreiškia draugiškumą žydams, siūlyčiau dar kartą gerai pagalvoti. Jei prieštarauji kokių nors radikalių sionistų nuomonei, nereikia, kad esi antisemitas. Atvirkščiai – antisemitizmui daug artimesnė pozicija yra manyti, kad kai kurių radikalų skelbiamos idėjos išreiškia visos žydų tautos požiūrį.³

Kas yra *sistemiškas* žmonių žudymas?

Vienas Andriaus Bielskio teiginys yra vertas išskirtinio dėmesio – pasak jo, komunistai nevykdė *sistemiško žudymo*. Galimi du paaiškinimai: arba filosofas žodį „sistemiškas“ vartoja kažkokia tik jam vienam suprantama prasme, arba tiesiog dar nespėjo pasidomėti Lietuvos istorija. Minėtas požiūris šokiruoja kiekvieną, net ir diletantiskai nutuokiantį apie mūsų šalies neseną praeitį. Nekeista, kad Bielskis sulaukė pasipiktinimo reakcijų.⁴ Vis dėlto manyčiau, kad šis teiginys nėra toks trivialus ir nereikšmingas, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio, jis tik prastai artikuliuotas, todėl ir verčia susiimti už galvos. *Sistemiško žudymo* sąvoka yra fundamentali, tiek apibūdiant genocidą, tiek nusikaltimus žmogiškumui, todėl svarbu ją kuo detaliau apsvaistyti.

Pirmausia, sakydamas, kad bolševikai nežudė *sistemiškai*, Bielskis, regis, nenori pasakyti, esą jie žudė *spon-taniškai*, t. y. neturėdami plano ir neorganizuotai. Jis ne-

teigia, kad, pavyzdžiui, Rainių miške žudynes surengė girti raudonarmiečiai iš neturėjimo ką veikti. Bielskio teiginys labiau sukasi ne apie kaip nors savitai suvokiamą „sistemiškumą“, bet apie pačią „žudymo“ sąvoką. Jis rašo: „patologiškas Stalino režimas naikino politinius oponentus ir tuos, kuriuos laikė klasiniais priešais“, tačiau pabrėžia, kad Sibiro ir Kazachstano lageriuose „nebuvo masinio žmonių naikinimo dujų kameros“.

Čia svarbu priminti, kad Romos Statutas nemini kokio nors žudymo būdo ar metodo, kuris būtų neįtrauktas į grupę veiksmų, klasifikuojamų kaip genocidas ar nusikaltimai žmogiškumui. Ar žmonės sušaudomi, ar sudeginami, ar sugrūdami į dujų kameras, ar kaip nors kitaip nužudomi – tarptautinės teisės dokumentai, o ir baudžiamasis kodeksas, to neišskiria, bent jau tol, kol nėra vienas nužudymo būdas nėra apibrėžtas kaip žiauresnis už kitus. Manau, Bielskis tai supranta. Iš tolesnių filosofo išvedžiojimų aiškėja, kad jam rūpi pabrėžti ne patį žudymo metodą: „Gulagas veikė per ypatingai sunkaus, žeminančio, dažnai mirtinai sekinančio darbo lagerių sistemą, tačiau skirtingai nei Trečiojo reicho okupuotoje Lenkijos teritorijoje, juose žmonės nebuvo sistemškai žudomi.“ Nors pripažįsta, kad „1932–1933 metais Ukrainoje vykęs badas buvo tiesiogiai susijęs su Stalino vykdyta prievartinės kolektyvizacijos politika“, tačiau teigia: „net sutinkant su griežčiausiomis šios tragedijos istorinėmis interpretacijomis (t. y. vadinant ją Holodomoru), būtų klaida Ukrainos badą ir tiesioginį žydų naikinimą vertinti kaip turintį tą patį veiksmo intencionalumo lygį.“

Taigi Bielskis bando tiesioginį sistemiską žudymą atskirti nuo netiesioginio sistemisko žudymo. Jis pripažįsta, kad Stalino represijos buvo sistemiskos, bet neigia, kad tos sistemiskos represijos prilygsta sistemiskam ir tiesioginiam žudymui, kokio griežtesni naciai. Tada reikėtų klausti, ar Bielskis yra teisus: (a) sakydamas, kad bolševikų negalima kaltinti sistemiskais tiesioginiais žudymais; (b) ar jis gali pateikti apibrėžimą, kuo tiesioginis žudymas skiriasi nuo netiesioginio; (c) ar jis gali paaiškinti, kodėl tiesioginis žudymas yra moraliniu požiūriu baisnis už netiesioginį?

Jeigu kalbėsime apie žudymą sušaudant kaip apie paradigminį tiesioginio žudymo būdą, tai neteisinga būtų

sakyti, esą komunistai nežudė sistemškai ir tiesiogiai: Katynė ir Rainiai – tai tik du dažnai minimi pavyzdžiai šalia aibės kitų. Tiesioginį žudymą atskirti nuo netiesioginio, tokio kaip sąmoningas mirties sąlygų sudarymas, yra beveik neįmanoma, o jeigu ir įmanoma, tai neturi jokios įtakos moraliniam vertinimui. Ką reiškia „žudyti tiesiogiai“? Tarkim, atsakymas galėtų būti toks: žudikas tiesiogiai, t. y. savo rankomis, atlieka veiksmą, kuris sukelia kito žmogaus mirtį, o netiesiogiai žudyti reiškia tik sudaryti tam tikras sąlygas, numatant, kad tos sąlygos sukels mirtį. Bet jeigu aš uždarau žmogų į dujų kamerą (šią naikinimo formą Bielskis vadina tiesioginiu žudymu), tai, regis, irgi „savo rankomis“ neatlieku paties žudymo veiksmo, tik sudarau mirties sąlygas. Ir tada neaišku, kodėl holodomoras laikomas netiesioginiu žudymu. Juk elgesys, kai žmonės uždunami į dujų kamerą, o po to paspaudžiamas dujų mygtukas, yra stulbinamai panašus į tą, kai iš žmogaus atimamas maistas ir įrankiai, o pasitraukti ten, kur galėtų įsigyti kitus įrankius ir prasimaitinti, jam neleidžiama. Tai koks gi tas skirtumas tarp „paties veiksmo“ ir „sąlygų sudarymo“? Ir kodėl sąlygų sudarymas nėra veiksmas?

Na, bet, tarkime, Bielskiui pavyktų mus įtikinti, kad ir holodomoras, ir vasariškai apsirengusių, į gyvulinius vagonus suvartų žmonių išvežimas prie Lenos žiočių priklauso netiesioginio žudymo kategorijai. Tačiau kodėl tokie veiksmai yra mažiau baisūs ar mažiau smerktini už sušaudymą, už naikinimą dujų kameros? Bielskis užsimena apie skirtingą „veiksmo intencionalumo lygį“, jis mano, kad naikinimas dujų kameros ar sušaudymas buvo labiau intencionalus nei „sąlygų sudarymas“ holodomoru ir tremtinių badmiriavimui ir šaltmiriavimui Sibire.

Nežinau, kaip intencionalumą supranta Bielskis, tačiau žinau, kaip jį traktuoja baudžiamasis kodeksas, taip pat ir Romos Statutas (30 straipsnis). Žmogaus nužudymas laikomas tyčiniu (padarytu su intencija nužudyti), jeigu žudikas nužudymo momentu kontroliuoja savo kūną, t. y. jeigu pistoleto gaiduką jis nuspaudžia ne kokio nors, pavyzdžiui, epilepsijos priepuolio ištiktas arba ne tada, kai jo alkūnė tyčia ar netyčia stumteli kitas asmuo, ir jeigu jis supranta, kad tam tikri jo veiksmai (tokie kaip pistoleto gaiduko paspaudimas) lems arba gali lemti kito žmogaus mirtį. Pavyzdžiui, jeigu aš nuspaudžiau gaiduką, kai ti-

krindama, ar ginklas veikia, nukreipiau šautuvą į dangų, bet nepamačiau, kad iš padebesių leidžiasi parašiutininkas, tada teisininkai sakys, kad tą parašiutininką aš nušoviau netyčia, t. y. *be intencijos* nužudyti žmogų.

Taigi, teisiniu požiūriu, sistemiškas žmonių žudymas *su intencija* nužudyti yra visi ne spontaniški, o planiniai ir organizuoti veiksmai, kuriuos įvykdę asmenys žinojo, kad dėl tokių veiksmų žus arba *gali žūti* žmonės, bet tų veiksmų nenutraukė, nors buvo fiziškai pajėgūs tą padaryti. Teigti, kad bolševikai, aptvėrę holodomorui pasmerktų ukrainiečių teritoriją ir atėmę iš jų viską, kas būtina, kad žmonės išgyventų, darė tai nekontroliuodami savo veiksmų arba nesuvokdami galimų padarinių, būtų absurdas.

O gal Bielskis nori pasakyti, kad tuo atveju, jeigu žūsta tik dalis žmonių, tai ir veiksmai buvo *mažiau* tyčiniai, *mažiau* numatantys mirtinas pasekmes? Lygindami su įvykiais Ruandoje, galėtume priminti, kad Tribunolas seksualinę prievartą tyčiniu sistemiško naikinimo veiksmu pripažino todėl, kad didžioji dalis grupiniu būdu išprievartautų moterų buvo apkrestos ŽIV. Kitaip tariant, sistemiško naikinimo intencija vis tiek buvo įžvelgta, nors mirtina liga susirgo *ne visos* išprievartautos moterys. Tai kodėl Lietuvos gyventojų trėmimus ar pasmerkimą sekinančiam darbui gulaguose reikėtų vertinti kaip *netyčinių* naikinimą, argumentuojant tuo, kad žuvo *ne visi* tremtiniai ir gulagų darbininkai?

Taigi kalbėti apie *mažesnę veiksmų intencionalumo* lygį, tarsi sušvelninantį bolševikų veiksmus, nėra pagrindo. Į teisinį intencionalumo apibrėžimą puikiausiai telpa ir „tiesioginis“ žudymas, ir tremtis, ir gulagas, ir holodomoras.

Tai ką bando įrodyti Bielskis? Gal, kalbėdamas apie mažesnę komunizmo nusikaltimų *intencionalumą*, jis turi omenyje skirtumą, kurį kai kurie filosofai įžvelgia tarp sąvokų „nužudyti“ ir „netrukdyti numirti“ ar „leisti numirti“ (*killing and letting die*)? Tipiškas tokio „netrukdyti numirti“ pavyzdys būtų, jeigu matydami avarijos sunkiai sužalotą žmogų abejingai praeitume pro šalį, nors turime veikiančią mobilųjį telefoną ir galime be vargo iškviešti sužeistajam medicinos pagalbą. Kai kurie filosofai mano, kad toks abeingas elgesys prilygsta žmogžudystei, bet yra ir tokių, kurie laikosi priešingos nuomonės. Tai

gal Bielskis mano, kad stalinistai, panašiai kaip tas abeingas praeivis, tiesiog paliko žmones „suktis“ kaip kas išmano neįmanomomis išgyventi sąlygomis, bet tai darydami bent jau nenorėjo jų sunaikinti?

Tačiau atvejai, klasifikuojami kaip „netrukdytas numirti“, daro prielaidą, kuri čia visiškai netinka. Tai prielaida, kad žmogus, apkaltintas „netrukdyti numirti“, nėra atsakingas nei už „nužudymo veiksmą“, nei už sudarymą sąlygų, kurios pasmerkė mirčiai. Juk minėtas abeingas praeivis nesukėlė avarijos. Tačiau badu numarinti ukrainiečiai, kaip ir tie, kurie mirė gulaguose, anaip tol nebuvo *abejingumo* ar *neatsakingumo* aukos, nes tokios baisios gyvenimo sąlygos jiems buvo sudarytos *sąmoningai ir tyčia*. Nužudymas (*homicidas*) kaip abeingo ar neatsakingo elgesio pasekmė yra konkrečiai apibrėžta baudžiamojo kodekso kategorija, bet į ją tikrai netelpa jokie minėti bolševikų veiksmai.

Jeigu jau užsiimame nužudymo būdų rūšiavimu, tai vertėtų prisiminti ir tokį rūšiavimą, kurį paprastai pripažįsta visi baudžiamieji kodeksai – žmogžudystė yra laikoma ypač sunkiu nusikaltimu, jeigu auka prieš mirtį buvo kankinama. O šiuo atžvilgiu bolševikai, regis, pranoko nacių. Sunku įsivaizduoti baisesnę mirtį negu lėtas kankinamas išsekimas nuo bado, nepakeliamo darbo, šalčio ir negydomų ligų, matant, kaip mirties šešėlis vis labiau temdo brangiausių žmonių veidus, ir žinant, kad niekuo negali padėti nei jiems, nei sau... ■

¹ Andrius Bielskis, Nepripažinę Holokausto neprisiimsime atsakomybės už šią tragediją, *www.delfi.lt*, 2010 m. gruodžio mėn. 10 d. Kiti Bielskio teiginiai taip pat paimti iš šio straipsnio.

² Eglė Samoškaitė, Emanuelis Zingeris: Komunizmo nusikaltimai nepasmerkti, nes sovietai nesijautė nugalėti, *www.delfi.lt*, 2009 m. kovo mėn. 24 d.

³ Tiems, kurie nori geriau suprasti, kaip tam tikri iš pažiūros prožydiški veiksmai ir teiginiai gali būti antisemitiniai pagal savo prasmę ir logiką, siūlyčiau perskaityti žymaus žydų kilmės kanadiečio, filosofijos profesoriaus Michaelo Neumanno knygą *The Case Against Israel* (2005).

⁴ Ramūnas Bogdanas, Drambliai porceliano parduotuvėje, arba Dar kartą apie P. Stankė, *www.delfi.lt*, 2010 m. gruodžio mėn. 15 d.; Monika Garbačiauskaitė-Budrienė, Pasiklydę vertybėse (atsakymas A. Bielskiui), *www.delfi.lt*, 2010 m. gruodžio mėn. 13 d.

TAUTŲ IR SĄVOKŲ MAIŠATIS

Kultūros barų š. m. vasario mėn. numeryje buvo perspausdintas Roberto Danilowicziaus straipsnis „Tautų maišatis“ iš lenkų žurnalo *Polityka* (nr. 51, 2010-12-18). Šis tekstas įdomus tuo, kad išreiškia daugelio lenkų požiūrį į Lietuvą. Tai toks specifinis tiesos ir netiesos, abiem tautoms būdingų stereotipų mišinys, kad rimčiau jame susigaudyti padėtų nebent speciali studija. Aš apsiribosiu tuo, ką per netrumpą savo gyvenimą pats patyriau.

Straipsnio pradžioje autorius gana objektyviai aprašo lietuvių tautinį atgimimą ir lietuvių kalbos vaidmenį priešinantį polonizacijai. Tačiau čia pat „Lietuvos lenkus“ tapatina su „polonizuotais lietuviais“ ar „lituanizuotais lenkais“. Lietuvoje, ypač Vilniuje, esama ir vienokių, ir kitokių, bet tai tikrai nėra tas pats. Tautybė, ypač tų, kurie gyvena tokioje „tautų maišatyje“, kokia ilgus metus buvo būdinga Vilniui ir Vilnijai, didele dalimi priklauso nuo šeimos tradicijų, gyvenamosios aplinkos poveikio ir asmeninio apsisprendimo.

Tokių pavyzdžių straipsnio autorius nurodo daug, tik nežinia, ar visi jie yra pagrįsti. Antai teiginys, kad „Stasys Šalkauskis užaugo lenkų inteligentų šeimoje“, visiškai neatitinka tiesos. Namuose tikrai buvo kalbama lenkiškai, nes taikytasi prie Stasio motinos, mano senelės Barbaros Goštautai-

tės-Šalkauskienės bajoriškos kultūrinės tradicijos. Goštautai nuo viduramžių buvo aktyvūs LDK veikėjai.

Stasio tėvas dr. Julijonas Šalkauskis buvo lietuvių ūkininkų nuo Joniškio sūnus, jo motina net nemokėjo lenkiškai. Visi Šalkauskiai buvo Lietuvos patriotai, taip auklėjo ir savo vaikus, kurie tarpusavyje greit perėjo į lietuvių kalbą. Senelė Barbora man, jau gimnazistui, aiškino: „Juliau, nemanyk, kad mes esame lenkai, jei kalbame lenkiškai. Aš esu lietuvė, tik išauklėta lenkų kultūros aplinkoje, todėl lenkiškai kalbėti man lengviau.“ Visa šeima prie jos taikėsi, jai esant dažnai kalbėdavo lenkiškai. Senelė kandžiai pašiepėdavo smulkesnius žemaičių bajorėlius, bandančius dėtis tikrais lenkais. Šalkauskių šeimoje jokių diskusijų tautiškumo klausimu, matyt, nėra buvę, nes šeimos lietuviškumas visiems atrodė savaime aiškus.

Autorius klysta teigdamas, kad „studijų metais“ Šalkauskis tapo „tvirtu lietuvių nacionalistu“. Tėvas, dar būdamas gimnazistas, tapo lietuvių patriotu, skaitė nelegalią lietuvišką spaudą, dalyvaudavo lietuviškose gegužinėse Zubovų dvaruose – Ginkūnuose ir Aleksandrijoje. Jo patriotizmas ypač sustiprėjo, kai Šiaulių lietuviai gimnazistai surengė ekskursiją po Lietuvą, aplankė žymiausias Lietuvos

vietas, pabendravo su lietuvių atgimimo veikėjais – Povilu Višinskiu, Tadu Daugirdu, Antanu Smetona.

Tačiau Šalkauskis griežtai skyrė patriotizmą (savo „tautinės individualybės meilę“) nuo nacionalizmo, kaip agresyvaus tautinio pasipūtimo, vienašališko savo tautos aukštinimo ir kitų tautų niekinimo – tokią laikyseną jis visada griežtai kritikavo. Dabar šios sąvokos suplakamos į vieną. Kiekvienas patriotas vadinamas nacionalistu.

Lenkų autoriai dažnai kaltina lietuvius kalbiniu nacionalizmu, net Czesławas Miłoszas teigė, esą, jei ne toks požiūris, tai jis būtų lietuvių rašytojas, rašantis lenkiškai. Bet jei lietuviai nebūtų laikęsi savo kalbos ir tautinės kultūros tradicijos, atėjusios iš kaimo, o ne iš dvarų, dabar tikrai būtume Lenkijos provincija, apie ką svajoto ir jėga bandė mums primesti Józefas Piłsudskis, vadinęs save lietuviu. Turime būti jam savaip dėkingi, nes pasipriešinimas Vilniaus užgrobimui ir po to sekusiai agresijai labiau už bet ką sutelkė lietuvių tautą ir ji ryžosi atremti polonizacijos pavojų.

Kalbinių nacionalizmą demonstruoja ir aptariamojo straipsnio autorius, nes visus, kurie namie kalba lenkiškai, jis vadina lenkais. Vis dėlto dauguma naujosios lietuvių inteligentijos yra kilusi iš kaimo. Tai, kad šis procesas pavėlavo mažiausiai šimtmečiu, didelė skriauda lietuvių tautai ir kultūrai. Dalis inteligentų, dvaruose persiėmusių lenkų kultūra, tapatinosi su lenkais, o lietuvių šviesuomenė pradėjo rasti tik XIX a. antrojoje pusėje.

Dviejų artimų tautų nesantaiką kiršina Lietuvos lenkai, dažnai paveldėję lietuviškas pavardes. Jie reikalauja sau tokių privilegijų, kokios yra nesuderinamos su Lietuvos Konstitucija. Beje, tokių sąlygų tautiškumui puoselėti, kokios lenkams yra užtikrintos Lietuvoje, neturi nei lietuviai Lenkijoje, nei lenkų mažumos kituose kraštuose. Tačiau jiems vis tiek per mažai. Objektivių priežasčių kilti konfliktams tarp lietuvių ir lenkų nėra. Kai tą pagaliau supras abi tautos, jos galės gražiai sugyventi kaip geri, vienas kitą gerbiantys kaimynai. ■

REPLIKA AUDRONEI GIRDZIJAUSKAITEI

Perskaitęs Audronės Girdzijauskaitės straipsnį apie Moniką Mironaitę (*Kultūros barai*, 2011, nr. 3, p. 71–77), aš, buvęs Vilniaus dramos teatro aktorius senbuvis, norėčiau pasakyti, kad autorė netikslingai atpasakojo šios artistės pašalinimo iš Vilniaus dramos teatro aplinkybes. Anot teatrologės, „būtent publika, daugiausia studentija, kaltino Mironaitę, neva dėl jos nusižudė jaunas artistas Virginijus Ignatonis, todėl 1954 m. paskelbė jai boikotą, reikalavo pasitraukti iš Vilniaus dramos teatro“ (p. 72).

Gal kritikė jau pamiršo, kad sovietų valdžia niekam ir niekada neleido viešai skelbti jokių „boikotų“, o jei „studentija“ ir būtų drįsusi ko nors reikauti, tai tų reikalavimų „partija ir vyriausybė“ vis tiek nebūtų paisiusi. Tačiau šis skandalas erzino pačius LKP CK vadus ir jie nusprendė, kad Mironaitę reikia išsiųsti kuo toliau nuo Lietuvos, taigi tikrai ne į Rusų dramos teatrą, kaip rašo Girdzijauskaitė, o į Leningradą „pasistažuoti“ *Lensovetu* teatre, kuris net pagal tų laikų lygį buvo labai prastas. Ten „iš-tremta“ aktorė „stažavosi“ neilgai, o grįžusi į Vilnių buvo priimta dirbti Rusų dramos teatre.

Gali būti, kad Monika Mironaitė straipsnio autorei pati pasakojo apie neva kilusį „studentų boikotą“, bet net tokius asmeninius prisiminimus vis dėlto derėtų stropiai patikrinti, antraip kultūros istorija aplips visokiais prasimanymais ir netikslumais. ■

SENBUVIS

Atvirkščias sprogimas

Kai aš buvau mažas berniukas,
Galvojau, kad pasaulis plokščias...

...Kad yra pasaulio kraštas: toks
žvirgždėtas skardis žemyn, o toli
po juo – nieko: tarsi dangus.
Lyg apatinis dangus.

O pro kalvę ėjo siauras kelelis
vieškelio link ir grūšiukės rudeniop
voliojosi viduryje papuvusios.

Tu panaši į pilnatį *Blue Moon*

Nustok supratęs viską kaip kokia driadė,
neoški: ambra – tai ne elektronas,
ant kelmo sėdi Mircea Eliade,
ar jo šešėlis – juodbruvasis ponas.

Tu panaši į pilnatį Svarstyklių,
kai nusileidžia auksas ir sidabras.
Gal ir vulgariai.
Sakei: sergu, sunku...
Et, ką tu padarei,
sakei, kad lėbaus upėj ešeriai,
nepaisydami įkyrių taisyklių.

Nustok galvojus, kaip čia kas yra,
ar daug verkšnojai kažkada, praradus nekaltybę?
Žaltys, vynuogienojai, uogomis apkibę,
ir kekėje tarp tamsiai mėlynų – pora žalių.

Sapno metodika

Ėjau ne aš ir antra esybė –
ne visai tu.

Be prisiminimų, kurie beveik
visi sudegė Lietuvos vidury:
nuo A iki Z ir baltos varnelės.
Liko tik smalkės.

Jiedu abu sustojo ant aukštumo –
ant Taurakalnio laiptų.

Prisijungė kiti, nesavai apsidarę.
Dar kiti sustojo aplink dirbtinēm
pozom, pasklisdami propatamsiais.

Jeigu jūs ne viską iki smulkmenų
supratot, tai kaltas tik blogas apšvietimas
ir keli absoliučiai neaiškūs
šio gyvojo paveikslo veikėjai.

Août

Rugpjūčio naktį ant šiltos žolės
žiūrėjau aš į žvaigždę, tu galbūt į dangų.
Ugniakuras nuodėguliais apanka,
negaila nieko, nieks nesigailės.

Šilta naktis ir netgi mėnesio nėra
ir pyksta ūdra, kad ne tuo čia kvepia,
o voras šviežią siūlą verpia,
belaukdams, kol pradžiugs aušra.

Latako gatvės pantoumas

Pabarškink runų mašinėlę,
šiaurioji Kunčino gera pažįstama,
prie Algirdienės cerkvės, po eglę,
tai ta šalis, kurion sugrįžtama.

Šiaurioji Kunčino gera pažįstama,
pačiulpki pypkę, palinkėk nepamiršti runų,
tai ta šalis, kurion sugrįžtama,
pilnoji Marcinkevičiaus gerumo.

Pačiulpki pypkę, palinkėk nepamiršti runų
bobutės tavo, idant nepamirštum abėcėlės,
pilnoji Marcinkevičiaus gerumo,
kerėtoja. Plaukuos tau spragsi vėlės.

Bobutės tavo, idant nepamirštum abėcėlės,
keisčiausi paprasčiausi patarimai:
kerėtoja, plaukuos tau spragsi vėlės.
Viena, žiū, skrenda, o kita nurimo.

Keisčiausi paprasčiausi patarimai:
labai romus rondo prie tilto Avinjono:
viena, žiū, skrenda, o kita nurimo,
o Anima, o mano žmona.

Labai romus rondo prie tilto Avinjono,
ištrauki runą, nebijok palinkėti laimės kūnui.
o Anima, o mano žmona...
Banginio Tau – tai dėl orumo...

Ištrauki runą, nebijok palinkėt laimės kūnui,
ramios nakties, rytojaus labo,
Banginio Tau – tai dėl orumo,
palinkusiam virš tuščio lapo.

Ramios nakties, rytojaus labo –
tokia mažytė laimės šventė
palinkusiam virš tuščio lapo
ir palinkėjusiam pasenti.

Tokia mažytė laimės šventė
raudoną lapkričio septintą
ir palinkėjusiam pasenti
aušra virš Užupio nušvinta.

Raudoną lapkričio septintą
kuo ypatinga įvairovė?
Aušra virš Užupio nušvinta
ir Simonas ant stulpo stovi?

Kuo ypatinga įvairovė?

Ashero piešinys

Vientūris laivas darosi dvierdis,
vienu ypu bučiuoja dvi krūtis,
per dangų trikampiui jau skrenda gervės
į savo nesuvaldomus krantus...

Gyvoji klasika

Menas, reiklus sau ir kasdien
atsinaujinantis kaip Gudaitis-Guzevičius.
Kaip klaustukas (ar mikroskopas?)
palinkęs Korsakas (iš profilio).

Šauktuku karvašūdy sustojęs
senis Baltušis Sąjūdžio maišaty.

Kažkoks iš didžiosios raidės vargo
vaiduoklis ir plokšti kaip skardiniai blynai
„Priekalo“ darbuotojai.

Dar minia, skruzdėlynas tiesiog –
vyrų, moterų, nešančių po baldakimu
Didžio lietuvių kalbos žodyno pirmąsias
knygas, kuriose nėra vieno žodžio.

VAKUUMAS, KURĮ UŽPILDĖ PAŽADAI DVIEM DEŠIMTMEČIAMS?

Muzikologė Rūta Stanevičiūtė rengdama tarpdalykinį seminarą „1990-ieji: paralelinės tikrovės/ subjektyvūs pasakojimai“ svarstė, gal šis „kultūros permainų laikas nėra aktualizuojamas ir kritiškai reflektuojamas“, nes „dar neįgijo egzotizmo (kaip sovietmetis) ar naivumo (kaip Šaltasis karas) žymės?“

„Tiesos sakymo laiką keitė žodžio įveiksinimo epocha, naujų reiškinių formavimosi ir naujų figūrų iškilimo metas. 1990-ųjų patirtys smarkiai paveikė viso paskutiniojo XX a. dešimtmečio savivoką ir jos pagimdytas metaforas. Retrospekcija nuolat maišėsi su utopija, sugrįžimo retorika – su (at)gimimo ir naujos tikrovės deklaravimu. Kintančios dabarties, čia ir dabar kuriamos istorijos pajauta paradoksaliai skleidėsi erdvės kategorijomis. SSRS išsisklaidė tarytum fiktyvi geografinė kategorija, kuria bandyta pridengti ideologijos nebesaistomas tautas ir bendruomenes. Formuojantis naujoms tapatybėms pamatinė tapo neteisingų ribų panaikinimo, perėjimo/sugrįžimo į teisėtą tėvynę/tikrąją Europą/normalią valstybingumo būklę retorika. [...] Ta pati tiesos/autentiško gyvenimo atstatymo ir (at)kurtos tikrovės įveiksinimo energija persmelkė daugumą to meto kultūros iniciatyvų ir diskursų. Tačiau laiką čia tarsi pasiglemžė erdvė – rūpėjo pirmiausia „įveikti vakuumą“ ir „pažymėti naujas teritorijas“, o sykiu ir normalizuoti/atstatyti iškreiptas vertybių hierarchijas ir institucines sanklodus. Kaip politikos, taip ir kultūros srityje permainų laikotarpiu (1988–1992)

Lietuvoje buvo pakloti daugelio tolesnių jos raidos tendencijų pamatai, suręstos gana tvarios reputacijos ir meninės platformos. Vis dėlto kritinėse to laiko refleksijose iki dabar vyrauja politinės tikrovės įvykiai ir reiškiniai“, – teigė Rūta Stanevičiūtė, ragindama atlikti kultūrinį permainų epochos pjūvį.

Menotyrininkų, muzikologų, kompozitorių, teatrologų, filosofų reminiscencijos ir svarstymai seminaro dalyvius tarsi sugrąžino į tuos didžiojo virsmo ir tapimo laikus, bet nuteikė gilintis ne tiek į politikos, kiek į kultūros plotmę.

Filosofas Gintautas Mažeikis kalbėjo apie 1990-ųjų mitologizaciją ir jos reikšmę, alternatyvią atmintį ir jos slepiamas traumas. Menotyrininkė Skaidra Trilupaitytė klausė: „Kada baigėsi socializmas (ir kas nutiko vėliau)?“ Ar liko kokių nors tęstinumo ir institucinio stabilumo požymių. Kompozitorius Šarūnas Nakas, prisistatęs kaip liudytojas iš Vilniaus, pateikė labai asmenišką to laiko retrospekciją, 1990-uosius apibūdinęs kaip metus, kuriais „niekas rimtai neprasideda ir niekas rimtai nepasibaigia“. Muzikologė Vita Gruodytė aptarė to laiko muzikologijos būklę. Menotyrininkas ir eseistas Ernestas Parulskis papasakojo, kaip ir kodėl atsirado Naujosios komunikacijos mokykla. Muzikologė Rūta Stanevičiūtė svarstė, ar virsmo metais buvo sukurta tokių muzikos kūrinių, kuriuos galėtume laikyti naujos politinės ir kultūrinės tikrovės refleksija... Menotyrininkas Kęstutis Kuizinas aptarė to meto dailės

gyvavimo ypatumus (grupių formavimąsi, kuratorystės užuomazgas, balto kubo fenomeną). Teatro kritikas Vaidas Jauniškis teatre vykusius procesus įvardijo kaip pažadus dviem dešimtmečiams. Po pranešimų vykusios diskusijos atskleidė, kad poreikis iš tam tikro atstumo pažvelgti į Nepriklausomybės gimimo laiką ilgainiui

stiprėja, o dar labai gyva asmeninė patirtis sunkiai telpa į apibendrinamąjį diskursą.

Spausdiname Vitos Gruodytės tekstą, parengtą pagal pranešimą, skaitytą seminare „1990-ieji: paralelinės tikrovės/ subjektyvūs pasakojimai“. Autorės pageidavimu straipsnis neredaguotas, taisytos tik korektūros klaidos.

Vita GRUODYTĖ

MUZIKOLOGINĖ 1990-ųjų ARTIKULIACIJA

Kultūros barų puslapiuose 1986–1987 m. vykusio muzikologų diskusija, pavadinta „Muzikologo pašaukimas“, tapo pirma akivaizdžia nuoroda į tai, kad muzikologinė paradigma, vykstant politiniams ir socialiniams visuomenės pokyčiams, taip pat nori keistis. Ne iš išorės, bet iš vidaus.

Kaip ir visas sovietinis mokslas, pokarinė lietuvių muzikologija kalbėjo kalba, kuri neatitiko mokslinės realybės. Dėl muzikologijos tradicijų trūkumo ir stipraus ideologinio spaudimo jos tyrimo laukas buvo apsiribojęs trimis pagrindinėmis sritimis: muzikos analize, lengviausiai galėjusia išvengti privavimo sovietinio žargono ir išlaikyti pakankamą šios srities moksliskumo lygį; muzikos istorija, dėl draudimo imtis rimtų istorinių savo kultūros tyrimų pasirinkusia monografijos žanrą; ir recenzijomis – jų sąmoningai nevadinu kritika, – atspindėjusiomis, su retomis išimtimis, taigi dažniausiai tik su probleminio diskurso imitacija, ne realų muzikinį gyvenimą, o jo faktus – kas, kur ir kada įvyko.

Kaip minėtoje Kultūros barų diskusijoje tuomet sakė Donatas Katkus, „nepaprastai sunku įvilkti į bedantę objektyvaus kalbėjimo terminologiją tai, kas kelia susižavėjimą“.¹ Arba, kaip anuomet pastebėjo ir kompozitorius Algimantas Kubiliūnas, „atsitiktinės ir neišsamios kompozitorių apžvalgos neatspindi tikrojo vaizdo. Laikas bėga, lieka tik įrašai plokštelėse, blėsta gyvas įspūdis, užmirštami amžininkų atsiminimai“.²

Taigi dėl visiems suprantamų priežasčių didžioji šiuolaikinio muzikologinio lauko tyrimo dalis egzistavo tik fragmentiškai arba visai neegzistavo: neturėjome nei realios lietuvių muzikos istorijos, nei estetikos (buvo leidžiama tik marksistinė-leninistinė), nei muzikos filosofijos, nei muzikos sociologijos, nei muzikos antropologijos ir t. t. O, svarbiausia, neturėjome jokių tarpinių žanrų, tai yra tarpdisciplininių, ribinių sričių tyrimų, suteikiančių bet kokiai kultūros mokslo šakai gyvybiškai būtiną gebėjimą keistis ir atsinaujinti, užtikrinančių jos

teminę įvairovę, diskurso antihermetiškumą ir galimybę atspindėti ne tik savo laikmečio „metatekstus“ ar „mainstreamus“, bet ir paraštinius jų fenomenus.

Kultūros barų puslapiuose išsakytos muzikologų mintys reiškė akivaizdžią būtinybę ap(s)ibrėžti naujas tyrimo sritis ir norą autentiškai prabilti į publiką, nes, jei neminėtume kelių ezopine kalba opiausių klausimų aptarusių muzikologų, iš kurių svarbiausias, žinoma, būtų Vytautas Landsbergis, apie realų muzikinį gyvenimą buvo sunku susidaryti tikrąjį vaizdą. Todėl visiškai logiška, kad Donatas Katkus toje pačioje diskusijoje užsimena apie „nuolatinio viešo kalbėjimo“ būtinybę ir labai taikliai nusako tuometinės muzikologijos būvį: „Lietuvių muzikologija dar labai jauna, ji dar neapmąsto mūsų muzikos, *ką jau kalbėti apie savęs pačios apmąstymą*“ [kursyvas autorės].³ Su šia diskusija prasidėjęs (ir, deja, pasibaigęs) rimtesnis „savęs pačios apmąstymas“, nepaisant išsakyto bendro noro pasižvalgyti po apleistas teritorijas, įsteigti naujus vertybinius kriterijus, suartėti su kitomis meno sritimis, atrasti nesumeluotą socialinę, švietėjišką muzikologijos funkciją, siekti aukšto publicistikos lygio, pradėti kalbėti „iš esmės“ ir atsiverti pasauliui, atskleidė ir kai kurių diskusijos dalyvių nesugebėjimą blaiviai vertinti situacijos, peržengti per ideologinius šablonus ir projektuoti ateitį.

Būtent ateitį, o ne praeitį.

Realios projekcijos į ateitį tuo metu, matyt, labiausiai ir trūko. Ją nustelbė noras dar kartą, tik pagreitintai, išgyventi sovietmečiu apribotą intelektualinį gyvenimą, atlikti visus per penkiasdešimt okupacijos metų nepradėtus arba pradėtus, bet nebaigtus darbus: išnagrinėti uždraustą bažnytinę muziką, parašyti nutylėtą savo muzikos istoriją, išleisti visą faktologinį ir probleminį lauką aprėpiančią lietuvių muzikos enciklopediją.

Taigi, 1990-aisiais muzikologija turėjo du pasirinkimus: arba šokti į priekį, tai yra atlikti tą judesį, kurį atliko 8-ojo dešimtmečio muzika, nuo neoklasicizmo ir neoromantizmo stilistikos perėjusi tiesiai prie laikmetį ženklinančio minimalizmo, arba atsi-

gręžti į praeitį ir pradėti dėti taip niekuomet ir nepadėtus „tautinės muzikologijos“ pamatus.

Reikėtų vis dėlto pabrėžti, kad pirmasis variantas visiškai nereiškę lokalumo atsisakymo – o tai, be abejo, buvo pagrindinė to meto baimė, nes tautinė tapatybė buvo svarbiausia ir brangiausia, ką bandėme išsaugoti sovietmečiu. Tai, kad pasirinkimas ne-gyventi praeitimi nereiškę lokalinio ypatumo atsisakymo, patvirtino netgi labai lietuviška ir kartu labai šiuolaikiška 8-ojo dešimtmečio lietuvių kompozitorių kūryba (jei ir toliau leisime sau tokį palyginimą). Tačiau antroji galimybė – atsisukti į praeitį – labai akivaizdžiai reiškė sąmoningą laikymąsi milžiniškos distancijos su tuoj po Nepriklausomybės atgavimo užgriūsančiu kosmopolitiniu „pasauliu be sienų“. Beje, dar 1989 m. Giedrius Gapšys, remdamasis tarpukario kompozitorių Juozo Gruodžio ir Jeronimo Kačinsko pavyzdžiais, įvardijo šiuos du lietuviško atsinaujinimo kelius: Kačinskui tai buvo „amžinasis dabar“, o Gruodžiui reikėjo laiko „pasiruošti ir pribręsti“ (jo garsioji frazė iš dienoraščio: „Dvasios jėga! Tu palūkėk manęs nuošalyje! Ateik pas mane po trejų metų, aš būsiu pasiruošęs“ arba „Nuo liaudies dainų iki šių dienų muzikos meno – dešimtdvidešimt metų sunkaus darbo“).⁴ Beje, 1990-aisiais žurnale *Muzika* Jūratė Landsbergytė, cituodama šiuos du pavyzdžius, labai pranašiskai klausė: „Ar tai ne mūsų lietuviško kelio fenomenas? Ar mes ir šiandien neprašome palaukti [...] Kokiai dar tautai tai būdinga?“⁵

Kurį iš dviejų muzikologinių kelių pasirinkome, visi puikiai žinome.

Nei 1990-aisiais, nei per šiuos prabėgusius 20 metų muzikologija neišskėlė ir neapmąstė, manau (dabar taip manau, žvelgdama iš dvidešimties metų perspektyvos), dviejų pagrindinių jos mokslinę strategiją ir tyrimo kryptis galinčių apibrėžti klausimų: ne *ką* iš lietuvių muzikos mums reikėtų aprašyti, bet *kodėl* aprašyti viena ar kita; ne *kokias* temas rinktis, bet *kaip* jas traktuoti: antropologiškai, sociologiškai, hermeneutiškai, semiotiškai, filosofiskai ar dar kaip nors. Išskyrus kai kuriuos pavienius bandymus – pa-

minėčiau Ingos Jasinskaitės semiotinę studiją apie Broniaus Kutavičiaus muziką, – lietuvių muzikologija nenustatė ne tik to, kokios tyrimo temos mums aktualios dabartiniame, o ne XX ar XIX a., pasaulyje, bet ir kokius intelektualinius įrankius turime išmokti valdyti, kad tos temos būtų įdomios šiais laikais gyvenantiems žmonėms. Kitaip tariant, ne kokią muzikos pasaulį matyti, bet per kokius akinius į jį žiūrėti. Perfrazuosiu filosofą Merabą Mamardašvilį, kuris 1989-aisiais, kai Gruzija, kaip ir Lietuva, kovėjo už savo kalbą ir tautinę tapatybę, sakė, kad jam rūpi „ne gruzinų kalba, o kas ta kalba yra sakoma“.⁶

O mes ar kada svarstėme, ką lietuvių kalba sako muzikologai?

Lietuvių muzikologija (ir ne tik ji) vis dar tebėra objektyvumo ieškanti ir jį formuluojanti, nors egzistuoja pasaulyje, kuris seniai tapo ir subjektyvus, ir reliatyvus. Ji vis dar tebėra deskriptyvinė, distanciją ir su aprašomu objektu, ir su adresatu kultivuojanti, vengianti – su retomis, bet vis dažniau pasitaikančiomis išimtimis – tiesioginio ir intymaus santykio. Ji taip pat yra visuotinumą (tai atspindi ir akademiniškas muzikologų parengimas) arba metatekstų muzikologija pasaulyje, kuris seniai subyrėjo į fragmentus, net smiltis, o dabar jau visiškai baigia prarasti konsistenciją.

Ir vis dėlto nesu tikra, kad „nacionalumo“ arba „tautiškumo“ kelias buvo vienintelis pasirinkimas 1990-aisiais. Ar turėjome alternatyvą? Kitaip tariant, ar 1990 m. muzikologija siūlė kitokių modelių?

Atsakymas būtų – taip, ir štai kodėl.

Muzikologija, kaip ir kiti kultūros mokslai, yra laikmečio atspindys. Net ir sovietmečiu ji buvo sistemos atspindys, nes pati savęs negalėjo reflektuoti dėl sistemos įsteigtos cenzūros. Laikmečio atspindys ji buvo ir 1990-aisiais. Vienu metu paraleliškai egzistavo, beje, visose srityse, dvi realybės – senoji ir naujoji. Užduokime retorinį klausimą, kuris kyla ne tik skaitant kai kuriuos tekstus, bet ir per dabartinę nacionalinę televiziją žiūrint *Dainų dainelę* arba *Sveikinimų koncertą*: o gal jos vis dar tebeegzistuoja? Nepriklausomybės atgavimo metais ši dvilypumą

matėme visose srityse, taigi ir muzikologų tekstuose. Štai palyginkime 1990-ųjų vien muzikai skirtą *Menotyrą*, kurią, nuėmus datą, galima padėti į bet kurią sovietmečio lentyną, ir 1990-ųjų žurnalą *Muzika*, pradedamą trimis laiko pajautą atspindinčiais vedamaisiais – Vytauto Landsbergio „Pertvarka ir muzika“, Viktoro Gerulaičio „Pirmieji savarankiškos Lietuvos kompozitorių sąjungos metai“ ir Jūratos Landsbergytės „Kūryba – amžinasis hepeningas? (arba kaip peršokti nuo šiandienos kranto į rytdienos krantą?)“.⁷ Arba palyginkime niekuo neišsiskiriančius 1990 m. *Kultūros barus*, kuriuose, be tekstų daugiau ar mažiau drausta bažnytine tema, nėra nė vieno tą laikmetį apmąstančio straipsnio,^{*} su tuometiniais *Krantais*, Vaidoto Daunio įkurtais metais anksčiau – 1989-aisiais: išsamūs teminiai numeriai, skirti estetikai, mitologijai, latvių kultūrai, istorijai, bažnytiniam menui, juose jaučiamas jau visai kitas kalbėjimas – kalbėjimas „iš esmės“, juo paženklinėti taip pat ir muzikos problemų svarstymai. Štai Rūta Goštautienė⁷ įvardijo „bežadę nūdienos lietuvių muzikos būklę“ (prie muzikos pridėkime muzikologiją), kurią ji siejo „su negalimybe atsinaujinti iš pačios medžiaginės muzikos terpės“ (kaip tatau tinka ir muzikologijai!), sakydama, kad „reikalingas radikalesnis apsisprendimas“.⁸

Šį „radikalesnį apsisprendimą“, realiai pradėjusį kloti pagrindus kitokiam – šiuolaikiškesniam muzikos terpės suvokimui ir rašymui apie muziką, randame vieninteliame, be to, periferijoje spausdintame leidinyje – tai Jaunimo kamerinės muzikos festivalio Druskininkuose metraštis *Jauna muzika*, ėjęs nuo 1987 iki 1990 m.⁹ Beje, net ir tuo metu buvo suvokiama šių tekstų svarba – štai Viktoras Gerulaitis 1987-aisiais *Kultūros baruose* rašė:

* Autorė, matyt, kalba tik apie muzikologų publikacijas, nes „laikmetį apmąstančių straipsnių“ 1990 m. *Kultūros baruose* paskelbta daug ir tikrai reikšmingų. Pavyzdžiui, audringa diskusija apie nacionalinę kultūrą ir kosmopolitizmą, aktualūs pokalbiai su Arvydu Juozaičiu, su pirmuoju nepriklausomos Lietuvos kultūros ministru Dariūm Kuoliu ir kt. *Redakcijos pastaba*.

„Grobte išgrobstyta buvo ypač vertingas Jaunimo kamerinės muzikos leidinys *Jauna muzika*“,¹⁰ o Giedrius Gapšys pirmame (ir vieninteliame) *Gaidos* žurnalo numeryje¹¹ apie 1988 m. *Jauną muziką* atsiliepė šitaip: „Kaip ir visa, kas susiję su festivaliu, šis leidinys „daugiabriaunis“... Simboliška, kad festivalio (kurio objektu tapo autoritarinio diktato laikai) leidinuke susigrąžinta dalelytė to, kas tuomet buvo nutraukta – leidinio gale „paskelbos“ ir „apgarsinimai“, „štukavonės“, „razumną iškadą komjaunuolių pinigui padariusios“, derančios prie likusio konceptualaus turinio ir primenančios mūsų buvusių spaudybos ir žurnalistikos laisvą dvasią, betarpiškumą ir kultūrą“. ¹² Arba Jūratė Landsbergytė, 1990-aisiais žurnale *Muzika* apibendrinama visų keturių numerių turinį, sakė: „Straipsniai – besiveržiantys į politiką, meno ir etikos suartėjimą, publicistinį tikrovės apnuoginimą... Visur – tikros kūrybos ilgesys“. ¹³

Taigi, jei *Jaunos muzikos* leidiniai būtų buvę toliau tęsiami tokia forma tik kitu tiražu, ir ne Druskininkuose, o Vilniuje, jie neabejotinai būtų išauginę tikrą „alternatyviosios muzikologijos“ kartą. Juose randame ne tik radikalų ištrūkimą iš muzikologinio sąstingio, bet ir autentišką kalbėjimą, tiksliausiai atspindintį atsirandančius naujo mąstymo pokyčius; ne tik tarpdiscipliniškumą ir dokumentinę, tą laikotarpį nušviečiančią medžiagą, bet ir naują, glaudesnę ryšį tarp kompozitoriaus ir muzikologo, kurie abu staiga atsidūrė visai kitoje šviesoje, tarytum vienas, bet bifunkcinis to paties meno – muzikos – skleidėjas.

Išskirčiau keturis pagrindinius bruožus, dėl kurių *Jaunos muzikos* leidinių tekstus galėtume laikyti savo laikmetį ir Vakarų Europos muzikologijos tradicijas pasivejančios lietuvių muzikologijos užuomazga.

1. Rašytinė kompozitorių kūryba (juose randame Onutės Narbutaitės, Snieguolės Dikčiūtės, Mindaugo Urbaičio, Nomedos Valančiūtės tekstus), paplitusi ir šiandieniniame, ir XX a. muzikos pasaulyje. Tai kūryba, kuri, jei nėra poezija, yra ne tik autentiškas muzikologijos šaltinis, bet ir tam tikras mu-

zikologijos pratęsimas, jungiantis ir pamąstymus apie muziką, ir kūrinių analizes, ir kūrinių genezės klausimus.

2. Šaltinių ir dokumentinės medžiagos publikacijos (*Jaunos muzikos* leidiniuose atrandame tikrai įspūdingų tekstų, kaip antai Jurgio Mačiūno laiškus Vytautui Landsbergiui ar deficitinių prekių, tuo metu dalytų konservatorijos dėstytojams, sąrašą su pačių dėstytojų komentarais). Tokie „gryna forma“ pateikti faktai leidžia išsaugoti galimybę laikui bėgant keisti vertinimus arba problemines galimų interpretacijų ašis, neprarandant ryšio su tam tikro laikotarpio istorinėmis realijomis.

3. Filosofų pamąstymai apie muziką, praturtinantys ne tiek filosofiją, kiek muzikologiją (Arvydo Juozaičio straipsniai). Toks žanras jau seniai egzistuoja Vakaruose, kaip ryškiausių pavyzdžių galėtume paminėti Paryžiuje gyvenusį Vladimirą Jankelevičių, muzikaliausią XX a. filosofą, kurio tekstai apie muziką seniai tapę muzikologijos klasika.

4. Žanrų įvairovė. Sovietinė muzikologija buvo sukausčiusi ne tik kalbėjimo turinį, kas savaime aišku, bet ir formą: nebuvo ne tik minties laisvės, bet ir jokios struktūrinės improvizacijos. O štai čia aptinkame gana keistos formos ir stilistikos tekstų. Pavyzdžiui, Viktoro Gerulaičio „1987 metų gegužės 16 marginalijas“ ir pamąstymus apie „aš“ ir „mes“ kategorijas romantizmo muzikos fone¹⁴ arba gana ilgą Jono Bruverio straipsnį apie Rytų ir Vakarų muzikos santykį, kurio svarbiausiu sakiniu laikyčiau pirmąją straipsnio išnašą: „Dėkoju *Jaunai muzikai*, kad ji susidomėjo šiuo rašiniu tokiu, koks jis yra, t. y. netrumpintu (kad liktų įprastinis straipsnis) ir nepailgintu (kad išeitų kas nors kita)“. ¹⁵

Vis dėlto reikia pabrėžti, kad kelias į laisvą mintį per šiuos 20 Nepriklausomybės metų nebuvo lengvas. Prisiminkime pirmuosius muzikos kritikės Veronikos Janatjevės tekstus, kuriuose ji daiktus pradėjo vadinti tikraisiais vardais, ir kai kurių kompozitorių reakcijas į juos. Kita vertus, dar ir dabar redaktoriai taiso ne tik korektūros klaidas. O tai, sakytum, yra vienas nykiausių kalbos kaustymo būdų

ir viena sunkiausiai suvokiamų savosios epochos deformacijų, kai dėl kalbos unifikavimo (grynumo?) naikinama galimybė kalbai keistis kūrybos, o ne kalbos įstatymo dėka.¹⁶

Taigi, muzikologinės savimonės atsiradimo pradžia, atrodytų, turėjo būti nuostabus tramplinas nepriklausomai minčiai ir jos įsitvirtinimui nebecenžuruojamame šiuolaikiškume. Juolab kad tokių užuominų to laikotarpio leidiniuose randame beveik visur. Štai dar 1988 m. *Muzikoje* Juozas Antanavičius rašė: „Dideli darbai laukia muzikologų. Kai į lituanistinę muzikologinę biblioteką jau padėta per 100 knygų... galima labiau atsidėti *nūdienai*“ [kursyvas autorės].¹⁷ Bet užuot „atsidėję nūdienai“, „neužsidarę nacionalinės muzikos klausimų rėmuose“, ko linkėjo ir Viktoras Gerulaitis,¹⁸ pradėjome statyti, metaforiškai tariant, muzikologinius Valdovų rūmus. Solidžius, neišvengiamai būtinus tautinei savimonei, bet neapgyvendintus *gyva* mintimi.

O lietuviškasis lokalumas galėjo būti ir šiek tiek kitoks. Tuomet gal ne po dvidešimties, bet po penkerių ar dešimties Nepriklausomybės metų būtume jautę tą minties laisvę, kurią jaučiame kai kurių dabartinių jaunųjų rašiniuose, ir skaitę tokius originalius straipsnius, kaip iš vienos frazės išaugintą Lukrecijos Petkutės ir Ilmės Vyšniauskaitės tekstą apie praėjusį Varšuvos rudenį internetiniame Kompozitorių sąjungos *Antenos* puslapyje.

Muzikologija yra vėluojantis, nes komentuojantis mokslas. Dažniausiai ji komentuoja kompozitorių darbą, kuris taipogi yra vėluojanti reakcija į gyvenamąjį metą. Matyt, todėl, prasidėjus Sąjūdžiui, kompozitoriai ir muzikologai pasirinko akcijas ir hepeningus (Anykščių, Druskininkų, Panevėžio) kaip tinkamiausią išraiškos būdą, tiesioginę – *live* – reakciją į nujaučiamus arba jau vykstančius politinius įvykius. Tai buvo vieninteliai greitai kintančio laiko pagavimo meninėmis priemonėmis momentai, simbolinis kitokio – nekonvencinio – mąstymo aktas ir, antra, vienintelė tikrai kolektyvinė veikla, kai kolektyviškumas, suprantamas nebe sovietine prasme, atspindi ne individualius, o kartos arba tam tikros epochos

ir tam tikros benduomenės lūkesčius, siekius ar meninių įvaizdžių įtvirtinimus. Deja, šių akcijų svarba niekuomet nebuvo giliau aptarta, o kuo labiau tolstame nuo 1990-ųjų, tuo labiau man atrodo, kad tos akcijos buvo kertinis akmuo, ant kurio taip ir nebuvo pastatytas namas, o jei ir pastatytas, tai ne visiškai tas.

1990-ieji ir istoriniu, ir kultūriniu požiūriu buvo laukimo metai. Kai laikrodys muša dvyliką ir visi laukia paskutinio dūžio. O paskutinis dūžis sutapo su 1991-ųjų sausio tryliktąja, kuri ir pasakė, ar tikrai laikai pasikeitė ir ar tikrai galime pradėti kurti kažką visiškai nauja.

Tam, kad kintančią realybę 1990-aisiais galėtų formuluoti raštiškai, muzikologija jau turėjo turėti stiprų sociologinį pagrindą. Kitaip tariant, būti mokslu, egzistuojančiu ne „virš“ klausytojų kaip metatekstas, o tarp jų kaip kasdienis dienoraštis. Ar mes tai turėjome? Ne. Ar galėjome turėti? Mažyčiau, taip.

Galėjome turėti, nes sociologinis ir socialinis muzikologijos aspektas kaip siektinas iškeltas dar 1986-aisiais *Kultūros barų* diskusijoje. Diskusija baigėsi 1987-aisiais, bet, matyt, pernelyg greitai kintantis politinio gyvenimo tempas sutrukdė, kad 1990-aisiais jau būtume pasirengę artikuliuoti muzikinę realybę ir – tai dar svarbiau – padėtume kitokios muzikologijos pagrindus. Nebuvome tam pasirengę ne tik todėl, kad cenzūra ir gana stiprus pačios muzikinės terpės spaudimas trukdė susikurti gyvos minties tradicijai – atvirų diskusijų ir bebaimių polemikų tradicijai. Sovietinė epocha ir pati buvo nyki, ir mokslą įvilko į labai nykius rūbus. O kaip žinome, sunkiausia yra išlaisvinti mąstymą, ypač kai mokslinei kartų kaita vyksta lėtai. Kita vertus, tuo metu buvo sunku gyventi dviem frontais – neminėsiu garsiojo posakio „kai skamba ginklai, mūzos tyli“, bet paminėsiu 1990-aisiais ištartą Jūratės Landsbergytės frazę: „Jau nebeskaitome muzikologinių straipsnių net ir apie labai gerą muziką.“¹⁹

Taigi, kodėl turime tokią, o ne kitokią muzikologiją? Sakytiau, dėl dviejų priežasčių. Jų yra daugiau, bet čia svarbios tik šios. Pasirinkome nuveikti ne-

nuveiktus šimtmečio darbus. Nuveikta daug, bet ar priartėjome prie klausytojų ir ar realiai atspindime savo epochą? Antra vertus, vis dar egzistuoja gana aiškiai juntamas iš sovietmečio atėjęs parodomasis muzikinės (ir ne tik) kultūros elementas, kuris taipogi yra atitrūkimo nuo realybės požymis. Muzikologijos kaip nekasdienybės traktavimas, praėjus pusei amžiaus po Johno Cage'o meno kaip kasdienybės deklaracijos, akivaizdus visose plotmėse.

Vietoj išvadų norėčiau atsakyti į tris pristatomajame šios konferencijos tekste Rūtos Stanevičiūtės užduotus klausimus:

– *Ar tikrai laisvės ir atvirumo patirtis menkliau atspindėjo to laiko kultūros praktikose ir kritinėse jų artikuliacijose?*

Taip, menkliau, nes neapmąstant ir periferiškai. Menklai atspindėjo dar ir todėl, kad tiesiog pasiskolinusi Broniaus Kutavičiaus kūrinį struktūrą muzikologija pradėjo rašyti ką kita sugretinimo principu: penkiasdešimt metų buvo vienas motyvas, dabar – kitas. Bet pradėjo rašyti ne kitaip, o tiesiog kitomis temomis. Štai to laikotarpio *Menotyroje* arba *Muzikoje* kalbama apie Vytautą Bacevičių, apie religinę muziką, bet jungtis tarp nekalbėjimo ir kalbėjimo nėra artikuluojama, o juk nekalbėjome 50 metų! Neįvardijama, kodėl mums svarbus Bacevičius ir kodėl būtent šiuo metu: ar vien todėl, kad buvo draustas, ar todėl, kad buvo moderniausias tarpukariu, ar todėl, kad jo kūrybos beveik totalų užmiršimą ir jos prikėlimą 1990-aisiais galėjome identifikuoti su visos Lietuvos prisikėlimu iš užmaršties, ar galbūt dar dėl kokių nors priežasčių?

– *Koks buvo (jei buvo) meno ryšys su anuometinėmis heteronomiškėmis tikrovėmis?*

Jis buvo glaudus, tą patvirtina įvairios menų suartėjimo akcijos, bandžiusios sukurti įvairaus pobūdžio įtrūkimus buvusios sistemos vienalytiškume, ir tai tik įrodo bendrą naujumo ieškojimą, bendrą susidūrimo tašką, į kurį, bėgdami iš okupacijos, susibėgome ir nuo kurio po to vėl į savo sritis išsiskirstėme.

– *Ar nesankcionuotas žodis buvo įveiksmintas, ar iš tiesų atvertos naujos meno teritorijos? Ir, atvirkščiai, ar*

lūžio epochos veiksmą lydėjo adekvati kritinė refleksija?

Taip, naujos teritorijos buvo atvertos ir nesankcionuotas žodis gana sparčiai skynėsi kelią, todėl kritinės refleksijos užuomazgos buvo visiškai adekvačios realybei, tačiau ir naujos teritorijos, ir kritinė refleksija buvo pernelyg greitai sužlugdytos ne cenzūros, bet, manyčiau, gyvenamojo laikotarpio nereflektuojančių pasirinkimų, bendros muzikologijos politikos trūkumo, menui ir visai kultūrai pernelyg drastiškai pristėtų tokių egzistavimo sąlygų, kurių niekas negalėjo numatyti ir kurioms niekas nebuvo pasiruošęs, nors pastarasis veiksnys galbūt čia ir nėra lemiamas. ■

¹ *Kultūros barai*, nr. 5, 1986, p. 31.

² *Kultūros barai*, nr. 10, 1986, p. 31.

³ Ten pat.

⁴ G. Gapšys, „Keletas žvilgsnių į ketvirtąjo dešimtmečio lietuvių muzikos moderniąsias aspiracijas“, *Jauna muzika*, 1989, p. 47.

⁵ J. Landsbergytė, „Kūryba – amžinasis hepeningas?“, *Muzika*, Nr. 9–10, 1990, p. 14.

⁶ M. Mamardachvili, „La pensée empêchée“, Ed. de l'Aube, 1991, p. 8.

⁷ Dabar – Rūta Stanevičiūtė.

⁸ Rūta Goštautienė, „Apie istoriją, prasmę ir muziką“, *Krantai*, 1990 m. liepa–rugpjūtis, p. 28.

⁹ Idėjos autorius ir sudarytojas Ričardas Kabelis.

¹⁰ V. Gerulaitis, „Jaunosios muzikos dienos“, *Kultūros barai*, Nr. 7, 1987, p. 77.

¹¹ Sudarytojas – Rimantas Gučas, leidėjas – Lietuvos kompozitorių sąjunga.

¹² *Gaida*, Nr. 1, p. 40–41.

¹³ J. Landsbergytė, op. cit., p. 11.

¹⁴ V. Gerulaitis, *Jauna muzika*, 1987, p. 17; 1988, p. 91.

¹⁵ J. Bruveris, „Bendravimas ar susiliejimas?“, *Jauna muzika*, 1988, p. 97.

¹⁶ Norėčiau šiuo požiūriu čia pacituoti Alfonso Nykos-Niliūno pastabą, išsakytą trečiajame savo *Dienoraščių* tome: „Jei ši knyga būtų dar kartą leidžiama, prašyčiau leidėją (o gal net reikalaučiau), kad laikytųsi mano teksto mašinraščių svetimvardžių rašybos [...] kai kurie mano svetimvardžių rašybos „netaisyklumai“ paremti stilistiniais motyvais“ (p. 223).

¹⁷ J. Antanavičius, „Kad liepsnotų kūrybos žaizdas“, *Muzika*, Nr. 8, 1988, p. 7.

¹⁸ V. Gerulaitis, „Jaunosios muzikos dienos“, op. cit.

¹⁹ J. Landsbergytė, „Mūsų dvasios muzika“, *Jauna muzika*, 1990, p. 11.

MAGIŠKASIS NAKTINIŲ PLAŠTAKIŲ RENESANSAS

Akademijos“ galerijoje eksponuojamą Dalios Laučkaitės-Jakimavičienės keraminių daiktų „Kolekciją“ pradėjau apžiūrėti nuo ekspozicijos pabaigos ir išsyk įstrigo vienas vaizdas. Valtėje sėdi du vyrai su irklais, stovi berniukas, kuris, gindamasis nuo vėsios drėgmės, susisupo į suaugusio vyro švarką ilgomis nukarusiomis rankovėmis. Tai ne Kuršių marių žvejai, nes aplink valtį tvyro žalsvas Venecijos lagūnos vanduo. Fragmentas iš XVI a. Carpaccio, o gal iš XVIII a. Canaletto peizažo? Toks amžinas globos motyvas – vaikas su tėvo drabužiais. Jei vaizdas būtų bent kiek stambesnis, žadintų sentimentus. Bet jis labai mažas ir nuošalus, beveik neišsiskiria tarp kitų koliažo principu sudėliotų dekolio fragmentų. Vis dėlto jam paskirta izoliuota keraminio paviršiaus plokštumėlė, taigi vaizdas neatsitiktinis ir įsigilinusio žiūrovo akys už jo tikrai užklius.

Visa Dalios Laučkaitės-Jakimavičienės keramika veikia žvilgsnį panašiai – neprimeta savęs atvirai. Ji nepastebimai, bet neatsispiriamai užkeri stebėtoją, taikydama šaltai ir racionaliai numatytas regos suviliojimo strategijas. Pristatydama „Kolekciją“ autorė kalba apie žiaurumo ir patrauklumo derinį. Pagal graikų tradiciją tai būdinga mitologiniam Sfinksui. Beje, sfinksas – ir vienos drugių rūšies vardas. Tiesa, šiame cikle jo nėra, nes jis dienis, o *Noctuidae* kalba apie naktines peteliškes, kurias suvilioja ir pražudo šviečianti lempa.

Užpernai pasirodė leidinys apie dailininkę* su Jurgitos Ludavičienės ir Laimos Laučkaitės straipsniais. Sunku ką nors prie jų ir prie pačios Dalios minčių pridurti. Gal tik šį bei tą apie ciklo žodžius ir vardus. Laučkaitė-Jakimavičienė sieja garsą, prasmes ir regimąjį teksto pavidalą. Vizualūs

garsai baltoje porceliano tyloje veikia hipnotizuojamai – tai tarsi balsas, kuždantis dailiraščio raides: *Linnaeus Parnascius, Satyridae*. Šiame keramikos cikle tie įrašai, nors yra iš insektologijos srities, kelia kultūrines asociacijas. *Mesoacidalia aglaja*. „Aglaja“ primena prieštarą, nuodijančią Dostojevskio „Idioto“ veikėjos meilę, o *Mesoacidalia* šalia *acid* – „rūgštis“ šnabžda ir autorės vardą „dalia“. *Kazanova* – tai nuoroda į „venecijietišką gyvenimo skonį“, o gal ir į baigiamuosius Federico Fellinio filmo kadrus. Ten visai susenęs Kazanova su savo spalvingais, bet nudėvėtais vėlyvojo baroko drabužiais, tarsi nušiuęs egzotiškas drugys, atsiduria priešais XIX a. pradžios jaunuolius, apsirengusius juodai, asketiškus, pasitempusius ir dvasingus. Apgailėtinas žemiškosios meilės piligrimas šalia tų, kurie savo noru atsižada gyvenimo malonumų, netikėtai tampa laisvės, polėkio ir fantazijos įsikūnijimu.

Inskripcijos paveiksluose – tikrai ne naujiena, bet Laučkaitės-Jakimavičienės darbams tie įrašai suteikia savitą karčiai saldų prieskonį. Jos kūriniai dėl ištobulintos formos atrodo mergaitiškai tyri, mieli, savo žavesiu patvirtinantys populiarią frazę „magiškas renesansas“. Žinoma, tai iliuzija. Dažniausiai – ritmo apgaulė, elegantiškas akių dūmimas rimuojant ženklų eilutes. Ypač tikslingai baltame paviršiuje keramikė dozuoja skaitmeninius tekstus, tariamai panašius į techninius elektros įrenginių aprašus.

Porcelianiniai šviestuvai šioje parodoje taip pat „žaidžia“ su banalia tiesa, kad porcelianas tauresnis už kitokią keramiką, nes plonesnis ir laidus šviesai. Dailininkė vieną ant kito užklojo du persišviečiančius sluoksnius, ant porceliano – didelius dekolius, pagamintus pagal autorinę technologiją, su naktinių plaštakių atvaizdais. Sklindant šviesai, galima visiškai pasinerti į tą virpančią prieblandą tarp skirtingų tonų – transparentiško ir aklino. Vasaros

* *Dalia Laučkaitė-Jakimavičienė*. Serijos sudarytoja Danutė Zovienė. *Artseria*. Vilnius: LDS leidykla, 2009.

naktimis pasitaiko tai pamatyti prieš lempą per nebegyvos plaštakės sparną, nuo kurio galiukų nubyrėjusios dulkelės, o jis pats – baisus ir neįtikėtinai švelniai pilkas.

Sluoksnių užsiklojimo, dalinio persidengimo grožis, tiesiog „grynasis grožis“ yra svarbiausias „Kolekcijos“ lėkščių ir kitų daiktelių bruožas. Tiesa, abejočiau, ar šis koliažas tiko dekoratyvinėms plokštelėms. Dekolių klojinys čia pernelyg tirštas ir margas, jame paskęsta pagrindinė kompozicijos idėja, o auksuoti intarpai nesuklijuoja plokštės visumos.

Dalia Laučkaitė-Jakimavičienė igudo gaminti dekolius pati, naudodama skaitmeninę ir įvairias autorines technikas. Technologiniu požiūriu šie kūriniai unikalūs ir pateks į lietuvių keramikos „aukso fondą“, jeigu, žinoma, muziejaininkai nepraleis progos jų išgyti.

Dalia LAUČKAITĖ-JAKIMAVIČIENĖ

NOCTUIDAE.

KOLEKCIJA

Šio ciklo objektas – naktinis drugys ir drugių kolekcija. Naktinukus traukia šviesa, jie skrenda į ją kaip į trokštamą tikslą, o iš tikrųjų – į mirtį. Krikščioniškoje ikonografijoje drugelis simbolizuoja prisikėlimą ir nemirtingumą. Kita vertus, dėl savo grožio ir trumpo gyvenimo drugelis laikomas tuštybės simboliu. Be to, viena jo pusė – nepaprastai graži, o kita – atgrasi, plaukuota. Tai labai talpus ir prieštaringas įvaizdis.

Viena projekto dalis – šviečiantys objektai – porcelianinės lempų, lempų gaubtų replikos su išdidintais skaitmeniniais naktinių drugių atvaizdais. Lempas įvaizdis labai tiesiogiai, o todėl ir kiek absurdiškai, sutampa su šio projekto techniniu sprendimu – šviesa/lempa. Taigi lempa čia ir techninis elementas, ir metafora. Naktinius drugelius kolekcininkai gauda uždegtą didelę ryškias lempas balto audinio fone. Čia tarsi simuliuoju šį procesą.

Naudojau autorinius kompiuterinius lazerinės spaudos dekolius, ši technika leidžia skaitmeninį vaizdą perkelti

Dalia LAUČKAITĖ-JAKIMAVIČIENĖ. Keraminės plokštės fragmentas.

ant keraminio paviršiaus. Jei porcelianinį objektą su tokiu vaizdu apšviesime iš kitos pusės, piešinys persišvies keista minkšta šviesa. Lazerinės spaudos dekolių dažai yra skaidrūs, todėl perteikiami visi fotovaizdo niuansai.

Kita ciklo dalis, kurioje plėtojama drugio ir šviesos (laimės trumpumo, grožio trapumo) tema, – drugių „kolekcija“. Tai plokštės su išfotografuotos kolekcijos fragmentais – įvairūs, kiek siurrealistiškai intarpai pasakoja drugių gyvenimo istorijas, apstu absurdiškų sugretinimų, keistų metaforų ir prasmų. Žaidžiu citatomis ir masteliais, paradokais ir kontrastais: gražu/bjauru, tikrovė/sapnai, rimta/juokinga, sentimentalų/ironiška. Balansuoju ant ribos tarp natūros ir meno istorijos, grožio, saldumo, tuštybės ir siurrealistinių pasąmonės vaizdinių, nuojautų, koduotų asmeninių įvaizdžių.

Kalbu ir apie kolekcionavimo aistrą – žmonėms tokį būdingą norą turėti, tvarkingai tą turtą sudėlioti ir juo gėrėtis. Drugių kolekcionavimas – lyg ir labai gražus užsiėmimas, bet tam, kad drugį turėtum, reikia jį pribaihti. Kolekcijoje smeigtuku persmeigtas drugys atrodo tarsi nukryžiuotas. ■

DVI BERETĖS – TRYS DIAGNOZĖS

Dainiaus Liškevičiaus performansas ir ekspozicija „Akademijos“ galerijoje

Dainius Liškevičius jau keliolika metų aktyviai reiškiasi meno scenoje. Šiam dailininkui* nei anksčiau, nei dabar niekas net ir labai norėdamas, negalėtų prikišti prastos formalios kūrinių kokybės. Nesvarbu, kokia būtų jo (video)performansų, objektų, instaliacijų struktūra – kompleksiška, eklektiška, (tyčia) primityvistinė ar šaltai minimali, – ji vis tiek funkcionali koncepcijos atžvilgiu, o ne savitikslių dekoracija. Taigi, toliau kalbėti apie ir šiaip akivaizdų profesionalumą lyg ir nebėra prasmės.

Vertėtų atkreipti dėmesį į turinio (platesne prasme pasaulėžiūros) kontekstą. Čia pakapstę rastume daugiau kabliukų, bet vis tiek reiktų pradėti nuo formos.

Liškevičiaus parodą sudaro trys lygmenys – per atidarymą autorius „gyvai“ atliko performansą, antrame galerijos aukšte demonstruojamas videoperformansas, eksponuojami su jais abiem prasmiškai susiję objektai ir užrašas ant sienos.

Gyvą performansą ir objektus susieja nespaltotas videoperformansas: baltoje išgrynintoje erdvėje veikia trys „herojai“ – molbertas su prisegtu baltu lapu, natiurmortas, t. y. ant (balto) stačiakampio pastatytas pilnas degtinės butelis su stikline, ir tą „natiurmortą“ bandantis nupiešti dailininkas, apsi-

vilkęs tamsiu kostiumu, užsidėjęs beretę. Jis vis mato butelį, bando brūkštelėti pirmą štrichą, tačiau neiškentęs vis paragauja degtinės. Butelis tuštėja, dailininkas girtėja, kol nieko nenupiešęs nuvirsta kartu su molbertu ir užmiega.

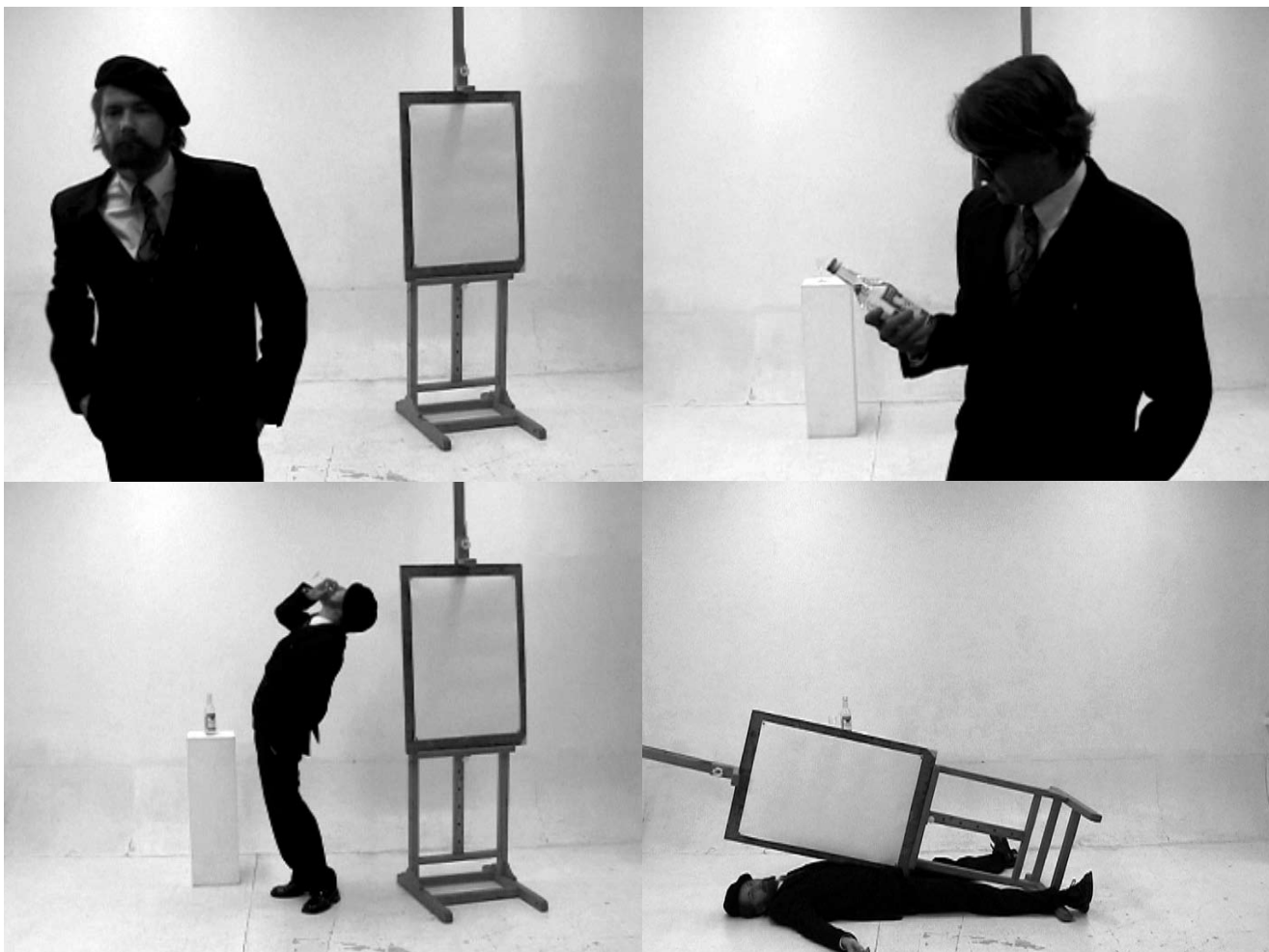
Visi eksponuojami objektai daugiau ar mažiau susiję su videoperformansu – įrėmintos dvi juodos beretės (viena pirktinė, kita namų darbo, megzta), neišryškinti fotonegatyvai, juoda užuolaida, laikrodžio rėmas (be rodyklių) su užklijuota kramtomąja guma, dar keletas daiktų. Ant sienos senąja graikų kalba užrašyta KATARSIS.

„Gyvą“ performansą Liškevičius atliko, laisva forma įkūnydamas kiek pasikeitusį videoperformanso personažą: neramiai blaškėsi po galeriją arba atvirkščiai – rymojo giliai susimąstęs kur kampe, o paprašytas pristatyti parodą dviprasmiškai tylėjo.

Ko gero, akivaizdžiausia parodos nuoroda yra į sovietmetį. Nespaltota ekspozicija asocijuojasi su dokumentinėmis kronikomis, su tų laikų albumų spauda (dabar atrodančia egzotiškai), galima įžvelgti ir savotišką memorialų parodiją, bylojančią apie praeities vaizdavimo klišes.

Žiūrint Liškevičiaus videofilmą, nesunku atmintyje atkurti chrestomatinius išdidžių, mąslių mūsų klasikų, pavyzdžiui, Aloyzo Stasiulevičiaus ar Gedimino Jokūbonio, atvaizdus, žinoma, su beretėmis ant galvų... Savaimė suprantama, čia apeliuojama ne tik į sudėtingą, prieštaringą, šiandien jau sunkiai suvokiamą laikmetį, bet ir į ano meto sociokultūri-

* *Dailininko sąvoką vartoju sąmoningai, nes pagal naujausią ŠMC ir jam lojalių menotyros atstov(i)ų išaiškinimą (šiuolaikinės) dailės ir dailininko sąvoka yra aiškesnė ir konkretesnė negu taip atkakliai ir ilgai diegtas šiuolaikinio meno ir menininko terminas. Tokiai traktuotei pritaria ir patys šiuolaikinės dailės atstovai bei atstovės.*

Dainius LIŠKEVIČIUS. *La Caricature*. 2010. Videoperformansas. 5 min, 34 sek.

nį kontekstą, elgesio, kūrybos suvokimo, tapatumo, retorikos (KATARSIS) klišes.

Videoperformansu Liškevičius atkuria to laikmečio dvasią, redukuodamas ją iki šaržo. Filmuotiems vaizdams antrina įrėmintos beretės – sovietmečio inteligentų, dailininkų (beje, beretes mėgo ir darbininkai) atributas. Komiškumą paaštrina stiklo centre kruopščiai išpjautos skylutės berečių „koteliams“, styrančioms viršugalvyje.

Perteklinis neišryškintų fotonegatyvų, laiko nematuojančio laikrodžio prasminis krūvis, matyt, irgi byloja apie aną laikmetį, apie besikeičiantį santykį su juo, apie savaiminį blukimą ar tyčinį blukinimą,

virtimą klišių rinkiniu kolektyvinėje ar asmeninėje atmintyje. Gyvas performansas, laisvai atkartodamas videospektaklį, papildomų prasmų gal ir nesuteikė, bet parodos atidarymą tikrai pagyvino.

Taigi, Liškevičiaus sukurtas šaržas (gal net karikatūra) tarsi diagnozuoja sovietmečiui ir kelioms jame išsitenkančioms klasikų kartoms būdingas klišes.

Antrasis lygmuo arba antroji „diagnozė“ galėtų būti taikoma „radikaliai priešingam“ kontekstui. Šiuo atveju svarbesnė pati parodos struktūra – monochrominį minimalizmą galima suprasti kaip nuorodą į pastaruoju metu populiarias, madingas (neo)konceptualizmo variacijas. Neišryškinti foto-

negatyvai, apšviesti fotolakštai, juodas popierius, užklojantis negatyvus, kažką (erdvę) nuo kažko atskirianti juoda užuolaida galbūt parodijuoja kartais kvailokai atrodančias (neo)konceptualistų pastangas manipuluoti „grynosiomis idėjomis“, ypač kai manipuluojama pernelyg rimtai, be kruopelytės humoro. Minimalizmo estetikoje įmūrytas beretes ir belaikį laikrodį taip pat galima suprasti kaip ironišką nuorodą, kad dailininkų matymo, mąstymo, elgesio klišės (naivumas, kvailumas, susireikšminimo raugas) nesikeičia niekada, nepaisant skirtingų laikmečių ir neva radikaliai pakitusių dailės formų.

Liškevičius diagnozuoja dviejų skirtingų epochų (ir kartų) būsenas, įžvelgdamas tarp jų stebinančių panašumų.

Tai du akivaizdūs, gal net įtartinais pernelyg akivaizdūs parodos sandai, todėl knieti paklausti, ar paroda ką nors netiesiogiai pasako apie patį Liškevičių, tiksliau, apie jo kartą?

Kadangi Liškevičius pats įkūnija abiejų performansų personažus, galėtume manyti, kad ironiškai žvelgia ir į save patį, į savo nueitą kūrybos kelią. Tačiau tuo vis dėlto sunku patikėti, nes Liškevičiaus kartos dailei savikritiška, autoironiška introspekcija (ar introspekcija apskritai) nėra būdinga, išskyrus rimtas, dramatiškai sentimentalias jos variacijas. Tai lėmė objektyvios priežastys, nes dailininkų grupę, kuriai priklauso Liškevičius, šlovė užgriuvo labai anksti. Daugelis iš jų buvo bebaigiantys studijas VDA (taigi dar neturėjo susiformavusios autentiškos pasaulėžiūros, tikros egzistencinės pozicijos), o kiekviena Soroso ŠMC ir ŠMC paroda tapdavo įvykiu, kaip ir kiekvieno jos dalyvio kūrinys – „ugnimi išdeginta eilute čia pat rašomoje naujosios dailės istorijoje“.

Mano studijų laikais (1996–2002 m.) buvo šnabždamasi – žiūrėk, tai juk paslaptingasis Makarevičius... O va ten – garsusis Liškevičius... Sukaustydavo pagarbą baimė, kai netoli ŠMC kavinės prasilenkdavome su chuliganu Evaldu Jansu... Šią grupę (ar kartą) formavo skandalinga šlovė, todėl introspekcija buvo nereikalinga, visi jie (jos) ironizavo globaliai, t. y. ne savo, bet Dievo, tautinių, estetinių klišių atžvilgiu, o jų kuriama

dailė atrodė *a priori* socialiai kritiška ir ultraaktuali, taigi neabejotinai „teisinga“. Iš esmės nereikėjo mąstyti ir apie savo kūrybos vietą, paskirtį ilgalaikėje perspektyvoje, nes tariamai naujos institucijos, tuo metu jautusios svaiginantį pakilimą, bet kokį jų veiksmą ar objektą pristatydavo kaip visų (ne)įmanomų estetinių tabu laužymą, vertingą savaime.

Tačiau situacija pasikeitė, revoliucijų ir „radikalių“ transformacijų poreikis užgeso, skandalinga šlovė nubluko, o privilegijas (kitaip – simbolinį ir tiesioginį pelną), meistriškai pasinaudoję naiviais dailininkais, susižėrė tos pačios kartos menotyrininkai(-ės)/funkcionieriai(-ės), išsidaliję postus institutuose, centruose, nacionalinėse galerijose ar ministerijose. Tiesa, porai dailininkų revoliucionierių buvo „suorganizuotos“ nacionalinės premijos, kurios jiems vis tiek nesuteikė brandaus solidumo, bet, atrodo, bent vienu – Deimanto Narkevičiaus – atveju tikrai pridėjo napoleoniškai (tragi)komiškos didybės... Tai irgi iš dalies natūralu, nes daugelis šios dailinink(i)ų (ir menotyrinink(i)ų) grupės ar kartos atstov(i)ų taip ir liko „pragmatiškai infantilūs(-ios)“ tiek pozityviaja, tiek negatyviaja šio žodžio prasme.

Ką dar galėtume diagnozuoti, apžiūrėję Liškevičiaus parodą?

Ko gero, galėtume sakyti, kad jis, kaip ir dauguma šios grupės ar kartos atstov(i)ų, šiandien yra apimtas savotiško (užslėpto) sutrikimo. Nesvarbu, kaip tą sutrikimą kas bando įveikti: ar nevykusiai vaidina pasaulinio lygio žvaigždės, ar tiesiog bando rasti deramą vietą tarp „revoliucionierių“ ir „klasikų“, ar svajoja „užkariauti“ vadinamąją rinką, o ji vis dar tokia, kaip Smetonos laikų Lietuvoje, todėl iki šiol čia dominuoja tapyba kaip etalonas ir šalia Neries vienas po kito dygsta „nacionalinės reikšmės“ sandėliai gausiems sovietmečio ir dabar tapomiems naujesiems šedevrams saugoti.

Šiai Liškevičiaus parodai, nors jos forma nepriekaištingai kokybiška, karikatūros formatas turinio ar pasaulėžiūros atžvilgiu vis dėlto atrodo kiek per sekus, palyginti su socialiai (globaliai) aktualiomis, sociometafizinėmis prasmėmis 10-ojo dešimtmečio kūryboje,

Dainius LIŠKEVIČIUS. Beretė nr. 1 (pirktinė)

Beretė nr. 2 (namudinė)

bet kartu ir pernelyg abstraktus, apibendrintas, palyginti su konkretesne ir kandesne kai kurių jaunesnės kartos atstovų menine pasaulėžiūra (prisiminkime kad ir Jono Zagorsko sukurtą gipsinę verkiančio ŠMC direktoriaus Kęstučio Kuizino galvą).

Taigi, atrodo, kad šiuo savo kūrinio Liškevičius norėjo būti tuo pat metu ir kandus, ir politiškai (ar komerciškai) korektiškas, konkretus ir kartu sąlygiškas (tai irgi būdinga beveik visai jo atstovaujamai kartai).

Žinoma, reikėtų atsižvelgti į keletą paklaidų. Viena vertus, tokia konfūzo būsena, ko gero, susijusi ir su pakitusiu kontekstu. 10-uųjų dešimtmečiu suformuotas šios dailinink(i)ų kartos statusas vis dar yra paveikus, nesvarbu, ar jie (jos) to nori, ar ne, jis daro įtaką ir juos vertinančiai publikai.

Nors 10-ojo dešimtmečio pradžioje debiutavusios kartos kūryba iš pradžių atrodė kaip radikalus kontrastas prieš tai dominavusiai dailei, akivaizdu, kad esminis tęstinumas išliko – tiek sovietmečio modernizmui, tiek minėtos kartos kūrybai svarbiausia ar labai svarbi yra formalioji pusė, o (socialinis) turinys dažniausiai gana apibendrintas, abstrahuotas, simboliškas.

Kita vertus, šios kartos „projektinis mąstymas“ suformavo specifinį požiūrį į kūrybą, kai dirbama su įvairiomis medijomis, derinami skirtingi išraiškos būdai (tai galima suvokti ir kaip sovietmečio modernizmui būdingą formos prioritetą turinio atžvilgiu), imamasi kuratorių pasiūlytos temos, užuot ieškojus asmeniškai sau aktualaus, net skaudaus pasaulėžiūrinio leitmotyvo, dėl kurio autorius galėtų „gulti kryžiumi“ (dabar tą atstoja pats, irgi formalus, tikrovės įtraukimas į kūrybą).

Todėl konkrečiai šios Liškevičiaus parodos atveju toks turinio abstrahavimas nelabai logiškas, nes jos logika (galbūt) reikalautų konkretumo ar net asmeniškumo, bet dailininkas, atrodo, laikosi „projektinio“ principo – tema (iš)gliaudoma formaliai nepriklausomai, tačiau psichologiškai paviršutiniškai (neatrodė, kad tai, apie ką kalbama, autoriui nuoširdžiai rūpėtų). Šis nežymus neatitikimas parodai suteikia kiek pretenzingą prieskonį.

Žinoma, tai gali būti ne tiek šios parodos problema, kiek jos autoriaus ir mano kaip žiūrovo (ir visų vertinančiųjų) požiūrių (o gal ir kartų) skirtumai, nes juk kiekvienas vertiname „iš savo varpinės“. ■

APIE POEZIJOS GROŽĮ IR PRASMĘ

*L*ituanistika buvo ir yra donkichotiška profesija. Pragmatiškas žmogus ja visados nusivils. Jei lituanistų dvasioje nedegs idealizmo žiburys, jei Don Kichotas nekels kardo prieš vėjo malūnus, iš lituanistikos nieko gero nebeliks. Kūrusi ideologinius mitus ir estetinius prietarus, ji taptų beprasmiška pragmatiškame pasaulyje;¹ – rašo profesorius Juozapas Girdzijauskas knygoje „Lietuvių literatūros vagoje“, aptardamas lituanistikos reikšmę besikuriančiai Lietuvos pilietinei visuomenei, apmąstydamas lituanisto pašaukimą, šios iš esmės antipragmatiškos profesijos specifiką, kurią vaizdžiai nusako pasitelkęs simbolinę Don Kichoto figūrą. Literatūrinis kilniojo riterio simbolis, įkūnijantis asmeninį vertybinį santykį su pasauliu ir svarbiausia – teigiantis etinį maksimalizmą, profesoriaus įsitikinimu, adekvačiausiai išreiškia lituanisto gyvenimo siekinį, kuris suprantamas kaip pašaukimas ginti lietuvių literatūrą nuo ideologinių mitų ir estetinių prietarų. Viena iš svarbiausių asmenybės, siekiančios tokio tikslo, savybių yra mąstymo laisvė ir drąsa, prasidedanti nuo atsakomybės suvokimo. Lituanistika, pasak Girdzijausko, pirmiausia yra asmeninė ir pilietinė pozicija, pareiga sau ir sykiu įsipareigojimas savo tautai, tautinės savivokos ir kantiškojo moralinio imperatyvo, kad gyvenimas žmogui ne tik duotas, bet ir užduotas, išraiška: „Lituanistas negali būti abejingas tam, kas dedasi tautoje. Profesinė pareiga neatsiejama nuo patriotinės.“²

Profesoriaus Girdzijausko darbų rinktinė, turinti aišką, logišką ir nuoseklią struktūrą, atveria labai plačią mokslinių tyrinėjimų vagą ir kultūrinių interesų lauką. Pirmoji straipsnių grupė „Teorija. Metodologija“ skirta lietuvių literatūros proceso dėsningumams aptarti,

bendrajai literatūros mokslo situacijai apibūdinti. Šiais humanitarinių mokslų nuvertinimo laikais pravartu atidžiau įsiklausyti į profesoriaus žodžius, parašytus XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje, tačiau nepraradusius aktualumo, – jie tinka ir nūdienos Lietuvos kultūrinei situacijai apibūdinti, ypač tiksliai nusako lietuvių literatūros mokslo reikšmę pilietinės visuomenės sąmoningumui, kultūriniam gyvenimui: „Literatūros mokslas – svarbi tautos dvasinės kultūros sritis. Jo lygis – tautos sąmoningumo, jos gyvybingumo veidrodys.“³

Pirmą rinktinės straipsnį „Mūsų literatūros mokslas“ galėtume laikyti knygos įvadu, jame išryškėja profesoriaus metodologinė nuostata: kritikuojamas bendro pobūdžio rašymas, akcentuojama metodologinio atsinaujinimo („literatūros mokslui labiau negu bet kas gali pakenkti metodologinė inercija, šablonas“⁴), tarpdiscipliniškumo svarba. Kita vertus, teorinė žiūra pati savaime nėra mokslinio teksto dorybė – ir literatūros prigimčiai, ir estetiniam jos suvokimui, ir literatūros mokslui ypač kenksmingas mechaniškas metodų taikymas: „O pas mus ilgą laiką vyravo „taikomasis“ literatūros mokslas, vadovavęsis „svetimais“ metodais, atpratinę mus nuo tikrųjų grožinės literatūros problemų – tokių problemų, kurios aiškintų visų pirma kūrinio meninės jėgos, jo estetinio poveikio paslaptis.“⁵ Tinkamą literatūrinės kūrybos ir metodo santykį, kiek įmanoma labiau atliepiantį meninio teksto savastį, „gali rasti tikrai gyva mintis, konkrečios medžiagos, asmeninės patirties ir kitų mokslų pažangos pagrindu koreguojanti ir tikslinanti įsigalėjusius bendruosius teiginius“⁶ Sovietmečiu tyrinėjant lietuvių literatūrą buvo privaloma laikytis pozityvistinės mąstysenos, taikyti tariamai

absoliutaus objektyvumo kriterijus, todėl Girdzijausko teiginys, skatinęs nepamiršti literatūros tyrėjo asmenybės, individualumo, polinkių, intencijų, mokslinių ir vertybinių nuostatų, tyrinėjimus kreipiančių vienokia ar kitokia kryptimi, nuskambėjo naujai ir drąsiai: „*Mes kartais lyg ir pamirštame, kaip svarbi pati literatūros mokslininko individualybė, stengiamės viską nušlifuoti ir nuasmeninti.*“⁷

Mokslininko straipsnių rinktinė pasižymi svarių ir argumentuotu kalbėjimu, aukšta filologine kultūra ir erudicija, kuri nėra prikišamai demonstruojama. Plati kultūrinė, literatūrinė ir asmeninė tyrėjo patirtis glūdi kalbos sąrauge, pačiame teksto audinyje, kuris grindžiamas estetiniu saiku ir paprastumo (bet ne prastumo!) raiškos principu. Lituanistas sąžiningai pripažįsta, kad madingos teorijos eksponavimas dar neužtikrina interpretacinio teksto kokybės: skaitymo patirtis turi virsti egzistenciniu išgyvenimu, gyva rašymo praktika, „*mat racionali mintis tėra pašalinė akis, stebinti ir tyrinėjanti aplinką ir tave patį. O išgyvenimas yra mūsų kūnas ir kraujas, mintis ir jausmas kartu, visos mūsų sielos gyvybė.*“⁸

Tokiu atviru asmeninio patyrimo atskleidimu, sakyčiau, asmenine išpažintimi, nebijodamas pasirodyti „nemoksliškas“, „neakademiškas“, profesorius pradeda straipsnį „Poeto malda“, peraugusį įprasto mokslinio teksto ribas, „įžengusį“ į kūrybos erdvę. Jis ypač paveiktas savo autentiškumu ir organiškumu, saistomas egzistencinės fenomenologijos ir hermeneutinės skaitymo tradicijos: „*Didelė garbė rašyti apie Bernardą Brazdžionį. Apie vaikystės Poetą – Vytę Nemunėlį, kurio skambius ir skaidrius žodžius kartodavau eidamas į pradžios mokyklą. [...] Garbė rašyti – ir nedrąsu. Pirma gal reikėtų prieiti išpažinties iš viso gyvenimo, priimti švenčiausią Komuniją [...] Gal tada siela atsivertų tyrai vaikiškai maldai, nes kam svetima malda, tam iš paviršiaus tesuvokiama ir Bernardo Brazdžionio poezija.*“⁹

Šiame tekste žodis ištis tampa kūnu: poezijos ir jos skaitytojo pasauliai susiliečia – eilėraščio skaitymas virsta malda, atsiskleidžia krikščioniškas gyvenimo būdas, paveldėtas iš tėvų.

Profesorius Girdzijauskas nepripažįsta jokių išankstinių literatūros kūrinio suvokimo duotybių, teorinių schemų, apriorinių teiginių. Mokslininkui artima hermeneutinė tekstų skaitymo strategija, jis remiasi principine Hanso Georgo Gadamerio nuostata, išdėstyta veikale „Tiesa ir metodas“, esą skirtingos mokslininko ir kūrėjo egzistencinės ir literatūrinės patirtys gali susikalbėti, jų horizontai gali susiliesti: „*Literatūros tyrinėjimas – tai kartu ir savotiškas tyrinėtojo bei rašytojo dvasinės patirties suliejimas, o tai – jau visai nauja vertybė.*“¹⁰

Literatūros tekstų interpretacija nėra vien minties abstrakcijos – Girdzijausko straipsniuose nuolat iškyla gyvas ir glaudus literatūros ir gyvenimo ryšys, nulemtas egzistencializmo estetikos, kalbėjusios apie radikalų žmogaus gyvenimo iracionalumą (Camus) ir išaukštinusios meną kaip vienintelę būties supratimo galimybę (Heideggeris). Išankstinės skaitymo prielaidos tikrinamos pirmine patirtimi – jausmu, asmeniu išgyvenimu (Emilis Staigeris) ir atviru klausimu (Gadameris), visa tai padeda priartėti prie literatūros teksto: „*Bernardo Brazdžionio poezijoje stiprus mistinis jausmas, intensyvus religinis išgyvenimas, ir tam, kas tokio jausmo neturi, jo poezija atrodo tik retoriška ir deklaratyvi.*“¹¹

Įvairiems žanrams priskirtini tekstai (moksliniai, eseistiniai, publicistiniai) turi ryškią asmenybiškumo žymę – tai gyvo autentiško išgyvenimo ir saikingos rašto kalbos, gyvenimiškos patirties ir filosofinių, literatūrinių tekstų skaitymo dermė. Gyvename, Umberto Eco žodžiais tariant, „prarasto paprastumo epochoje“, mūsų laiko ženklai paveikė ir humanistiką. Bet profesorius Girdzijauskas vis dar puoselėja paprastumą, jo tekstai išsiskiria klasikine metakalba – tai lemia ne tik disciplinuotas mąstymo ir rašymo būdas, dalykiškumas, bet ir meilė raštui, stiprus gimtosios kalbos jausmas. Metakalbos precizika ir skaidrumas, sąmoningas aiškumo siekis būdingas klasikinei akademinei mokyklai (čia galima paminėti ir šios tradicijos autoritetus: Jurgį Lebedį, Vandą Zaborskaitę).

Toks požiūris galėtų būti grindžiamas ir hermeneutine Heideggerio (beje, profesorius Girdzijauskas

yra išvertęs nemažai jo tekstų – taigi su hermeneutine filosofija yra artimai susipažinęs), Gadamerio kalbos samprata: kalba išreiškia asmens priklausomybę tradicijai, o parašytas tekstas rodo ir perteikia rašančiojo interpretacinį kalbinį santykį su pasauliu. Klasikinis akademinis rašymo stilius įkūnija egzistencinę profesoriaus poziciją, kuriai labiausiai tiktų epitetas stojiška: suvokęs iš esmės neišvengiamai absurdišką žmogaus lemtį istorinių, politinių ir socialinių pervartų akivaizdoje, jis vis tiek nesitraukia iš „lietuvių literatūros vagos“, kantriai ir ramiai ridena savo akmenį į žmogaus jėgoms neįveikiamą kalną: „Svarbiausia man egzistencinė jausena. Ji moko žmogų pasikliauti savimi ir viską ištverti, išmoko gyventi absurdiškame pasaulyje. Sizifo mitas – pagrindinė idėja, simbolizuojanti žmogaus likimą: rideni akmenį į viršų, o jis atsiduria pakalnėje. Ir taip be galo... Reikia suvokti, kad tokia yra tavo lemtis.“¹²

Albert'as Camus esė „Sizifo mitas“ teigė, kad egzistencinio absurdo joks žmogus negali nei išvengti, nei įveikti, nes paradoksas – tai vienintelis realus jo ryšys su pasauliu. Sizifo mitas, išreiškiantis absurdišką žmogaus lemtį, Camus egzistencialistinėje filosofijoje reiškė ne susitaikymą su beprasmybe, o tiesiog įsisąmoninimą, kad „absurdiškas jausmas gali priblokšti ties bet kuriuo gatvės kampu“.¹³ Pasak Camus, vienintelė galimybė pasipriešinti gyvenimo absurdui, suvokiant jo totalumą ir neišvengiamybę, yra dirbti kasdieninį darbą, o būties grožį išvelgti paprastuose dalykuose. Sizifas, t. y. nūdienos absurdo žmogus, gali būti laimingas pirmiausia dirbdamas ir maištaudamas, tiesiog reikia išsižadėti regimybės iliuzijų, išlaikyti sąmonės budrumą ir būti atviram tikrovės kasdienybei.

Egzistencialistinis profesoriaus Girdzijausko mąstymas, susiklostęs iš gyvenimo patirties, iš filosofinės ir grožinės literatūros skaitymų, ypač ryškus straipsniuose, skirtuose XX a. modernistinei lietuvių poezijai. Antai straipsnyje „Ar mirtis nebus nugalėta?“ egzistencialistiškai interpretuojama Algimanto Mackaus poezija, bylojanti apie ribines žmogaus patirtis, apie „skaudžią tiesą, išgyventą iki

neskausmo“.¹⁴ Atveriamą sizifišką tiesą apie meną ir mirtį: žmogaus pastangos įveikti mirtį yra bevaisės, tik menas padeda jam stojiškai laikytis. Mackaus poezija „*skatina gyventi pasaulyje, kada viskas aplink tave ir tavyje griūva. Gyventi tokiame pasaulyje, koks jis yra. [...] Ji palaiko ir stiprina žinantį, kad mirtis nebus nugalėta*“.¹⁵ Svarbu, kad egzistencialistinis Mackaus poezijos perskaitymas apima ne tik pasaulėjautos lygmenį, bet regimas ir modernioje poetinėje kalboje: „*Dvasinės įtampos neatlaiko kalba – išsiklaipo jos sintaksė pagal alogiško kalbėjimo polifoniją. Viskas suauga į skausmo gniužulą, kuris pagaliau išsilieja „Triumfališkąją“, skirta nemirtingajai mirčiai*“.¹⁶

Viename iš geriausių ir įtaigiausių tekstų apie Henriką Radauską („Eilėraščio grožis ir prasmė“) jo kūryba vertinama, brėžiant estetizmo (poezija kaip grožio stebuklas) ir egzistencializmo (absurdiško pasaulio vizija) trajektorijas, apmąstant tragišką žmogaus lemtį ir ieškant aksiologinio (vertybinio) turinio: „*Tokiu būdu H. Radausko poezijoje nejučiom išnyksta riba tarp gyvenimo ir meno, o tas priešiųjų suderinimas, Pasaulio ir Pasakos susiliejimas čia turi dvejopą prasmę: dorovinę ir estetinę. Dorovinė prasmė ta, kad žmogus, suvokęs, jog jis yra artistas, darosi atsparus visokioms negandoms: jis išmoka pilnakraujiškai gyventi pagal savo prigimtį ir oriai numirti – panašiai kaip tas arlekinas, kuriam „meta tiesiai į širdį / Skambią ietį greita mirtis“ („Arlekino mirtis“). O estetinė prasmė ta, kad kūrybinio įkvėpimo valandą pasaulis kaskart atsiveria kaip naujas grožio stebuklas, kuriame susilieja visos tikrovės ir meno galimybės – susimaišo gamtos ir tapybos spalvos, susipina kosmoso stichijų ir muzikos melodijos*“.¹⁷

Profesoriaus Girdzijausko asmeninei teorinei savivokai didelę įtaką padarė šveicarų ir vokiečių interpretacinės mokyklos atstovai – Emilis Staigeris ir Wolfgangas Kayseris. Pirmaisiais nepriklausomybės metais skaitančiajai Lietuvos visuomenei jis pristatė Staigerio „Interpretacijos meno“ ir Kayserio „Stiliaus“ vertimus, papildęs svariais ir informatyviais įžanginiais straipsniais. Staigerio samprata,

kad stilius – tai idėjos, kalbos raiškos ir pasaulėžiūros vienovė, humanistiniu požiūriu į literatūros mokslą, į teksto interpretaciją, išlaikančią „gyvą dėmesį žmogui“, tradicijos svarbos ir subjektyvumo neišvengiamybės suvokimu Girdzijauskas rėmėsi moksliniuose tekstuose, skirtuose XIX–XX a. poetinei savimonei tirti. Kayserio požiūriui, kad stilius yra estetinės kūrinio vertės pamatas, lituanistas antrina straipsnyje „Dviejų poetų balsas: Bernardo Brazdžionio ir Jono Kossu-Aleksandravičiaus lyrika lietuvių eilėdaros raidoje“.

Profesoriaus Girdzijausko estetines pažiūras veikė ir klasikinė vokiečių estetikos tradicija (Kantas, Fichte, Schellingas, Hegelis). Straipsnyje „Poetinė idėja ir poezijos kūrinys“ meno sampratą, jo prigimtį ir paskirtį mokslininkas aiškina šios idealistinės meno filosofijos kontekste, daugiausia remiasi Kanto „Sprendimo galios kritika“ ir Schellingo „Laiškais apie estetinį auklėjimą“. Pabrėžtina, kad Girdzijauskas ir šiame, ir kituose straipsniuose išlaiko filosofinės minties ir poetinio žodžio dermę, o iš jo tekstų sklinda klasikinio grožio ilgesys.

Estetinė grožio kategorija yra viena iš pamatinių idėjų, nuolat išskylančių mokslininko straipsniuose („Eilėraščio grožis ir prasmė“, „Kaip aš „atradau“ Salomėją Nėrį“). Grožis, suvokiamas klasikine antikine reikšme kaip tapatus gėriui, atsispindi ir poezijoje, ir gamtoje, ir bičiulio, bendraminčio veide. Girdzijauskas puoselėja vokiečių idealistinės meno filosofijos nuostatą, kad estetiškas išgyvenimas (*esthesis*) vienija žmones, keisdamas pasaulio suvokimą.

Į antrą knygos skyrių „Poetika. Eilėtyra“ įtraukti ištis *fundamentalūs*, iki šiol nepralenkti lietuvių literatūros poetikos ir eilėtyros tyrinėjimai (jų receptija reikalautų atskiros specialios studijos, kompetentingo mokslininko eilėtyrininko žiūros). Lietuvių eilėtyros raidą mokslininkas sieja su vidine kūrėjo istorija, su lietuvių poezijos žanriniais, struktūriniais ir semantiniais ypatumais, su estetinė ir filosofinė žmogaus, kalbos ir pasaulio koncepcija.

Trečias knygos skyrius skirtas aptarti kitakalbei Lietuvos literatūrai, XIX a. lietuvių literatūros procesams atskleisti. Literatūros istoriškumą autorius

laiko jos gyvastingumo pamatu, aktualizuoja autoriteto, mito, tradicijos sąvokas, ragina atsisakyti autoriteto vaidmens žmogaus gyvenime „klaidingo supratimo“: „*Visi autoritetai turėjo savo autoritetus: Kanto autoritetas buvo Rousseau, Schopenhauerio autoritetas buvo Kantas, Nietzsche's autoritetas buvo Schopenhaueris ir t. t. Autoritetas netrukdo, o padeda būti savimi – jis būna pavyzdys, kaip galima įprasminti savo gyvenimą. [...] Autoritetai išlieka, bet jų suvokimas kinta. Kinta pagal tai, kokie patys esame, kiek ir kaip patys pasikeičiame.*“²⁰

Straipsnyje „Senosios literatūros vieta mūsų kultūrinėje sąmonėje ir mokykloje“ profesorius kritikuoja iliuzines pastangas viską demitologizuoti, neva siekiant tariamo objektyvumo: „*Be mito žmogus negali gyventi. Naikindamas vienus mitus, jis kuria kitus. Mitas glūdi žmogaus ir tautos prigimty – ir tuščios pastangos išvengti mitologizavimo. Svarbu, kas ir kaip mitologizuojama, koks mitologizavimo tikslas ir kokia prasmė. Dažnai mitas suvaidina didesnę vaidmenį žmogaus ir tautos gyvenime, negu demitologizuota dalykų samprata.*“²¹

Senoji daugiakalbė Lietuvos literatūra traktuojama kaip istorinis dokumentas, įvairiųjų kultūrinių, literatūrinių tradicijų ir tapatumų audinys. Tyrinėjami ne tik LDK kultūros ir lietuvių literatūros istorinių lūžių momentai, kuriuos aktualizavo individualūs literatūriniai įvykiai, apžvelgiamos ir marginalijos, dariusios poveikį bendrajai literatūros ir kultūros terpei. Straipsniai „Žemaičių kultūriniai sambūriai XVI–XIX amžiais“, „Senoji lietuvių literatūra XIX amžiaus literato žvilgsniu“, „Lietuvių nacionalinė kultūra XIX a. pirmojoje pusėje“ – tai daukantiškas herojinis pasakojimas apie dramatišką istorinį ir kultūrinį lietuvių tautos likimą, jos dvasinės galios ir kalbos prisikėlimą. LDK literatūra (įvardyta senosios lietuvių literatūros terminu) ir XIX a. lietuvių literatūra traktuojamos kaip vientisas nenutrūkstamas procesas, grindžiamas dialogu ir kultūros tęstinumu: „*Atkreiptinas dėmesys į tai, kad senoji lietuvių literatūra buvo atrama XIX a. pradžios literatams, o XIX a. pradžios literatūra rėmėsi XIX a. pa-*

*baigos literatai. Mikalojus Daukša buvo atrama Simonui Stanevičiui, Simonui Daukantui, o šie (ypač Daukantas) buvo atrama Jonui Basanavičiui, Jonui Šliūpui, Vincui Kudirkai. Taip buvo perduota kultūros estafetė.*²²

Profesorius Girdzijauskas turi polinkį siekti epinio universalumo – atskirus Lietuvos kultūros ir lietuvių literatūros raidos etapus, reiškinius ir įvykius jis aiškina matydamas dalyko visumą, aprėpdamas ištisas epochas. Tai daryti leidžia jo kultūrinių, literatūrinių interesų platumas ir gilumas, gana retas gebėjimas ir analizuoti, ir sintetinti.

Kaip tyrinėtojas, jis yra itin atidus savitai kūrėjo individualybei, meno autentiškumui, autorystės problematikai (str. „Eilėraščiai – benamiai“). Lietuvių literatūra jam yra būtis namai, kur žmogus užmezga pokalbį su Dievu, laiku, gamta. Lietuvių literatūros skaitymai profesoriui yra egzistencinis įvykis, dviejų skirtingų patirčių ir likimų susitikimo vieta („Ypatingas draugas ir retas poetas. *Jono Juškaitio 70-mečiui*“), o tekstų analizė – žmogiškosios būties aiškinimosi, supratimo ir interpretavimo praktika.

Straipsniai „Kristijonas Donelaitis“, „Kryžkelės žmogus“ (apie tautosakininką Liudviką Jucevičių), „Poeto malda“ (apie Bernardo Brazdžionio kūrybą), „Eilėraščio grožis ir prasmė“ (apie Henriko Radausko poeziją), „Ar mirtis nebus nugalėta“ (apie Algimanto Mackaus poeziją) ir daugelis kitų liudija, kad jų autoriui būdinga subtili estetinė nuovoka ir poetinė klausla, o egzistencinis literatūros supratimas derinamas su estetiniu patyrimu ir gebėjimu atsigręžti, klausytis ir išgirsti Kito kūrybą, jausti literatūrinių pasaulių įvairovę, jų savitumą, už jų esantį, nors struktūralizmo jau numarintą, autorių – kūrėją.

Iš mokslinių straipsnių aiškėja principinė mokslininko nuostata: menas ir viena iš jo rūšių – literatūra įkūnija kultūrinį bendrumo jausmą, kuris padeda žmonėms išsilaikyti šiame netobulame, galbūt absurdiškame ir neabejotinai paradoksaliame pasaulyje, leidžia net įžvelgti trapų ir tragikomišką jo grožį.

Profesorius Juozapas Girdzijauskas tarsi verčia suklusti ir pamąstyti apie tai, kad žmonės, kaip ir jų

darbai, yra gaubiami egzistencinės paslapties (apie tai kalbėjo ne tik romantikai, bet – paradoksalu – kalba ir dekonstrukcijos teoretikai, pavyzdžiui, Derrida), kurios neįmanoma išsakyti žodžiais. Moksliniai lituanisto straipsniai, skirti tam, kad „neatšiptų mūsų estetiškas jausmas“, kad netaptume abejingi lietuvių literatūros likimui, o kartu patys sau ir vieni kitiems. ■

¹ Juozas Girdzijauskas, Lietuvių literatūros vagoje, Vilnius: LLTI, 2006, p. 895–896.

² Juozas Girdzijauskas, Laiškas Redaktoriui, op.cit., p. 895.

³ Juozas Girdzijauskas, Mūsų literatūros mokslas. Keletas pastabų, op. cit., p. 13.

⁴ Ten pat, p. 17.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat, p. 15.

⁸ Juozas Girdzijauskas, Bernardas Brazdžionis sugrįžo, op. cit., p. 581.

⁹ Juozas Girdzijauskas, Poeto malda, op. cit., p. 583.

¹⁰ Juozas Girdzijauskas, Mūsų literatūros mokslas. Keletas pastabų, op. cit., p. 15.

¹¹ Juozas Girdzijauskas, Bernardas Brazdžionis sugrįžo, op. cit., p. 582.

¹² Juozas Girdzijauskas, Didžiausias žmogaus turtas – išmintis, op. cit., p. 886.

¹³ Albert Camus, Absurdo sienos, In: Sizifo mitas, Vilnius: Baltos lankos, 2006.

¹⁴ Juozas Girdzijauskas, Ar mirtis nebus nugalėta? op. cit., p. 607.

¹⁵ Ten pat, p. 611.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Juozas Girdzijauskas, Eilėraščio grožis ir prasmė, op. cit., p. 604.

¹⁸ Juozas Girdzijauskas, Emilis Staigeris – „Interpretacijos meno“ autorius, Emil Staiger, „Interpretacijos menas“, Iš vokiečių k. vertė Juozas Girdzijauskas, *Metai*, 1993, Nr. 8–9, p. 151–164.

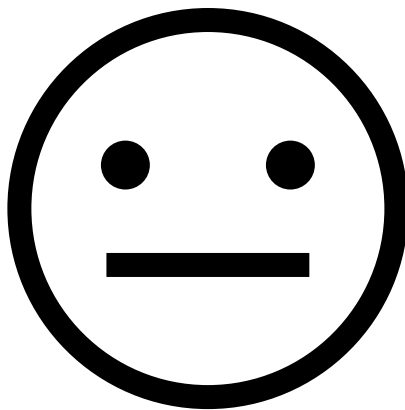
¹⁹ Juozas Girdzijauskas, „Wolfgangas Kayseris ir stilistika“, Wolfgang Kayser, „Stilius“, iš vokiečių k. vertė Juozas Girdzijauskas, *Metai*, 1992, Nr. 6, 94–115.

²⁰ Juozas Girdzijauskas, Senosios literatūros vieta mūsų kultūrinėje sąmonėje ir mokykloje, op. cit., p. 336.

²¹ Ten pat, p. 337.

²² Juozas Girdzijauskas, Senoji lietuvių literatūra XIX amžiaus literato žvilgsniu, op. cit., p. 359.

TREČIASIS PRAGARO RATAS

Inžinierius Silvijus Seratis mirė taip, kaip užmiega ir miršta visi žmonės – nejučiomis.

Tačiau netikėtai, lygiai kaip nutinka miegant, kai pradedama sapnuoti, pajuto jį supančią juodą tamsą. Nieko nematė, nors jautė, kad akys atmerktos, visiškai nesuprato, kur esąs ir kas jam darosi. Svars-tė, bandydamas atsiminti. Staiga sugrįžo paskutinės akimirkos, po to – agonija, virš jo lovos palinkusių artimųjų veidai, o vėliau, atbuline tvarka, įvairūs li-gos etapai, iki pat raudonų gydytojo lūpų, tariančių: „Šiltinė“, iki pirmosios akimirkos tą dabar jau labai tolimą popietę, nors dar nebuvo praėjusi nė savaitė, kai jam, išbridusiam iš vandens ir einančiam paplū-dimiu, pirmąkart suskaudo pilvą. Atsiminė visa tai ir pagaliau suprato, kad yra miręs.

Tada žengė per tamsą baugščiais žingsneliais, ap-graibomis, tarsi norėdamas kažkaip pažinti tą nau-ją užtemusį pasaulį, kuriame atsidūrė. Stebėjosi, kad nejaučia nei nusivylimo, nei liūdesio, bet nėra ir linksmas – veikiau tuščias, abejingas. Vos ištarė mintyse žodį *abejingas*, užplūdo dvejonė: ar tas kitas gyvenimas taip ir tęsis, be malonumų ir be skaus-

mo? Argi negali bet kurią akimirką atsitikti kažkas siaubingo? Atsiminė savo nuodėmes, labai išsigan-do. Netrukus pajuto, kaip užgniaužia gerklę, kaip sukausto sąžinės graužatis. Nuodėmių turėjo daug, visos buvo ryškios ir aiškios atmintyje, dusino tarsi didelis susimazgęs gumulas.

Staiga už nugaros išgirdo skubrų trepsėjimą. Atsi-grėžė ir tamsoje pamatė greit artėjančią rausvą dul-kių dėmę: šviesa sklido, nušviesdama sausą plūktos žemės kelią. Toje šviesoje, tarsi lydimas švyturio spindulių pluošto, keliu bėgo šešėlis. Žmogus. Ta-čiau tai buvo ne spindulys. Šviesa iš niekur nekri-to, jos niekas neskleidė. Beformė šviesaus oro masė, rausvos dulkės buvo apgaubusios žmogų, nepaleis-damos jo, bėgančio.

Silvijus iškart jį atpažino: tai Enrikas. Jis bėgo palinkęs į priekį, tarsi skubėdamas į nematomą tramvajų. Jo veidas švytėjo, lyg jame virpėtų vidinės liepsnos liežuviai. Išplėstos žydros akys godžiai rijo tamsą. Jis vis bėgo, bėgo ir žiūrėjo priešais save.

Silvijus pašaukė:

– Enrikai! Kur bėgi? Enrikai!

– Greičiau! – atsiliepė Enrikas, nesustodamas ir visai nenusteбęs, kad sutiko jį toje vietoje, lyg būtų laukęs ateinančio. – Greičiau, jei nori pasikalbėti, lekiu kartu, nes mūsų priešas бėga.

Silvijus prisiminė savo gyvenimą, tas laimingas naktis, kai abu su Enriku klajodavo po gaivias dykumas paskui tolstantį regėjimą – saldžią nuodėmę. Atsistojo ir leidosi бėgti greta jo, bandydamas juos supančioje tamsoje, tame rausvame plūktos žemės kelio švytėjime, išvelgti priešą, kurį Enrikas persekioja.

Bet nieko nematė. Už keleto metrų prieš juos, бėgančius, tvyrojo juodžiausia tamsa ir, jei ten žiojėtų praraja, jie tikrai nespėtų sustoti.

– Enrikai, – šnopusdamas pratarė Silvijus, – ką vejamės? Nematau...

Norėjo pasakyti „nieko“, bet priešais juos išбėgo šešėlis, juodas pavidalas, tarsi suspaustas iš dulkių.

– Jis ten! – suriko Enrikas taip pat veriamai, kaip kadaise, kai, būdami gyvi, netikėtai išvysdavo malonumus žadančias, bet nepasiekiamas, būtybes.

– Jis ten! – riktelėjo ir Silvijus. Abudu skuodė dar greičiau, lyg svilunami liepsnų, išsprogusias akis įsmeigė į tamsą.

Silvijui nuo бėgimo paskaudo visus raumenis, visus sąnarius. Kūnas apsunko, sulig kiekvienu šuoliu jis baiminosi krisiąs be kvapo ant žemės. Tačiau nematomos liepsnos laižė padus, skrodė vidurius, gniaužė gerklę ir be perstojo stūmė pirmyn, neleidamos sustoti, versdamos jį dar labiau kentėti.

Vos pasirodęs, šešėlis iškart pradingo. Juodu nesi-

liovė jo vyti, petys petin, stebeilydamiesi į tamsą.

– Ar niekada nesustosim pailsėti? – paklausė Silvijus Enriką.

– Niekada, – atsakė Enrikas. – Mes jau nebemirsim.

Ir stambios ašaros ritosi jo, бėgančio, skruostais.

Žvelgdamas į jas Silvijus atminties akimis išvydo žydrą, baltais debesėliais nubertą dangų, žaliuojančius šlaitus, aukštus vėjyje šnarančius kiparus ir aptvarą su mažais akmeniniais kryžiais tyloje tarp gėlių.

– O aš maniau, kad būti mirusiam reiškia viską užmiršti, nebeegzistuoti. Viską baigti! Nebegeisti mirties, gal net virsti gėle... – sukūkčiojo.

Už jų nugarų, visai čia pat, nugriaudėjo juokas. Silvijus atsigręžė nesustodamas, bet nieko nepamatė.

– Girdėjai? – paklausė Enriką.

Enrikas, kuris nė neatsigręžė, vis taip pat бėgdamas žvilgtelėjo į savo senąjį draugą ir tarė:

– Tai niekai, dar pamatysi.

Bet kam rūpėjo tos kančios? Silvijus pajuto, kad tikroji neviltis yra visai kas kita. Tikroji neviltis buvo atrasti, kad mirtis neegzistuoja, kad mirtis buvo tik apgaulė, kvaila, apgailėtina sukybė, žodis, sugalvotas paguodai tų, kurie kenčia ten, švelnioje saulės šviesoje.

■

Iš italų kalbos vertė Inga TULIŠEVSKAITĖ

Apie autorių: **Mario Soldati** (1906–1999) – italų rašytojas, kino režisierius ir scenaristas, viena iškiliausių ir prieštaringiausių XX a. italų kultūros asmenybių. Pirmasis jo režisuotas filmas „Dora Nelson“ pasirodė 1939 m., tačiau tikrą pripažinimą 1941 m. jam atnešė juosta „Senasis pasaulėlis“ pagal italų rašytojo Antonio Fogazzaro romaną. 1954 m. išleistas M. Soldati romanas „Laiškai iš Kaprio“ buvo apdovanotas *Strega* premija.

Apsakymas „Trečiasis pragaro ratas“ yra iš rinkinio *I racconti 1927–1947* (Aldo Garzanti Editore, 1957), kurį pats autorius pavadino savo dvidešimties gyvenimo metų dienoraščiu. Apsakymų veikėjai blaškosi tarp pramano ir realybės, tarp to, kas tariama ir kas tikra, o autorius ieško moralinių, religinių ar tiesiog psichologinių tiesų, kurios slypi už neapibrėžtų regimybės formų.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS RŪMŲ ATKŪRIMAS VILNIUJE*

Vilniaus pilių ir Katedros kompleksas nuo XIV a. iki XVIII a. buvo politinis, religinis ir kultūrinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės centras (dabar šis kompleksas – UNESCO Pasaulio paveldo vietovės dalis). Gotikinė gynybinė pilis ir jos rūmai apie 1530 m. buvo perstatyti į trijų aukštų renesanso, vėliau ankstyvojo baroko rezidencinius Abiejų Tautų Respublikos valdovų rūmus. 1795 m., po Lietuvos ir Lenkijos bendros valstybės trečiojo padalijimo, Rusijos imperija ėmė metodiškai naikinti Lietuvos valstybės simbolius. Lietuvos didikų kunigaikščių rūmai (toliau LDK rūmai), kaip buvusios valstybės simbolis, 1801 m. buvo nugriauti.

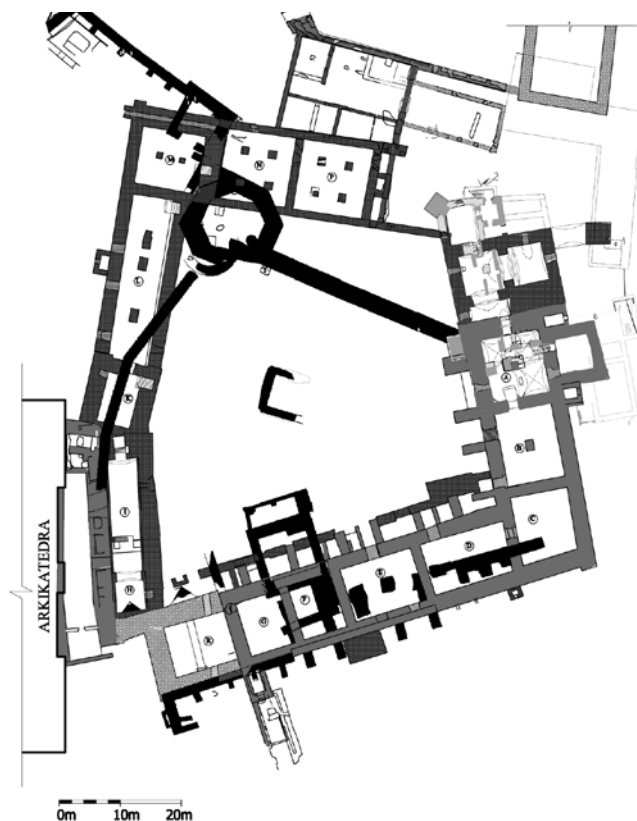
Nuo XX a. paskutinio ketvirčio Vilniaus pilių kompleksas sistemingai regeneruojamas – atidengiama ir išryškinama gynybinė struktūra, buvęs užstatymas, konservuojami ir restauruojami atskiri elementai, statiniai, pritaikant juos muziejinei edukacinei veiklai.

Nuo 1987 m. iki šiol vykdomi archeologiniai tyrimai, buvo atkastos XIII–XVII a., kelių statybos etapų, gynybinės pilies ir LDK rūmų mūrų liekanos (1 pav.)

1990 m., kai Sąjūdžio pažadinta Lietuva atgavo Nepriklausomybę, patriotiškai nusiteikusi visuomenės dalis ėmė raginti, kad LDK rūmai, kaip Lietuvos valstybės suverenumo istorinis simbolis, būtų atstatyti.

Intelektualai, architektai, pasisakydami už išlikusių liekanų konservavimą ir eksponavimą, ilgai diskutavo ir pateikė du pasiūlymus:

1. Atkastas rūmų liekanas apsaugoti, uždengiant jas kad ir stikliniu gaubtu, bet pačių rūmų neatkurti;
2. Apsaugoti rūmų liekanas buvusių istorinių LDK rūmų formos gaubtu, kartu regeneruoti buvusią tūrinę erdvinę Vilniaus pilių komplekso urbanistinę struktūrą, apimant Katedrą, Aukštutinę ir Žemutinę pilis.

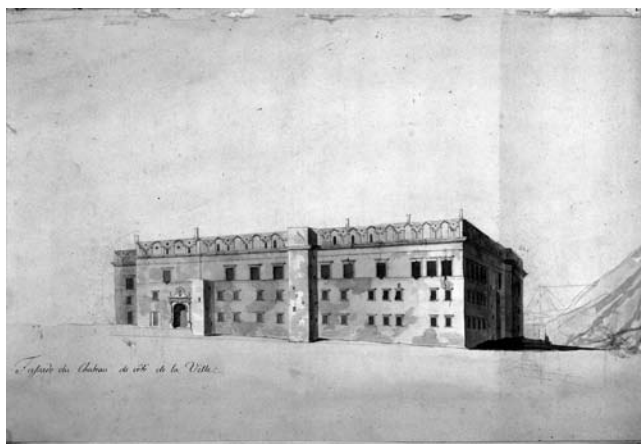
1. Vilniaus Žemutinės pilies LDK rūmų planas; mūrų istorinė raida (juodai – XIII–XIV a.; šviesiai – XV a.; šviesiau – XVI a.); Lietuvos pilių tyrimo centras

* Straipsnis išspausdintas *Editions du Patrimoine. Centre des monuments Nationaux. Dossier: Achèvement/Restitution/Reconstruction* (Revue scientifique et technique des monuments historiques), 2010.

1994 m. Vyriausybės surengtame rūmų atkūrimo architektūrinės koncepcijos konkurse atspindėjo įvairūs požiūriai.

1999 m. Kultūros vertybių apsaugos departamento patvirtintose paminklosaugos sąlygose buvo nurodyta: *siekti atkurti rūmų istorinį architektūrinį įvaizdį*, atsižvelgiant į turimus kompleksinių tyrimų duomenis.

Atkastos ir ištirtos visos Valdovų rūmų liekanos: priegigos, rūšiai, rytinio korpuso fragmentai; surasta gausybė architektūros elementų, detalių, daugiau kaip 300 tūkstančių archeologinių radinių. Archeologiniai tyrimai patvirtino ir turimų keturių ikonografinių rūmų išorės vaizdų patikimumą (2 pav.).

2. Rūmų pietinis fasadas XVIII a.; paveikslas iš Čartoryskių bibliotekos Krokuvoje (sign. R.1491)

2000 m. Seimas priėmė Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų atkūrimo įstatymą, 2001 m. Vyriausybė patvirtino atkūrimo ir paskirties koncepciją: „...atkurti rūmai reprezentuos Lietuvos valstybę... bus svarbus Lietuvos kultūros, švietimo, mokslo ir muziejininkystės židinys, skatins turizmą... leis tinkamiausiai išsaugoti atkastas jų liekanas ir eksponuoti jas kartu su kitomis istorijos ir meno vertybėmis“. Iš esmės buvo pritarta architektų paveldosaugininkų siūlymams. Tai atitiko ir 2000 m. priimtą Tarptautinę Rygos chartiją „Dėl autentiškumo ir istorinės rekonstrukcijos kultūros paveldo atžvilgiu“. Šį dokumentą priėmė Baltijos valstybių, Baltarusijos ir Ukrainos paveldo specialistų delegacijos, globojant

ICCROM'ui (UNESCO institucija, Tarptautinis paveldo apsaugos ir tyrimų centras).

Pagrindinė rūmų atkūrimo idėja – išsaugoti autentiškas mūro liekanas ir jas eksponuoti. Tuo tikslu virš šių liekanų naujai pastatyta istorinių rūmų apimties ir formų struktūra, naudojant šiuolaikines gelžbetonio konstrukcijas (polius, kolonas, perdangas), o atitvarinėms sienoms naudojant keramines plytas (3 pav.).

3. Rūmų pietinio korpuso pjūvis; atkūrimo principinis brėžinys. UAB Projektavimo restauravimo institutas

Atkuriant rūmus, rūšių apimtyje naudoti du metodai:

1. Rūmų mūro liekanos išsaugomos ir atvirai eksponuojamos, apžergiant jas naujomis gelžbetonio konstrukcijomis;

2. Išsaugotos liekanos įjungiamos į atkuriamų rūmų statinio struktūrą.

Pirmas metodas panaudotas pietų korpuse, kur drauge matomos gotikos ir renesanso mūrų struktūros. Rūšių erdvė neatkuriama. Mūrų liekanos saugomos, konservuojamos ir eksponuojamos, paliekant erdvę, kuri viduramžių autentišką vizualiai atskiria nuo naujos statybos. Autentas matomas ir iš pirmo aukšto, žvelgiant per dvi atviras 120 m²

4. Atkurtų rūmų vaizdas iš pietvakarių pusės, 2009

Audronio Katiliaus nuotrauka

5. Rūmų pietinio korpuso renesansinė galerija iš kiemo pusės, 2009.

Jono Glemžos nuotrauka

ploto grindų angas. Buvusių rūmų pavidalo statinys statomas ant naujų atvirai matomų gelžbetonio konstrukcijų.

Nuo 2001 m. iki 2009 m. buvo visiškai ir gana pagrįstai atkurti rūmų tūriai, jų išorė (4 pav.). Kiemo fasadai, taip pat ir renesansinės galerijos (5 pav.) atkurti pagal

Antras metodas taikytas vakarų korpuse – rūsių erdvės atkuriamos, senųjų mūrų liekanos įtraukiamos į atkuriamų rūmų konstruktyvą: apirę mūrai restauruojami, priauginami iki buvusių paviršių, pagal išlikusius fragmentus ir žymes restauruojami skliautai. Šiuo atveju autentiškas mūras pasislepia po restauraciniu, prarandamas materialaus autento įtaigumas. Naują statinį taip pat remia gelžbetoninės kolonos, kurioms įrengti teko pragręžti autentiškus mūrus.

LDK rūmų interjerų atkūrimas (su daliniu restauravimu) yra ypač problemiškas. Čia buvo pasirinkti du metodai, siekiant dviejų tikslų:

1. Suformuoti rūmų istorines erdves, plytų sienomis imituojant istorinį rūmų vidų, o atsiradusias, iš anksto numatytas, sienų tuštumas panaudoti inžinerinėms komunikacijoms;

2. Dalyje patalpų sukurti sąlyginę istorinių interjerų įvaizdį – pagal radinius atkurti grindis (keraminės plytelės ir akmuo), krosnis (gausybė koklių), židinius, portalus (smiltainio, marmuro detalės), tačiau skliautai yra butaforiniai, o medinės lubos atkurtos pagal analogus.

Interjerai kuriami trim etapais: architektūros suformavimas; apdailos sprendimas; meninis dekoravimas. Tikroviškumo įvaizdžio bus siekiama eksponuojant epochinius autentiškus baldus, paveikslus, gobelenus, kitus meno kūrinius.

6. Atkurtas renesanso interjeras, 2009.

Vytauto Abramausko nuotrauka

Vidurio Europos analogiškos architektūros tradicijas, tačiau remiantis surastomis detalėmis, arkados elementais. Iš dalies atkurtos vidaus patalpos (6 pav.). Rūsiuose konservuotos autentiškos liekanos, lankytojams įrengti specialūs takai. Po rūmų kiemu, Luvro pavyzdžiu, eksponuojamos ankstyviausių mūrų liekanos, įrengtos lankytojų aptarnavimo patalpos. Rūmai aprūpinti eskalatoriais, liftais ir kita šiuolaikine inžinerine įranga.

Visa tai leido 2009 m. liepos mėnesį LDK rūmus pristatyti šalies visuomenei ir svečiams, atvykusiems į Lietuvos vardo 1000-mečio paminėjimą. Nors rūmai dar nebaigti, jau įsteigtas LDK valdovų rūmų nacionalinis muziejus.

Kaip vyksta LDK valdovų rūmų atkūrimas, nuolatos informuojama visuomenė. Čia ypač didelis nuo 2000 m.

veikiančio visuomeninio Valdovų rūmų paramos fondo įnašas – padedamas mecenatų, jis kaupia lėšas eksponatams įsigyti, patalpoms įrengti ir kas savaitę per Nacionalinę televiziją primena apie LDK rūmų atkūrimo reikšmę Lietuvai. ■

1. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai ir jų atkūrimas, Europinės patirties kontekste; Nacionalinis muziejus LDK valdovų rūmai ir Lietuvos dailės muziejus, lietuvių ir anglų k. Vilnius 2009 (496 p.).
2. The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship with Cultural Heritage / ICCROM, Newsletter of Integrated territorial and urban conservation program for North- East Europe; Issue No 3, April 2001.
3. www.valdovurumai.lt

PIETŲ KRYŽIAUS ŠALYJE

Ne, sakiau, nerašysiu kelionės įspūdžių – pernelyg paviršutiniška buvo mano patirtis tuose egzotiškuose kraštuose. O ir kam gi įdomūs kelionių aprašymai šiais masinio turistavimo laikais? Bet grįžusi iš Pietų Amerikos, naktimis tebeplaukiau didžiąja Amazonės upe, uostuose yriausi per triukšmingą, nepažįstamų kvapų ir garsų pritvinkusią margaspalvę (ir marguodę) minią, o akyse įkyriai sukosi dūzgiantis, chaotiškas vaizdų spiečius. Kodėl tie, o ne kiti vaizdai išplaukia iš atminties, kodėl jie grįžta? Kuo jie siejasi su mano krašto patirtimi? Kad suvoktum, imi rašyti.

Kai šiltą, tvankią naktį perplaukėme ekvatorių, atrodė, kažkas turėjo įvykti. Juk perkirtome magišką ribą – įsi-vaizduojamą apskritimą, kuris dalija Žemės rutulį į du lygius pusrutulius, – ir atsidūrėme KITAPUS. Kitame Žemės (gal ir smegenų) pusrutulyje. Kitapus savo šiaurietiško gyvenimo, kitapus savo patirties ir istorijos. Bet niekas akivaizdžiai nepakito, tik tamsiame nakties danguje žvaigždynai, regis, pasviro į šoną, o rytą išėjusi į dieną pamačiau ant langų, durų ir sienų šimtus paskutiniu miegu užmigusių naktinių drugių. Jie buvo didžiuliai kaip delnas. Elegantiški juosvi ir mėlyni raštai puošė tamsiai pilkus, rudus, sodraus žalumo sparnus. Drėgnųjų atogrąžų miškų pasiuntiniai. Kaip jie pasiekė baltąją mūsų laivą? Juk abu krantai taip toli... Prieš akis plytėjo vos aprėpiama upės platybė – didžioji Amazonė. Jos vanduo neįtikėtinos spalvos – balkšvai rusvas kaip vaikystėje gerta kakava. Ir drumzlinas, tirštas. Galinga

srovė tūkstančius kilometrų neša su savimi Andų kalnų nuosėdas, dumblą, sąnašas, medžių kamienus, šakas. Pamačiau pro šalį plaukiančią didelę negyvą žuvį. Ne, tai ne žuvis, o šonu pavirtęs rausvas, beveik rožinės spalvos delfinas – tokie gyvena tik Amazonėje. Didelis juodas paukštis kapojo rausvojo delfino akiduobę, kuri vis didėjo ir plėtėsi kaip tamsi žaizda. Tai, kas dabar atsivėrė prieš mano akis, buvo ir prieš šimtus, gal net milijonus metų: gyvybės ir mirties pilna upė, tekanti tarp didžiausių pasaulyje atogrąžų miškų, kurie vadinami pasaulio plaučiais. Čia kaip niekad aiškiai jaučiau, kokia iliuzinė yra būtis. Gal toks būdas ir yra geriausias, jei nori visiškai prarasti savo tapatybę, – reikia leistis į ilgą kelionę Amazonės upe, plaukti kruiziniu laivu, kuris savaime sukuria „kito“ gyvenimo iliuziją. Biografija, patirtis, problemos lieka kitų žemynų pakrantėse. Jokių reikalų, jokių įsipareigojimų. Sustabdytas gyvenimo laikas. Iškirptas. Bet ar įmanoma ir savo kasdienybės naratyvą palikti kitame pusrutulyje? Atsikratyti atminties ir savosios istorijos perspektyvos?

Pietų stalo kaimynas, vieną popietę prisėdęs išgerti arbatos, ėmė pasakoti apie save. Peteris – iš Kanados, iš Edmontono, Albertos valstija. Architektas. Dirbo ir ilgokai gyveno Taipėjuje. Dabar ten nuolat lankosi. „Gimiau Brodi, netoli Krokuvos. Tėvas buvo karininkas. Per karą rusai, užėmę Lenkiją, ištrėmė mūsų šeimą į Sibirą. Man buvo dveji. Po poros metų šeima pavyko iš ten ištrukti. Bastėmės po Turkiją, Iraną, Izraelį, Italiją...“ – Peterio pasakojimas gana miglotas, supintas

iš tolimos vaikystės prisiminimų. Staiga jis prabyla lenkiškai, savo gimtąja kalba. Žinau, kodėl: jis girdi mano akcentą, neištrinamą tapatybės žymę, ir nutuokia, iš kur aš esu. Jam patinka, kad atsakau lenkiškai, – tūkstančius mylių nutolęs nuo kanadietiško gyvenimo, jis tarsi grįžta prie savo ištakų. Tikroji Peterio pavardė – Frankiewiczus, bet dabar jis – Fordas. „Pakeičiau pavardę, kai gimė sūnus. Kad jam lengviau būtų gyventi. Žinote, pasaulyje vis dar daug rasizmo, prietarų...“ – sako lyg teisintųsi. O aš galvoju, ką man daryti su savo dviem vardais ir dviguba pavarde, kurios čia niekas negali ištarti. Gal tik portugalų tai nestebina, nes jų kelelių asmenvardžių ilgybė išsirikiuoja per visą eilutę.

Trapi toji keliavimo teikiama „kito“ gyvenimo iliuzija. Ji tirpsta tarsi cukrus arbatos stiklinėje, vos prisilietį prie savos ar svetimos asmeninės patirties.

Pirmieji Amazonės uostai (Macapa, Santarem), kuriuose sustoja laivas, nedaro įspūdžio. Gal ekvatoriaus karštis temdo žvilgsnį... Viena kita žema gynybinė tvirtovė, asketiško interjero bažnyčia su popierinėmis gėlėmis ant altoriaus, apleista, tropikų drėgmės naikinama senoji architektūra ir standartinės namų dėžutės. Skurdoką kasdienybę net ir čia, džiunglių apsupty, niveliuoja globalizacijos apnašos. Į akis krinta užrašas virš parduotuvės *SUPERMIX* – kaip metafora. Viskas čia susimaišę, susipynę. Kas įgimta ir kas atnešta, kas natūralu ir kas dirbtina. Garsiųjų brazilikų medžių krašte vis labiau įsivyrėja plastikas, sintetika – plastikinės kėdės prieangiuose, restoranuose, plastikiniai stalai, net sandalai. Juntama rezignacija, susitaikymas

Koplyčia Ilheuse

su esama padėtimi. Sakoma, kad tai dviejų karinės diktatūros dešimtmečių (1964–1984) paveldas. Daug skurdo, smurto, nusikaltimų. Dažnas čia galėtų papasakoti jį palietusią siaubingą istoriją su nužudymais, apiplėšimais. Kiti į tai reaguoja „lietuviškai“: „Nieko nepadarysi“, – užjaučiamai patrauko pečiais. Yra taip, kaip yra. Išsikerojusi biurokratija irgi priskiriama diktatūros palikimui. Ją stengiamasi apeiti per pažintis, per „blatą“, kuris čia vadinamas *jeitinho*.

Nepaisant smurto proveržių, brazilai iš esmės nelingę konfrontuoti. Politikoje jie moka rasti išeitį iš keblios padėties. Jų perversmai, gilios politinės krizės, skirtingai nei kituose Lotynų Amerikos kraštuose, baigiasi be didelio kraujo praliejimo. Priremti prie sienos diktatoriai, prezidentai patys pasitraukia į egzilį arba nusišauna, kaip padarė prezidentas Getulio Vargasas. Ką čia kovosi, kai plaupia tropiniai lietūs, – juokauja brazilai ir dar pasišaipto iš savęs: girdi, ko iš mūsų galima tikėtis, mes net rimtos revoliucijos nesugebame padaryti.

Bandau įsižiūrėti į žmonių veidus. Jie kaip reta skirtingo gymio, maišytų rasių – metisai, mulatai, kreolai, portugalai. Vienas kitas – indėnas. Šie, tikrieji šios atogrąžų žemės čiabuviai, sudaro tik 0,4 procento Brazilijos gyventojų. Ir yra rodomi kaip nykstantys egzotiški paukščiai...

Indėnų kaime Boca da Valeria atvykstančiuosius laivu pasitinka vietiniai iš aplinkinių gyvenviečių, daugiausia vaikai. Jie kantriai stovi, išsirikiavę abipus tako, ir kiekvieną baltaodį turistą paliečia šiltais, rudais delnais. Nuo galvos iki pėdų pasipuošę indėniškomis – žaliomis, mėlynomis, baltomis, raudonomis – plunksnomis, išsidažę veidus, rankose laiko kas beždžionę, kas papūgą, kas gyvatę, kas didžiulį žiogą. Laukia, kad susidomėję atvykėliai imtų fotografuoti. Laukia ir dolerio už nykstantį, jau parodinį savo autentiškumą. Jų akys sklidinios liūdesio. Keistai tylūs, jie eina greta turistų, ranka parodo kuklų mokyklėlės kambarį ar ant aukštų pastolių iškeltą, vėjų perpučiamą savo būstą, kur be garso blyksi televizoriaus ekranas. Siūlo pairstyti valtimi. Kai laivas išplauks, indėnai nusiims savo spalvingas plunksnas, išsiskirstys po kaimus, susisakaičius dolelius, o tie, kas turi, garsiai įjungs savo televizorius.

Pirmasis „lituano–brasileiro“ ir lietuviškos grindys

Už pusantro tūkstančio kilometrų nuo žiočių yra didžiausias šios upės uostas – Amazonijos valstijos sostinė Manausas, įkurtas vidury džunglių. Jo prieigose įvyksta vadinamasis didžiųjų vandenų susitikimas – Amazonės glėbin puola kita galinga upė Rio Negro. Keliauninkai nuo seno mėgsta gėrėtis šiuo reginiu. Nors į Amazonę įteka šimtai upių, šis susiliejimas yra ypatingas, savaip legendinis. Plati, itin gili juodoji Rio Negro, priartėjusi prie rusvos, dumblinos Amazonės, ne susilieja su ja, o ilgai teka greta, ir šios dvi skirtingų spalvų upės primena dvi milžiniškas mitines gyvates, kurios veržiasi į vieną tikslą – į vandenyną, į pasaulio pradžią.

„Čia kaip mūsų Nemuno ir Merkio santaka prie piilakalnio“, – sako mano kelionės ir gyvenimo draugas. Abu juokiamės. Keleiviui, atsidūrusiam Amazonijos

platybėse, mažos mūsų upės primena kraujagysles, tvinkčiojančias smilkinuose.

„Op! Op! Kas ten, Nemunėli? Ar tu mane šauki?“ – išplaukia primiršto eilėraščio eilutė. Kas jos autorius? Iš lituanistikos studijų imu prisiminti – tai Andrius Vištelis-Višteliauskas, tragiško likimo poetas komiškai skambančia pavarde. Pirmasis „lituano–brasileiro“, taigi Brazilijos lietuvis. Jis buvo 1863 m. sukilimo dalyvis, tremtinys, kovėsi Garibaldžio gretose, blaškėsi po Europą. Bet visų pirma jis – poetas, vertėjas, publicistas, bendradarbiavęs su Jono Basanavičiaus *Aušra*, Lietuvos patriotas, svajotojas, visas pasaulio kalbas kildinęs iš lietuvių prokalbės. Priverstas gyventi tremtyje, 1866 m. atvyko į Braziliją, būdamas karininkas, įstojo į brazilų kariuomenę, tada kariavusią su Paragvajumi Trijų imperijų kare. Nežinia, kaip jam sekėsi kautis, nes dar per anuos – Europos sukilimus rankos buvo sužalotos, bet viską atpirko atkaklus, nepalenkiamas būdas. Brazilijoje Vištelis-Višteliauskas ilgai neužsibuvo, persikėlė į Buenos Aires, kur, kankinamas nostalgijos ir negalės, du paskutinius gyvenimo dešimtmečius visų užmirštas praleido psichiatrijos ligoninėje. Ten ir mirė. (Beje, kitų šaltinių duomenimis, iš Lietuvos į Braziliją pirmasis atvyko Biržų Radvilų tarnautojas XVII a. Jis pastatė Itamarako tvirtovę olandų valdomuose šalies šiaurės rytuose. Deja, nei jo pavardė, nei tautybė nėra žinomos.)

Supamas drėgnųjų atogrąžų miškų, Manausas – triukšmingas multimilijoninis miestas. Čia pridygę beveidžių daugiaaukščių namų, pilna kioskų, batų paroduotuvių, knibždėte knibžda turgaus prekeivių ir įvairaus plauko vagišių. Bet kartu jis – lyg egzotiškas žiedas, stulbinamai pražydęs džunglėse. Kadaiše čia gyveno vietinė gentis – *Manaos* (lietuviškai išvertus – Dievo Motina), XVII a. buvo nedidelis fortas, pastatytas apsiginti nuo ispanų invazijos. XIX–XX a., kai prasidėjo kaučiuko gavybos bumas ir apėmė aukso karštligė, Manausas staiga išaugo, virto europinių ambicijų turinčiu miestu. Tai buvo keli nepaprasto klestėjimo dešimtmečiai. Vadinamieji kaučiuko baronai garsėjo itin ekstravagantišku gyvenimo būdu, apie kurį ir šiandien sklindo legendos. Pasakojama, kad jie statėsi ištaigin-

gas vilas ne tik sau, bet ir žirgams, gurmaniški patiekalai jiems buvo gabenami laivais iš Paryžiaus, Briuselio, o skalbinius siųsdavo skalbti į Lisaboną. Vienas laikęs namuose liūtą, kitas mėgdavęs pinigų banknotais užsidedti cigarą. Atvykę į operą, baronai liepdavę vežikams pagirdyti arklius šampanu iš sidabrinių kibirėlių. Tai buvo šio miesto *la Belle Epoque*. Šiandien ją primena garsusis *Teatro Amazonas*, iš tolo šviečiantis Brazilijos vėliavos spalvų kupolu, dengtu tūkstančiais keraminių plytelių, Gustavė Eifelio suprojektuota, metaliniais ornamentais išpuošta apelsinų spalvos turgavietė (*mercado*), platūs paryžietiški bulvarai, itališko stiliaus aikštės su įspūdingais fontanais.

Labai rūpėjo pamatyti Amazonijos operos teatrą, kurio kinematografinis įvaizdis iki šiol įstrigęs atmintyje iš Wernerio Herzogo puikaus filmo „Fickaraldas“. Tai čia, šiame teatre, Fickaraldas (akt. Klausas Kinskis), klausydamasis scenoje dainuojančio Enrico Caruzo, užsidedę idėja džiunglių kaimelyje pastatyti operos teatrą ir ryžosi bet kokia kaina įgyvendinti savo viziją.

Į teatrą veda iš filmo atpažįstami platūs iškilmingi laiptai su baliustradomis. Foje būreliui žmonių gidė įkvėptai pasakojo, kad šio teatro statybos truko 15 metų, kolonų marmuras buvo atgabentas iš Italijos, freskos nutapytos prancūzų, suvirinto plieno turėklai atvežti iš Škotijos... Viskas čia taip puošnu ir didinga, kaip geriausiuose senosios Europos operos teatruose: krištoliniai kandeliabrai, raudono aksomo kėdės parteryje, scenos uždanga su Paryžiuje nutapytu paveikslu „Vandenų susitikimas“, vaizduojančiu Amazonės ir Rio Negro santaką. Antrame aukšte gidė, pravėrusi ložės duris, stabtelėjo ir, rodydama į grindis, pridūrė: „O grindų mediena – iš Lietuvos.“ Į šį neapbrėptą miškų kraštą, kur auga nuostabios pušys araukarijos, buvo gabenama mediena iš Lietuvos? Nejaugi? – perklausiau gidės. „Taip, taip, grindys iš lietuviškos pušies. Dėl ypač geros akustikos“, – autoritetingai paaiškino ji.

Amazonijos teatrą 1896 m. atidarė Amilcare Ponchiello operos „Džokonda“ premjera, beje, šio kompozitoriaus opera „Lietuviai“ 2009 m. buvo pastatyta Trakuose, minint Lietuvos vardo tūkstantmetį.

Savo žydėjimo laikais Manauso teatras didžiavosi ne

tik pastato didybe, čia dainavo garsiausi solistai, tarp jų ir Maria Calas, tada dar visai jauna (beje, Caruzo čia nesilankė). Tačiau klestėjimas baigėsi ir teatras apmirė pusei šimto metų. Šiais naujo, lėto pakilimo laikais teatras atsigavo, kasmet balandžio mėnesį čia vyksta operos festivaliai, koncertuoja Amazonės filharmonijos orkestras, kuriame iš 54 muzikantų net 39 yra rytų europiečiai: iš Bulgarijos, Baltarusijos, Rusijos, – apšvietė mus gidė portugalė.

Kai išeini iš rausva spalva, primenančia Amazonės delfiną, nudažyto teatro, prieš akis suraibuliuoja aikštės grindinio mozaika, sudėliota iš baltų ir juodų akmenėlių, – atrodo, tarsi per ją ristųsi neramios upės bangos. Skubiai susiradau interneto kavinę ir pasiunčiau elektroninę žinutę sūnui: „Garsiajame *Teatro Amazonas* – pušinės grindys iš Lietuvos.“ O sūnus atsakė: „Kai aš ten lankiausi, aiškino, kad iš Latvijos...“

Kas tasai Eduardo Ribeiro?

Plaukiant atgal Amazonės upe, dešiniajame krante matyti nedidelis miestukas Parintinsas. Jis žymus tik tuo, kad čia kasmet vyksta didelis festivalis – karnavalas *Boi-Bumba*. Birželio mėnesį dviaukščiais triaukščiais laivais su kabančiais hamakais į šventę plaukia dešimtytūkstančių žiūrovų ir dalyvių iš Manauso, iš kitų uostų. Tai amazoniška karnavalo versija – šventė, žėrinti spalvomis, fantastiniais kostiumais, sklidina muzikos, siautulingų šokių, teatro vaidinimų. Specialiai šiam renginiui pastatytas didžiulis apvalus *bumbadromas*.

Brazilai garsėja pomėgiu švęsti, siausti, linksmintis. Ne tik karnavaluose, bet ir per nacionalinio sporto – futbolo – rungtynes jie mėgsta šokti paplūdimiuose, klubuose, gatvėse. Bet yra ir kita jų prigimties pusė – *saudade*, toji sielvartinga liūdesio, nostalgijos, gilaus apgailestavimo gaida, ypač girdima *bossa nova* muzikoje. Gamtos kontrastų turtingas kraštas išugdė prieštarinę brazilų būdą. Jie išpažįsta katalikybę, bet dalyvauja ir afrobrazilų, indėnų ritualuose. Juos lengvai apima azartas, bet jie dažnai būna tingūs, apsnūdę ir abejingi. Nors stebina plačiais polėkiais, bet yra linkę ir į aplaidumą, neapgalvotai imasi destruktivių veik-

mų, pavyzdžiui, išnaikino didžiulius tropinių miškų plotus... Jie pašėlusiai kūrybingi, bet neatsispiria ir žemiausios prabos kičiui.

Parintinso gatvės pažliugusios nuo tropinės liūtės. Interneto „punktas“ neveikia. Grindiniu dardėdamas važiuoja arkliu kinkytas vežimas, sukaltas iš kelių lentų. Vienas po kito pralekia motoroleriai. Ant apgrivusio namo frontono bokštelių tupi juodi grėsmingi maitvanagiai. Jie primena skulptūras. Prie Katedros durų berniukas pardavinėja Dievo Motinos statulėlę. Tai amerikietiška lėlė Barbė, apkaišyta indėniškomis plunksnomis – su mėlynų plunksnų aureole.

Pagrindiniame skvere stovi paminklas. Ant ryškiai žalio cementinio postamento – apiblukęs rausvos spalvos biustas su epoletais, lyg koks operetinis generolas. Veidas su plonais juodais antakiais, juodais ūsiukais ir barzdele. Mėlynos akys, viena kiek aptrupėjusi. Užrašas sako, kad tai Eduardo Ribeiro. Kas jis toks? Prisimenu tą pavardę – Manauso jo vardu pavadinta avenida, vedanti teatro link. Klausiu vaikinių, skvere pardavinėjančių karnavalo *Boi-bumba* kompaktines plokšteles, gal jie ką nors žino apie Eduardo Ribeiro, kuriam pastatytas paminklas.

„Koks paminklas? Kur?“ – sutrinka. „Štai, už jūsų nugaros. Žiūri tiesiai į uostą ir į žuvų turgų“, – sakau. Ne, jie nežino, eina paklausti senyvo kioskininko, pardavinėjančio kokakolos buteliukus. Nežino ir jis, todėl paslaugiai klausinėja vietinių praeivių, bet ir tie nėra tokio girdėję, nors biustas stovi svarbiausioje miesto aikštėje.

Grįžusi į laivą, vartau storą kelionių knygą apie Braziliją. Niekur – nei tarp generolų, nei tarp sukilėlių ar prezidentų to vardo nerandu. Yra tautos kankinys, pasipriešinimo simbolis dantistas Joaquimas da Silva, pravarde *Tiridantes* (Dantų traukėjas) – jis buvo pakartas ir sukapotas į gabalus už tai, kad rengė sąmokslą prieš imperinį valdymą. Yra vyskupas Jose Bonifacio de Andrada, nepriklausomybės patriarchas, o kitas Bonifacio – tai vyskupas, pirmasis atvykęs į šias vietas ir suvalgytas indėnų. Yra daug kitų misionierių, apstu maršalų. Eduardo Ribeiro nėra. Klausiu kelionių gidą mūsų laive. Ne, ir jis tokio nėra girdėjęs, žada sužinoti

rytoj. Bet nesužino. „Brazilai nesidomi savo istorija, – burbteli susierzinęs, – todėl gatvių pavadinimus dalija į kairę ir į dešinę.“

Vis dėlto Maceio uoste su puikia mėlyna Katedra, kurios sienos apklijuotos portugališkomis plytelėmis, užėjusi į informacijos biurą sutikau brazilą, kuris žinojo, kas tas Eduardo Ribeiro. Pasirodo, tai Manauso gubernatorius, buvęs karo inžinierius. Istorinė asmenybė, praminta *Pensador* (Mąstytojas). Tai jis Amazonės džiunglėse snūduriuojantį, tik upėmis pasiekiamą uostą kaučiuko bummo laikais pavertė dideliu puošniu miestu. Nutiesė tuos plačiuosius bulvarus su aikštėmis ir pirmąją Brazilijoje tramvajaus liniją, užsimojo pastatyti teatrą, kuris prilygtų Paryžiaus operai. Manausas – tai Eduardo Ribeiro ambicijų ir epinės vizijos kūdikis.

Apie tokius fantastiškus Lotynų Amerikos svajotojus, užvaldytus vizijos, byloja ir Herzogo filmas „Fickaraldas“, paremtas tikra istorija apie kaučiuko baroną. Panašių (net dar didesnių) užmojų vaisius – dykumoje pastatyta futuristinė (miesto planas panašus į lėktuvo planą), jau trečioji šio krašto sostinė Brazilija. Sparnuotą polėkį liudija ir didingi neorenesansiniai, neoklasikiniai teatrai, tebestovintys Beleme, Fortalezaže, Macapoje, Maceio, Rio, tiesa, dabar juos skandina šiuolaikinė banalybė.

„Kodėl seniau žmonės net Amazonės uostuose statė puošnius, didelius teatrus? Sekė Europos madomis? Norėjo pasipuikuoti?“ – klausiu savo kelionės ir gyvenimo draugą.

„Jie turėjo vaizduotę. Ilgėjosi alternatyvios realybės ir ją kūrė. Dabar statomi futbolo stadionai, *bumbadromai*, *sambadromai*. Teatrą atstoja masiniai renginiai.“

Magiška vaizduotė ir teatrališka kasdienybė

Fantastiška šio krašto vaizduotė, iš margos rasių maišaties susiklostęs kultūrinis brazilų tapatumas vis dėlto turi kažką teatrališka. Akyse tebestovi Salvadoro senamiesčio aikštė, kuria, siūbuodamos plačiais klubais, eina stambios moterys, vilkinčios pūstais margaspalviais krinoliniais, aplink juosmenis žvangindamos amu-

letais. Šokoladinius jų veidus įrėmina įmantrūs galvos apdangalai. Atrodo tarsi užsilikusios iš kolonijinių laikų. Šis miestas ir šiandien yra labiausiai afrobraziliškas. Po mango medžių keletas senų vyrų muša būgnus. Šeši jaunuoliai ima šokti *capoeira* – tai šokis, atsiradęs iš vergų savigynos judesių, žaidimų ir afrikietiško ritualų. Greta esančioje barokinėje Šv. Pranciškaus bažnyčioje grynų auksu spindi altoriai, tapytas lubas laiko kolonos su putliais, išdykaujančiais angelais. Prie koplyčios – šventųjų salė su nišose stovinčiomis žmogaus dydžio statulomis, sakytum, atklydusiomis iš teatro ar vaškinių figūrų muziejaus. Šventieji aprenkti sunkaus audeklo drabužiais, net ilgi jų plaukai yra tikri. Kitoje bažnyčioje – maišytos rasės vergo O Cabra išskaptuota medinė natūralaus dydžio Kristaus skulptūra su kraujo lašais ant kūno. Tie lašai – tai 2000 žėrinčių rubinų.

Paslaugus iš kažkur išdygęs gidas ima aiškinti apie Šv. Pranciškaus bažnyčios skliautų freskas, Italijoje išminktą perspektyvos techniką. Paskui smalsiai paklausia, iš kur mes, kiek gyventojų mūsų gimtajame krašte, o išgirdęs atsakymą, prapliumpa juoktis: „Tiek, kiek gyvena mūsų Salvadore? Negali būti!“ – jis nuoširdžiai, begėdiškai nustebęs. Mes tik gužtelim pečius, kaip ir

dera lietuviams: yra kaip yra... O nueidami mintyse atsikertame: pas jus ir vaisiai nenormalaus dydžio, ir upės ilgiausios, ir atogrąžų miškai didžiausi, ir dykvičių sausros baisiausios, ir užmojai plačiausi. Visas jūsų kraštas – viena hiperbolė.

Vandens stichija turi savo magiją. Prikauto žvilgsnį, sustabdo laiką. Laivas plaukia, ir tu plauki kaip ta didžioji upė į begalybę. Naktį priartėja gilaus juodumo dangus, kuriame spindi neatpažįstami žvaigždynai. „Tai Pietų Kryžius, vienas ryškiausių šiame pusrutulyje, – sako įgulos narys, atsisveikinęs su „Pilotu“, išlydėjusiu laivą iš uosto. – Navigacinis Pietų pusrutulio orientyras jūrininkams.“ Žiūriu į jį, tą Lietuvoje nematomą žvaigždyną, ir prisimenu, kad apie jį rašė net du lietuviai, emigravę į Braziliją. „Pietų Kryžiumi“ savo sonetų rinkinį pavadino Venancijus Ališas, kunigavęs įvairiose lietuvių ir brazilų parapijose. Apie žydrą Brazilijos dangų ir paslaptingas naktis, „kada viršum šios palaimintos žemės žėruoja Pietų Kryžius“, rašė poetas, publicistas Petras Babickas, 1949 m. pasiekęs Brazilijos krantus ir išvengęs sesers Unės, Sibiro tremtinės, likimo. Abiejų lituano-brasileiro poetų eilės, persmelktos sielvartingos gimtojo krašto nostalgijos, liudija, kad nė vienam iš jų nepavyko prigyti šioje tolimoje, nors ir palaimintoje, žemėje, Pietų pusrutulyje.

Ne per toliausiai nuo Salvadora, senosios Brazilijos sostinės, yra nedidelis Ilheusio miestas, kuriame gimė ir pirmąjį romaną parašė legenda tapęs brazilų rašytojas Jorge Amado. Čia vyksta daugelio jo romanų veiksmas, o kūrinių dvasia, regis, ir šiandien gyva. Rašytojo namas – dabar kultūros centras, Amado vardu pavadinta gatvė ir oro uostas. Garsiajame bare „Vezuvijus“, kur susitikdavo romano „Gabrielė, gvazdikas ir cinamonas“ veikėjai, už staliuko prie atverstos knygos „sėdi“ paties Jorge Amado

Jorge Amado skulptūra bare „Vezuvijus“

stambi, gerokai kičinė figūra su baltais ūsais ir gėlėtais marškiniais. Už kelių gatvių susitinkam vyrą, tarsi atklydusį iš XX a. pirmųjų dešimtmečių, – jis su juoda skrybėle, liemene ir pistoletu prie šono. Prisistato esąs Horacio ir kviečia užėti į atkurtą istorinį paryžietišką kabaretą *Batoclan*. Kakavos ir šokolado gamybos klestėjimo laikais čia virė naktinis gyvenimas, buvo lošimo namai, kur mėgdavę lankytis kakavos baronai ir „Gabrielės...“ veikėjai. Ant sienų tebekabo Paryžiaus kurtizanių nuotraukos, prie staliukų sukiojasi šokėjos su ryškiais trumpučiais sijonėliais. Viešbutėlyje įrengtas ir madam Marijos Mačados, aprašytos romane „Gabrielė...“, muziejinis miegamasis.

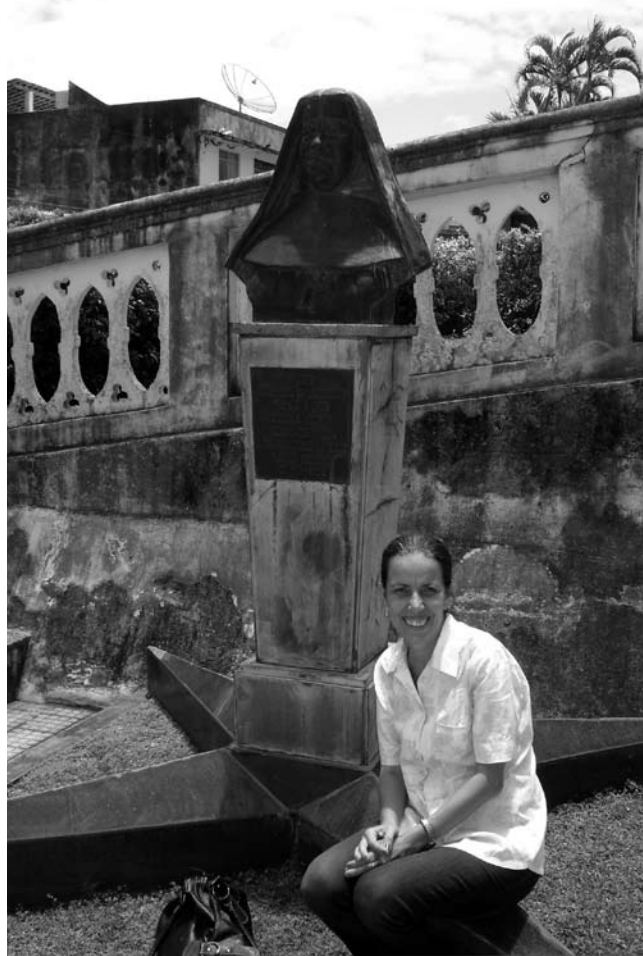
Brazilija, atrodo, nėra literatūra garsėjantis kraštas. (Ar tiesiog jos nepažįstame.) Todėl brazilų meilė savo rašytojams stebina ir verčia į tai pasigilinti. „Poetas yra ypatingas asmuo Brazilijoje, visai kitaip nei Jungtinėse Valstijose, kur tuo žodžiu vadina nežinomą, neskaitomą rašytoją. Pats šis žodis čia iš tikrųjų yra malonybinis terminas. „Mano poetas“ – pasakys brazilas apie savo bičiulį inžinierių ar politiką, kuriuo žavisi“, – 1962 m. rašė garsi amerikiečių poetė Elizabeth Bishop, ilgai gyvenusį Brazilijoje.

Pagarbą rašytojams pajuntame, klaidžiodami įvairių miestų gatvėmis. Ne tik Ilheuse, bet ir Salvadore namas, kuriame gyveno Jorge Amado, paverstas muziejumi, apstu su juo susijusių suvenyrų. Fortalezoje XIX a. klasiko Jose Alencaro vardu pavadinta pagrindinė aikštė ir didingas senasis teatras, stovi jo romano veikėjos Iracemos skulptūra, tapusi miesto simboliu. O Liūtų skvere pagerbta rašytoja Rachel Queiroz – pirmoji moteris, priimta į Nacionalinę rašytinio žodžio akademiją. Jos portretinė figūra „sėdi“ medžių paunksmėje ant suoliuko netoli Akademijos rūmų, panašiai kaip mūsų Žemaitė Vilniuje.

Žvelgiant literatūriniu žvilgsniu, senuosiuose Brazilijos miestuose, ypač Ilheuse, rašytojų vaizduotės sukurta magiškoji realybė tebėra kasdienybės dalis, abi jos teka lygia greta, nelyginant dvi – skaidri ir drumzlina – Amazonijos upės, o kartais susilieja, sužadindamos spontaniškus proveržius ir poelgius.

Baltas Kristus Išganytojas – sumažinta Rio de Žaneiro didžiosios statulos kopija – stovi prie paplūdimio su vandens motociklais ir alaus kioskais. Šokolado muziejus su tamsiaodžių, stambiakrūčių moterų figūrėlėmis, su kakavos vaisiais ir šokolado gėrimais primena žaislų parduotuvę. Nustebina ir netikėtas sutiktos kreolės širdingumas.

Su amžinu savo bendrakeleiviu stovėjau prie užrakintų XVI a. bažnyčios durų, o ji priėjo prie manęs ir šypsodamasi bandė paaiškinti, kad bažnyčia restauruojama (*reforma...*). Deja, deja... Tada parodė ranką į vienuolyną, stūksantį ant kalvos, ir į savo mažą automobilį – jei norime, nuveš parodyti. Ji nemokėjo

Luisa prie vienuolyno

angliškai, mes nemokame portugališkai. Kalbėjomės rankomis, veidų mimika, lotyniškos kilmės žodžių hibridais: *padre, madre...* Palietusi mano ranką, įdėmiai pasižiūrėjo į akis ir greitakalbe pasakė kažką, matyt, jai svarbaus. Taip, taip, mano oda ir akys yra tokios kaip jos motinos – olandės. Tėvo oda – vario spalvos. Jis portugalas, greičiau portugalų palikuonis. Luisa, toks jos vardas. Vidutinio amžiaus, smulkaus sudėjimo, gyvo temperamento Luisa, išlaipinusi mus iš mašinos ant kalvos, nusivedė į Gailestingosios Dievo Motinos vienuolyną, kur tebeveikia mergaičių institutas. Čia mokėsi ir ji. Siaurais koridoriaisėjome į nedidelį vienuolyno muziejų, iš ten – į erdvų, saulės nutviekstą kiemą, kur už stalų pietavo būrys jaunų moterų. Ant staliuko tirpo nuo karščio gelsvu kremu papuoštas tortas. Senyva vienuolių vyresnioji pasisveikino angliškai. Sakė esanti olandė, prieš 47 metus atvykusi į šį vienuolyną, buvusi Luisos mokytoja. Nuo bažnyčios laiptų atsivėrė plati panorama: jūra, laivai, buvęs kakavos prekybos uostas, tolėliau – viena kita užsilikusi kakavos plantacija, arčiau – daugiabučiai, užgožiantys senus namus. Viename iš jų gyvena ir Luisa su savo motina. Ne, ne, mes negalėsime užsukti papietauti, – purtėme galvas ir dėkojome, – turime grįžti į laivą. Luisa skubėjo aprodėti mums miestą, vežiojo siauromis, praeiviams pavojingomis gatvelėmis, pro lūšnynus (*favelas*) ir vilas, kalvomis aukštyt žemyn, rodė iš baltų ir juodų akmenų sumūrytą seną Lurdo koplyčią, kur ji susituokė. Kai atsibučiavom atsisveikindami, Luisa ant mažo lapelio užrašė savo vardą ir pavardžių virtinę – mišraus, painaus brazilų tapatumo liudijimą: *Luisa Helena Hoog do Passo Bittencourt da Camara Catanho Homen Delles de Menezes de Nora*. Parašykite angliškai, man kas nors išvers... – gestais paprašė Luisa ir nusišypsojo. Taip, ji labai norėtų atvažiuoti į Lietuvą – Lituania, kada nors, kada nors...

Magiškojo realizmo, netikėtumų banga neatslūgo ir tada, kai pasiekėme mažą, rūpestingai restauruotą (UNESCO saugomą) kolonijinį miestuką Paratą (šis žodis, tariamas „Parači“, reiškia „balta žuvis“).

Igludęs jaučioje kalnų įlankoje, jis iš tolo švietė baltais, ilgais vienaaukščiais namais, pastatytais XVI–XVII a. Mažoje prieplaukoje, į kurią negali įplaukti dideli laivai, aštriai kvepėjo žuvimi. Netoli vandens stovėjo senovinė buvusi vergų bažnytelė. Mačiau, kaip iš tolo artinasi ilgais baltais drabužiais vilkinčių tamsiaodžių minia. Ji priminė netvarkingą procesiją, einančią į ritualines afrobraziliškos religijos *candomble* apeigas.

Patraukėme siauromis gatvėmis be šaligatvių, klypinėdami ant didelių akmenų, kadaise atgabentų laivais iš Portugalijos dėl svorio ir išmainytų į kavos pupelių ir cukraus maišus. Visos gatvelės atrodė vienodos, skyrėsi tik skirtingomis ryškiomis spalvomis nudažyti langų ir siaurų, aukštų durų rėmai. Kiemuose žydėjo didžiuliai medžiai, šakomis persisvėrę į gatvę. Tie vaizdai atrodė kažkur matyti, kažką priminė. Ak taip, filmą „Gabrielė...“ Jo veiksmas, pagal Amado romaną turėjęs vykti Ilheuse, pasirodo, buvo filmuojamas čia, vaizdingame Paračio miestelyje. Marcello Mastroiannis, klypinėdamas tuo pačiu grindiniu kaip dabar mes, skubėjo į „Vezuvijaus“ barą. Persisvėrusi per aukštą, medžių slepiamą mūrinę tvorą, jį sekė akimis Gabrielė. Keista, bet kinematografinė iliuzija pasirodė esanti blankesnė už sultingą Paračio tikrovę.

Pamatę knygynėlį su jaučia kavine, užsukome pasiteirauti apie šio miestuko įžymybes. Mes iš Lietuvos, – pridūrėme, lyg būtume iš mėnulio. Maloni brazilė, nė kiek nenustebusi (Brazilijoje aiškinti apie Lietuvą teko rečiau, nei tenka Amerikoje), atvertė labai prabangiai išleistą didžiulį albumą „Julia da Silva Bruhns-Mann“. Nobelio premijos laureato Thomo Manno motina, – patikslino, kad neabejotume. – Ji kilusi iš čia. Brazilė. Namas, kuriame Julia gimė, tebestovi pakrantėje, už kokio kilometro nuo Paračio, – parodė albume baltą erdvų senos statybos namą, apsuptą medžių. Ten dabar gyvena vergų palikuonė Narina Amir. Ne, ten apsilankyti negalėsite. Svečių ji nepriima, – paaiškino.

Thomo Manno motina kreolė Julia buvo vokiečio Joachimo Ludwigo Hermannso Bruhnso ir portugalų imigrantų palikuonės Marios Luisos da Silvos duktė.

Kaip tik čia, šiose apylinkėse, jos tėvas turėjo kelias cukranendrių plantacijas ir nedidelę *cachaca* (cukranendrių degtinės) bravorą. Motina mirė gimdydama, kai Julia buvo šešerių. Po metų tėvas išvežė ją į Vokietiją, kur gyveno jo brolis. Į Braziliją Julia daugiau nebegrižo. Gyveno Liubeke, išmoko vokiškai, anksti išteko už įtakingo senatoriaus, grūdų pirklio Johanno Heinricho Manno. Pagimdė 5 vaikus. Du iš jų – Heinrichas (Luisas) ir Thomas (Paulo) – tapo rašytojais, dvi dukterys nusižudė. Anksti likusi našlė, Julia dažnai keitė gyvenamąsias vietas, daugiausia gyvendavo viešbučiuose. Parašė autobiografinę knygą apie vaikystę Brazilijoje. Aistringas meninio temperamento Julia tapo ne vienos veikėjos prototipu abiejų savo sūnų – Heinricho ir Thomo – kūryboje.

Norėjome nors iš tolo pamatyti namą, kuriame augo Thomo Manno motina. Su naujais savo pažįstamais vokiečiais Georgu ir Rosemarie von Goetzais pasisamdė škuną, išplaukėme pakrante ieškoti tos vietos, kuri, kaip mums sakė, vadinasi Boa Vista. Klausinėjom savo „kapitoną“, kur tas namas galėtų būti, o jis, nesuprasdamas nė žodžio, rodė tai į vieną, tai į kitą įlanką ir sumišęs šypsojosi. Spėju, kad pagaliau atpažinau namą, matytą albume. Parodžiau bendrakeiviams vokiečiams – turbūt čia ar netoliese yra Julios da Silva Bruhns gimtieji namai, o Nidoje, taip pat prie vandens, – jos didžiojo sūnaus Thomo Manno vasarnamis, lankomas literatūrinių piligrimų. Pasaulio šalys ir kultūros – vienaip ar kitaip susisiekiantys indai. O begalybėje, sakoma, susikerta net lygiagretės.

Čia norėčiau užversti savąjį Brazilijos puslapį. Bet kaipgi be Rio de Žaneiro? Be šio fantastiško miesto, kurio vien vardas įžiebia vaizduotėje karnavalo spalvų, šokių ir muzikos ritmų pliūpsnį? Šis miestas – neapbrėpiamas, neperprantamas, per porą dienų jokiais visrakčiais jo neatrakinsi. Tai kontrastų kvintesencija – fantazijos ir banalybės, grožio ir bjaurasties, prabangių vilų ir skurdžiausių lūšnų kaimynystė. Tiršta saulėje įkaitusių kūnų minia plūsta plačiomis avenidomis, užia garsiuose Copacabanos,

Ipanemos paplūdimiuose (čia itin savita paplūdimių kultūra). Įkalnėje atsiveria šiurpoka favelų butis, apačioje – pavėsingi parkai ir aikštės, auksu žėrintis Municipalinio teatro fasadas ir seniausia šiame žemyne biblioteka, moderniška Katedra, primenanti perpjautą didžiulį ananasą, kurio „žievė“ iš geležies ir stiklo. Senas, girgždantis, sukleręs funikulierius su mediniais suolais, ant kurių sutūpę tamsiaodžiai vaikai iš lūšnynų. Tai tik paviršutiniški įspūdžiai, nespėję įgyti asmeninio matmens.

Bet vienas trumpas potyris įstringa ilgam. Kai pakylė dviem liftais į dvigalvį kalną, vadinamą Cukraus kepalu, atsiveria stulbinanti Rio de Žaneiro panorama. Apačioje – multimilijoninis miestas, išsirięs įlankoje kaip pasaga, supamas mėlyno vandens platybių, iš kurių išnyra keistų pavidalų aukštos juodos uolos kaip salos ar salos kaip uolos. Nuo žemyno pusės į miestą įsiterpia kalnai, apaugę vešliais medžiais. Stūkso babiloniškais lūšnynais nusėtos kalvos. O kitoje pusėje, tiesiai prieš akis, ant kuproto kalno Corcovado – balta Kristaus Išganytojo statula, atpažįstama iš albumų ir atvirukų. Iš tolo ji boluoja kaip nedidelis baltas kryželis, iškilęs virš medžių, stogų ir bokštų. Arba kaip baltas paukštis, išskleidęs sparnus. Nevalingai ištiesi rankas ir prarandi realybės jausmą. Ne veltui sakoma, kad nėra pasaulyje kitos tokios magiško grožio vietos, kurioje dunkso gaivališka energija pulsuojantis megalopolis. *Cidade Maravilhosa* (Nuostabasis miestas) – taip jį vadina brazilai.

Nors vidudienis, bet nuo įkaitusių mūrų ir vandens ima kilti melsvas rūkas. Jis pamažu semia salas, miesto kontūrus, artėja prie Kristaus Išganytojo. Dabar statula vos įžiūrima, tirpstanti švelnioje migloje. Rūkas kyla Cukraus kepalu šlaitu, artėja prie manęs. Apsupa, apglėbia, gramzdina į nebūtį. Pietų Kryžiaus šalies rūkas. Lengvas užmaršties rūkas. Greitai jis paskandins ir mano kelionės vaizdus, matytus lyg iš paukščio skrydžio. Ir apima gilus *saudade* – nenusakomas, nepaaiškinamas braziliškas ilgesys. ■

2011 m. kovas

Predrag Matvejić (1932, Mostaras, Bosnija ir Hercegovina) studijavo romanų filologiją Sarajeve ir Zagrebe. 1967 m. Sorbonos universitete apgynė lyginamosios literatūros ir estetikos disertaciją. Nuo 1994 m. – Romos universiteto *La Sapienza* profesorius. „Viduržemio jūros brevijorius“ išverstas į dvidešimt kalbų, Paryžiuje apdovanotas kaip geriausia užsienio autoriaus knyga.

Predrag MATVEJEVIĆ

VIDURŽEMIO JŪROS BREVIJORIUS*

II Žemėlapiai

Jūrą atrandame ne patys ir žvelgiame į ją ne tik savo akimis. Regime ją ir tokią, kokia ji pavaizduota paveiksluose, pasakojimuose, žemėlapiuose. Atpažįstame ir sykiu susipažįstame su ja. Susipažįstame su jūromis, kurių neišvysime, kuriomis niekada neplaukiosime, į kurias niekada nepanirsime. Požiūris į Viduržemio jūrą retai kada būna vienareikšmis – šiame brevijoriuje pateikiami ne tik mano samprotavimai.

Mažne visi klausimai apie jūrą ir sausumą vėl iškyla, kai žvelgiame į žemėlapi: kur vienos ir kitos riba, kokie jų tarpusavio santykiai, kaip tai gali būti aiškina. Žemėlapis sumuoja žinias ir patirtį – tai erdvė ir jos suvokimas, pasaulis ir požiūris į jį. Kartais į rankas mieliau imame senus, o ne naujus žemėlapius. Jie praradę raiškumą, jų spalvos išblukusios, seni žemėlapiai panašūs į prisiminimus. Juose ieškome jūrų tokių, kokios jos buvo kadaise ir kokių jau nebėra. Leidžiamės kelionėn į ten, kur realiai niekada nenukaksime, grįžtame iš ten, kur niekada nesame lankęsi. Tęsiame seniai pradėtus arba leidžiamės į naujus plaukiojimus. Stebime pažįstamus Viduržemio jūros krantus arba pakrantes, kurias gal kada nors aplankysime.

* Spausdiname fragmentus iš Predrago Matvejičiaus knygos, kurią netrukus išleis leidykla *Mintis*, antrojo skyriaus.

Žemėlapiai yra geometrijos sūnūs. Istorija kartais yra jų sesuo, o kartais – pamotė. Jie susukami ir išskleidžiami, suvyniojami, sudedami vienas prie kito, lyginami tarpusavyje, papildomi, naudojami arba plėšomi. Vieni jų, sakytum, trokšta aprėpti erdvės begalybę ir pastovumą, kiti krypsta į jos ribotumą ir netvarumą. O ir pats žemėlapis yra savotiškas jūros ar sausumos brevijorius. Jis pateikia tam tikrą pasaulio vaizdą. Įspraudžia jį į žmogiškąjį matą. [...] Žemėlapiai kviečia keliauti – duoda kelionės orientyrą. „Jie keičia nostalgiją į valią, o valią – į likimą“, – šitaip sakydavo Viduržemio jūros jūreiviai, kurių pasakojimus šioje knygoje mėginu perteikti. Ties atlasu palinkstame susirūpinę arba vedami smalsumo, net lengvabūdiškumo. Didžiojo žemėlapio dvasia kosmopolitiška ir ekumeninė. Meridianai ir paralelės paneigia prietarus apie artumą ir tolumą, apie paskiras dalis ir visumą, apie tęstinumą ir pertrūkį. Vėdžiojimas pirštu po žemėlapi išduoda troškimą klajoti. Kartais tai sukuria buvimo visur iliuziją. Žemėlapiai, kuriuos tyrinėjame rengdamiesi plaukti po Viduržemio jūrą, ir žemėlapiai, pagal kuriuos orientuojamės plaukdami, beveik visada skirtingi.

Praėjo kartografinių unikumų laikai, jau seniai gyvename kopijų epochoje. Originalūs egzemplioriai laikomi bibliotekų ir muziejų saugyklose. Pasikeitė žemėlapių dydžiai, dizainas, net suvokimas ir koncepcija. Kartografų klaidos prilygdavo klastotėms – suklaidindavo vairininkus, paskandindavo burlaivius, o atradi-

mai Viduržemio jūroje ir pasaulio vandenynuose tapdavo melagingi. [...]

Žemėlapiai egzistuoja nuo žilos senovės, tačiau nežinia, kaip jie atrodė pačioje pradžioje. Juose būta logografų įrašų apie vėjo kryptį ir sroves, salas ir rifus, geriamąjį vandenį, nuorodų, ar pakrantės tinkamos praplaukti pro jas arba prie jų švartuotis, tačiau tokių įrašų išlikę nedaug. Turbūt seniausi žemėlapiai nubraižyti ant uolų. Iš įvairiaspalvių akmenėlių sudėlioti kaip mozaika. Įšraižyti medyje arba išpausti molyje. Išskaptuoti, rūgštinti išsėdinti ant geležinių, varinių ir žalvarinių plokščių. Kartais išsiuvinėti ant kilimų, gobelenų, o Rytuose – ant šilko. Žemėlapiai vaizduoti ir ant monetų, sienų, altorių. Pietinėje Viduržemio jūros pakrantėje jie būdavo braižomi lazdele arba pirštu ant smėlio ir išlikdavo tol, kol sukilęs vėjas išpustydavo smilteles po dykumą. Gerą pagrindą žemėlapiams padėjo popirusai ir pergamentai, rauginta kupranugarių, ožkų, asilų oda, ant jų nubraižyti žemėlapiai ties kaklu staigiai susiaurėdavo. (Vėliau ši vieta būdavo paliekama dedikacijoms ar padėkai užrašyti.) Stebėta, kaip juda lauką ariantis jautis, kaip jis pasuka į vieną pusę, paskui į kitą, ir iš to atsirado terminas *boustrophēdon*, manoma, kad šis reiškinys paveikė ne tik rašymo būdą, bet ir žemėlapių sudarinėjimo techniką. Venecijietis Aristagoras atvežė Spartos karaliui Kleomeniui metalinį žemėlapi ir ragino, kad tasai, vadovaudamasis šiais orientyrais, pasiųstų savo kariauną su laivynu prieš Persiją. Alkibiadas ant Atėnų rūmų grindų pavaizdavo Kartaginos, Graikijos ir Didžiosios Graikijos išsidėstymą, turėdamas tikslą, kuris jo laikais buvo aiškesnis nei dabar. Kai kurie antiklos oratoriai, tarp jų ir pats Kvintilianas, manė, kad sakinius ir vaizdus įmanoma perteikti kartografiniame kelionių žinyne – itinerarijuje, tačiau retorika nepriėmė topografinių ženklų skandavimo. Statydamas didingąją Jahvės šventyklą Jeruzalėje Saliamonas įsakė apskritimo formos jūrą išlieti iš sunkaus metalo: trisdešimties uolekčių pločio ir penkių aukščio, iš kiekvienos pusės turėjo būti iškalta po tris viską laikančius jaučius. Tokią sampratą iš Šventojo Rašto perėmė Viduržemio jūros kraštų krikščionys.

Herodotas savo periplusuose rašo, kad keliaudamas po Levantą yra regėjęs varines plokštes, ant kurių išraižytos „visos jūros ir visos upės“ (V, 49), tačiau Finikijos jūreiviai nenorėję jam jų rodyti iš arti. Jau tais laikais žemėlapis buvo strategijos dalykas. Todėl pajūrio tautos (miestai, valstybės, jūros) žemėlapius saugojo ir laikė paslapyje. Senovės graikai žemėlapi vadino žodžiu *pinax*, šitaip vadinotos ir rašomosios lentelės, astrologinės plokštelės ir tam tikri katalogai. Hekatajas Miletietis (apibendrinimų mėgėjas prie jo vardo prideda apibūdinimą „geografijos tėvas“, kaip prie Herodoto – „istorijos tėvas“) žemėlapius vadino „periodais“, o Apolonijas Rodietis „Argonautikoje“ juos įvardijo *kyrbeis*: tai tokios plokštės, sudėtos piramidės forma, ant kurių būdavo rašomi įstatymai, testamentai, Homero epai. Viduržemio jūros regiono istorijoje tokią pačią vertę turi ir seniausi žemėlapiai. [...]

Mokslininkų ir jūreivių žemėlapiai skyrėsi nuo pat pradžių. Pirmiausia tai lėmė skirtingas požiūris į jūrą. Tik iškiliausiems Viduržemio jūros kraštų kartografams pasisėkdavo išgauti jūreivių sukauptas žinias, tik itin patyrę jūrininkai gerbdavo kartografus. [...]

Tiek keliautojai, tiek kelionės ir priežastys, dėl kurių leidžiamasi į kelionę jūra ar sausuma, skiriasi. Skiriasi ir pačios išvykos: kai kurios būna tikslingos ir turi nustatytą atvykimo vietą, kitos – betikslės ir neturi galutinio kelionės taško. Vieni trokšta atrasti kažką nežinoma, kiti – geriau pažinti save. Kelionių kryptys taip pat nevienodos: tiesios, sukančios ratu, nevingiuojančios arba aplinkinės. Retai pasitaiko žmonių, kurie iškeliauja, ketindami aprašyti, ką išvys, arba pažymėti tai žemėlapyje. Tarp jų itin retai pasitaiko tokių keliautojų, kurie svetimame krašte paima sėklą ar gyvą ūglį, rūpinasi jais per visą kelionę, stengiasi išsaugoti ir pargabenti ten, iš kur atvyko, nes tame krašte tokių augalų nesama. Prireikia daug narsos ir pasiaukojimo, kad iškeliautum į tolimas šalis vienas arba su karavanu, kad nepatikimu laivu priplauktum prie nežinomo kranto. Sunkios mintys slėgė jūreivius, kurie ištisas dienas, savaites, net mėnesius spoksodavo į beribę atvirą jūrą, kartais romią ir kerinčią, o kartais – įniršusią ir pražūtingą. Bet, nepaisant sunkumų ir pavojų, jūreiviai

jautė, kad Viduržemio jūra jiems sava, ir mums padėjo suvokti ją kaip savą. [...]

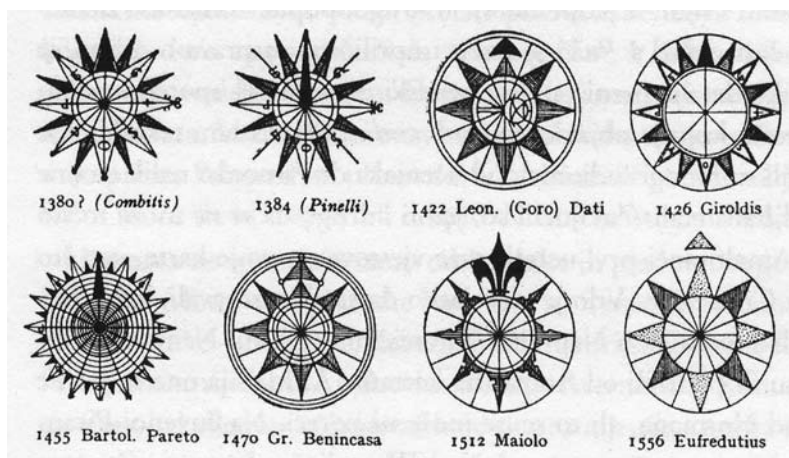
Nežinia, kur yra riba tarp kelionės ir paskiro žmogaus piligrimystės arba tarp žygio ir tautų kraustymosi. Barbarų žygius, panašius į tuos, kai buvo niokojami pajūrio miestai, kai kurie istorikai kilniadvasiškai vadina „tautų kraustymusi“. Daugelis keliavo ir išplaukė nuo Viduržemio jūros krantų, trokšdami pasiekti tolimus kraštus. Anot vieno aiškintojo, kurio žodžius cituoju iš atminties, Markas Polas žengė iš „laiko statikos į erdvės dinamiką“ – aprašė Zipango salyną tolimiausiuose rytuose, šis netruko atsirasti žemėlapiuose nelyginant kelrodis ar emblema, pritaikytas įvairių kalbų tarimams: *Zipangu*, *Cipango*, *Zapango*, *Nippon* ir kt. Kelionių ir žemėlapių istorija negali būti atskirta. Kolumbas, rengdamasis kelionei, rėmėsi Ptolemajo „Geografija“, kardinolo Pierre'o d'Ailly traktatu „Imago mundi“ ir Marko Polo kelionių aprašymais. Dante „Pragare“ per Heraklio stulpus nukreipė Odisėją „į neliestą žmogaus pasaulio dalį“ (XXVI, 117) dar prieš Kolumbą. Svajonė pasiekti Naująjį Pasaulį ėmė pleventi anksčiau, nei ispanų karavelės pakėlė bures. Vandenynas jau nebuvo suvokiamas kaip Viduržemio jūros tęsinys.

Šventasis Liudvikas, prancūzų karalius, plaukdamas palei Sardinijos krantą į Tunisą su kryžiuočių žygeiviais, nustebo pirmą sykį išvydęs (kažkur netoli Kaljario, istorikai žino tikslią vietą) žemėlapi, ant kurio nubraižytos jūros ir krantai. Viduramžių saulėlydyje kapitonams drauge su busole į rankas pateko nauji jūreiviški arba navigaciniai žemėlapiai, vadinti portulanais: *portolano*,

carte de marear arba *carta nautica*, *roteiro* arba *routier*, pavadinimų būta ir daugiau, skirtinguose uostuose vis kitokių. Luksoro arba Katalonijos atlase, Pizos žemėlapyje, genujiečio Pietro Viskonti'o, brolių Piziganų iš Venecijos, Angelino Dulcerto iš Balearų salų žemėlapiuose plaukiojimų kryptys tapo aiškesnės, nuotoliai tikslesni, žymos patikimesnės. Atsirado ir vėjų rožė, ji vaizduota įvairiomis spalvomis ir priminė žvaigždę, iš pradžių su aštuoniais spinduliais, paskui jų piešta daugiau, pirma tokia rožė nubraižyta Maljorkos saloje. [...]

Prieš pat Naujojo Pasaulio atradimą geografs pagaliau surado senąjį – Ptolemajo žemėlapiuose. XV a. į Romą ir Florenciją atvyko bizantietis Manuelis Chrysoloras, jo vardą rašau taip, kaip jis buvo dažniausiai rašomas Europos sostinėse, kuriose mokslininkas lankėsi. Paleologų rūmai išsiuntė jį į diplomatinę misiją, siekdami atkreipti Europos dėmesį į pavojų, gresiantį iš Rytų. Chrysoloras, be kitų dalykų, domėjosi ir geografija. Iš Konstantinopolio jis atsivežė Ptolemajo „Geografijos“ rankraštį ir 27 žemėlapius su 7 „klimato juostomis“. Mokslininkas pradėjo versti veikalą į lotynų kalbą, tačiau jį pakirto liga. Vertimą tęsė jo mokinys Jakapas Angelas. Paryžiuje laikomas anais laikais tapytas Chrysoloro portretas: didelė kakta, pavargęs žvilgsnis, rankose – knyga, veidas išduoda ligos, greičiausiai džiovos, nuo kurios mokslininkas mirė 1415 m. Kons-tance, požymius. Jį pažinoję žmonės liudijo, kad turėjęs nepaprastą atmintį, buvęs šaunus oratorius: vienodai

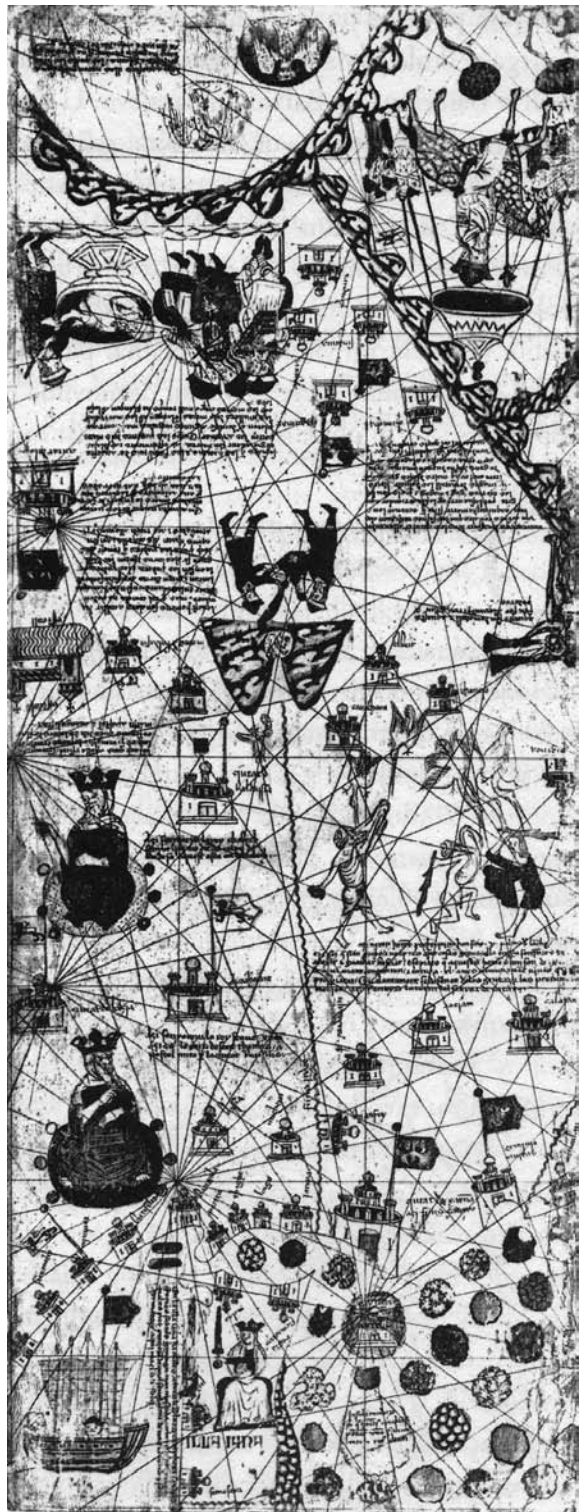
aistringai kalbėdavęs tiek apie Platoną, tiek apie Ptolemą. Apie jaunąjį Angelą žinoma mažai. Kai kurie tyrinėtojai spėja, kad jo santykių su Chrysoloru būta itin švelnių. Savo vertimą Angelas dedikavo popiežiui Aleksandrui V, iš to galima spręsti, kad tai įvyko maždaug 1410 m. Popiežius atleido jam nuodėmes ir palaimino. Taip pat minimas mecenatas vardu Palas Strocis, kuris, spėjama, dar prieš atvykstant Chrysolorui Florencijoje įsigijo „Geografijos“ rankraštį, tačiau šiuo atveju tai nėra svarbiausia. Kartografijos istorija

Viduržemio jūros kraštuose atskleidžia daugiau panašių scenų – kartais žemėlapiai atlikdavo uždangos vaidmenį.

Ptolemajo veikalo vertimas, skirtas popiežiui, išplito per nuorašus, o vėliau, po Gutenbergio išradimo, buvo išspausdintas kone visuose Europos centruose su papildomais komentarais, žemėlapių pataisymais, naujomis „tabulomis“ (*tabulae modernae*). Prie to prisidėjo daug mokslininkų. Kardinolas Nikolajus Kuzietis, tikrasis vardas Nikolaus Krebs, teologas ir geografas, papildė Vidurio Europos, kurią laikė esant artima ir linkusia prie Viduržemio jūros regiono, topografiją – toks požiūris ir šiandien galėtų praversti, kai svarstoma apie Vidurio Europos ir Viduržemio jūros regiono ribas.

Žemėlapiai, kuriuos atsivežė Chrysoloras, bespalviai ir blankūs. Manoma, kad tai galėjo būti kopijos, darytos mechaniko Agatodaimono iš Aleksandrijos, apie kurį nedaug ką žinome. Tuos žemėlapius reikėjo nuspalvinti, atgaivinti. Činkvecento laikotarpiu į tapybą buvo įvestos *vedutos* – tuose peizažuose jūrai skiriama daugiau erdvės, o spalvos išraiškingesnės. Šis tapymo būdas pritaikytas ir žemėlapiams. Projekcijos klausimai buvo keliami ir sprendžiami lygiagrečiai su perspektyvos klausimais. Kartografs ir dailininkai dirsdžiojo vieni į kitus: Albrechtas Düreris dirbo prie išleisto Ptolemajo veikalo, Martinas de Vosas talkino rengiant Ortelijaus „Theatrum Orbis Terrarum“; Holbeinas Jaunesnysis bendradarbiavo su įvairiomis kartografų dirbtuvėmis; Mantegna nutapė žemėlapi ant Mantujos rūmų, vėliau sugriuvusių, sienos; Leonardas da Vinci's Césarui Borgia'ui nubraižė Imolos žemėlapi, neįprastu būdu sujungdamas kartografinę projekciją su tapybos perspektyva. „Katalonijos atlaso“ kūrėjas Abrahamas Cresques'as jau anksčiau kartografijos amatą susiejo su miniatiūros menu: greičiausiai būtent jo mokiniai sukūrė garsiąją „Hagadą“, kurią sefardai iš Barselonos atsivežė į Balkanus, į Sarajevą. Kvarneryje, Košliuno vienuolyne, įsikūrusiame mažoje salelėje, prisišliejusioje prie pat Krko salos, kur saugomas retas Ptolemajo veikalo senojo leidimo egzempliorius, aptikau ypatingas penktos ir šeštos „tabulos“ kopijas (ant jų pavaizduotos rytinė ir vakarinė Adrijos jūros pakrantės), kurias, sprendžiant iš būdingų tamsiai mėlynų spalvų, XV a. užbaigė Francesco Berlinghieri iš Florencijos – jo vardą retai kas beprisimena. Laivų kapitonai Italijoje ir Dalmatijoje, Venecijos salų

Abrahamo Cresques'o Katalonijos atlaso fragmentas. 1375

valdytojai, patricijai įvairiuose Viduržemio jūros kraštuose matomiausiose savo namų vietose kabino įrėmintus žemėlapius – šalia Nukryžiuotojo, *ex voto* arba šeimyninių portretų, šitaip reikšdami pagarbą jūrai ir pasididžiavimą jūrininkyste. [...]

Tačiau klaidinga būtų kartografiją sieti su epu ar drama. Tarpais joje išryškėja ir nusižeminimas, ir ironija. Žodis *mappa* iš pradžių reiškė paprastą audinio gabalą, kuriuo buvo mojuojama cirke: galbūt šis žodis kilęs iš pūnų kalbos, tikslu jo kilmė nežinoma. Žemėlapiuose ilgai gyveno biblinės pabaisos, ypač tose jų vietose, kur pavaizduotos svetimos arba nežinomos jūros: milžiniškos žuvys iššieptais nasrais, pašiauštais pelekais, panašios į biblinį Leviataną arba Rahabą. Šiuo požiūriu Merkatoriaus darbas yra lemiamas: jis išvarė velnią iš žemėlapių. Jūros pabaisų dar galime aptikti jo „Atlase“, tačiau tik tuose puslapiuose, kuriuos kūrė Hondijus arba gal kas nors kitas. Antikos laikotarpio geografija yra romano kritika. Merkatorius ją pastūmėjo iki vaizduotės kritikos. Voltaire'as šį mokslą pavadino tuštybės kritika. Prancūzų kartografai racionalistai (vyresnysis ir jaunesnysis Cassini, kilę iš pietų) šioje srityje parodė griežtumą ir saiką. XVII a. pradžioje popiežius Paulius V enciklikoje pamėgino sutriuškinti naujas idėjas apie žemės apvalumą ir užtarti seną Šventraščio aiškinimą. Apšvietos amžius oponavo krikščioniškam požiūriui, taip pat ir musulmoniškam. Nuo XVIII a. vidurio pagrindinis meridianas nubrėžtas per Grinvičą, toli nuo Jeruzalės ir Kaabos. Žemėlapis tapo pasaulietiškas, kaip ir požiūris į pasaulį, ne tik į Viduržemio jūrą.

Didieji žemėlapiai atsirasdavo palaikant galiai ir valdžiai. Tai patvirtina dedikacijos ir pripažinimas ant jų herbų ornamentų, padėkos žodžiai už paramą ir globą. Kartografija laikyta valstybine arba tarnybine paslaptimi nuo finikiečių iki Bizantijos laikų, gal net nuo anksčiau, na, o vėliau – jau neabejotinai. Ptolemajo žemėlapius iki Chrysoloro misijos griežtai kontroliavo Osmanų imperija. Apie ispanų

ir portugalų žemėlapius nedaug žinota, ir šioje knygoje nedaug apie juos rašoma. Didžiųjų jūrinių valstybių politika būtent šito siekė, taip ir išėjo. Baskas Chuanas de la Kosa, lydėjęs Kolumbą, ant asilo odos nubraižė Naujojo Pasaulio žemėlapi. Šis irgi buvo slepiamas, bet ne taip, kaip kiti žemėlapiai. Įsivaizduokime didįjį tarptautinį geografų suvažiavimą, kurį portugalų kunigaikštis Henrikas, vadintas Jūrininku, sušaukė Sagrese, prie Šv. Vincento kyšulio, pačiame Europos pakrastyje, ant didžiųjų atradimų slenksčio. Jis suvokė, kad be žemėlapių žlugs žemė, besidriekianti žemyno paribyje: kontinentiniai kraštai buvo jai priešiški, be to, spaudžia vandenynas. Luzitaniečius gelbėjo jūrininkai ir kartografai. Jų valstybė įsteigė specialią tarnybą, prižiūrėjusią kartografijos sritį, ji vadinosi *Casa de India*. Sevilijoje Kastilijos valstybininkai įsteigė analogišką instituciją – *Casa de Contratación*, ši tarnyba tvirtindavo žemėlapius (*patrón general*) ir jų tikrumą. Šitaip valdžia cenzūrodavo plaukiojimus, ji troško kontroliuoti ir pačią jūrą. Net nykštukinė Dubrovniko Respublika mėgino priimti cenzūrą rytinėms, o Venecija – visoms Adrijos jūros pakrantėms, iš dalies ir Viduržemio jūrai, nepaisydama Genujos ir Bizantijos, arabų kalifų ir turkų sultono. Valstybės, užleidusios kartografiją, nepasižymėjo didžiais jūriniais pasiekimais: kas turi žemėlapi, užvaldo jūrą, o tas, kurio žemėlapis tobulesnis, užkariauja daugiau. Politika darė tiesioginį poveikį žemėlapių atsiradimui. Ji žvelgė į jūrą iš savo kampo, siekdama, kad ir kiti žvelgtų taip, kaip jai naudinga. Vis dėlto Viduržemio jūros kraštų politika buvo partikuliarinė, jai nepasisekė užmauti cenzūros apynasrio vandenynams. Troškimas turėti, užvaldyti skatino braižyti žemėlapius, tačiau ir patys žemėlapiai sužadindavo panašius troškimus. Besiformuojančios tautos į žemėlapi kartais žvelgė kaip į veidrodį, o kartais – kaip į programą. Viduržemio jūros kraštų istorija nulemdavo žemėlapių pobūdį, o žemėlapiai patvirtindavo jų istoriją. ■

Iš kroatų k. išvertė Laima MASYTĖ

Kęstutis ŠAPOKA

SUSIEJĘS DVI EPOCHAS

Zenono Varnauskio (1923–2010) kūrybos paroda „Kunstkameros“ galerijoje

Laisvoji Zenono Varnauskio kūryba Lietuvoje nėra plačiai žinoma, šalia jo pavardės dažnai priduriamas „neatrastojo“ epitetas. Viena iš priežasčių ta, kad Varnauskio paveikslus itin sunku reprodukuoti, nes išnyksta keli svarbūs technologiniai, kompoziciniai sluoksniai ir neatsiskleidžia kūrinių specifika.

Dailininko kūrybos vizitinė kortelė – keletą dešimtmečių guašu ant popieriaus kurti paveikslai.

Pomėgį tapyti guašu galima būtų sieti su jo mokytojo Adomo Galdiko įtaka. Kita vertus, Varnauskas išpėtojo savitą tapyimo techniką. Dailininko kūrinių siužetai nėra įmantrūs, galima sakyti, jie puikiai telpa klasikinių klišių repertuare – daugiausia natiurmortai (gėlės interjere), portretai ar motinos su vaiku leitmotyvas. Spaudos konferencijoje bandyta spėlioti, kas lėmė ypatingą Varnauskio pomėgį tapyti motiną su vaiku, bet juk šis motyvas – vienas pagrindinių krikščioniškoje ikonografijoje, jį mėgo, pavyzdžiui, arsininkas Antanas Gudaitis, be to, nedrausta jo plėtoti ir sovietmečiu, prisiminkime kad ir Stasio Krasausko ciklus...

Taigi, esmės reikėtų ieškoti ne čia, bet Varnauskio požiūryje į kompoziciją arba kūrybinį procesą tiesiogine šio žodžio prasme. Dailininkas pamėgo labai įnoringą guašo (džiūdamas jis šviesėja, bėla) techniką, kurią „antraeilių“, t. y. ne tapybos, specialybių atstovai sovietmečiu naudodavo nebent eskizams. Jis daug eksperimentavo arba, kaip dabar sakytume, kūrė performatyviai – dažnai tapydavo ant plono popieriaus, kuris nuo šlapių dažų susiraukšlėdavo, išsidėliojęs keletą lakštų, greitai, intensyviai piešė visuose iškart. Nebijojo kūrinių keisti, pertapyti, net plėšydavo vienus ir iš jų dėliodavo koliažą kituose.

Zenonas VARNAUSKAS. Motina ir vaikas prie stalo. I. XX a. 9–10 deš.
Popierius, mišri technika; 24,7x18,5

Toks „atsainus“, net chuliganiškas, tam tikru atžvilgiu destruktivus (procesualus) požiūris į savo darbus to meto „kūrybos didybės“ atmosferoje galėjo atrodyti nesuprantamas.

Taip performatyviai kurdamas Varnauskas dažnai nugramdydavo dažų sluoksnį, palikdamas rupios

Zenonas VARNAUSKAS. *Motina ir vaikas*. I. XX a. 9–10 deš. Popierius, mišri technika; 39,8x29,6

popieriaus faktūros plotus (arba net skyles popieriuje) ir jie tapdavo, ypač žiūrint iš tolėliau, „natūralia“ kūrinio spalva. Reprodukciuose šios proceso žymės, originaliems kūriniams suteikiančios papildomų prasmių, gali būti suprantamos klaidingai – kaip „užkankintos“, „neprofesionalios“ vietos.

Gali kilti nesusipratimų ir vertinant monochrominius Varnausko paveikslus, kurie neretai dramatiškesni už spalvotus (tai nereiškia, kad spalvotieji prastesni, tiesiog nuotaikos išraiška čia švelnesnė).

Dailininko žmona pasakojo, kaip Varnauskas piešdavo eskizus juodu guašu ir juos kopijuodavo *Eros* aparatu, Kaune atsiradusiu 7-ojo dešimtmečio antroje pusėje. Tai labiau priminė estampo techniką – į aparatą buvo beriami dažų milteliai, kurie viduje

susimaišydavo su skysčiu, tad nukopijuotas vaizdas dar kurį laiką būdavo šlapias ir Varnauskas ant jo tapydavo toliau.

Tačiau, nepaisant tokio kūrybos pobūdžio, dailininko paveikslai nevirto tiesiog technologiniais eksperimentais, išsaugojo lietuviškai lyrišką, melancholišką, kartais dramatišką modernizmo priešaušrio dvasią.

Šiuo požiūriu Varnausko kūryba ir pasaulėžiūra paradoksaliai balansuoja tarp klasikinių impresionizmo, postimpresionizmo ir vėlesnių veiksmo tapybos variacijų, – taip tarsi susiejamos dvi skirtingos epochos. Dailininko pasaulėžiūra sutampa su švelniomis, bet savitomis arsininkų kūrybos variacijomis, o pats kūrybinis ar technologinis procesas artimas XX a. antrosios pusės tapybinėms taktikoms.

Derėtų tarti keletą žodžių apie epitetą „neatrastasis“... Visų pirma, Varnauskas gyveno ir kūrė Kaune, sąlygiškai nuošaliau nuo Lietuvos dailės centro. Jo pasirinkta guašo ant (besiraukšlėjančio) popieriaus technika sovietmečiu nebuvo populiari ir reprezentatyvi, nes „rimti“ tapytojai monumentalias drobes tapydavo tik aliejiniais dažais. Nereikėtų pamiršti ir to laikmečio griežto susiskirstymo į specialybių cechus, o juk Varnauskas Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute 1940–1947 m. studijavo ne tapybą, bet grafiką ir tekstilę, tiesa, lygia greta mokėsi pas Adomą Galdiką, Vytautą Kairiūkštį, Viktorą Petravičių, Antaną Kučą, Liudą Truikį, Juozą Mikėną, Joną Šileiką. Pirmasis Lietuvoje gavo tekstilininko diplomą (1947) ir liko institute – dėstė piešimą, tapybą, tekstilės kompoziciją. Dailės mokykloje (S. Žuko techniku) 1949 m. įsteigė tekstilės skyrių, 1959 m. įkūrė Lietuvos valstybinio dailės instituto Kauno vakarinį skyrių. Garsėjo gana kategoriška nuomone, nebijojo ginti savo pažiūrų ar užstoti į valdžios nemalonę patekusio kolegos – antai pakvietė dėstyti Liudą Truikį, sovietmečiu nustumtą į užribį.

Zenono Varnausko kūryba galėtų ir turėtų tapti svaria ir svarbia modernizmo dailės sovietmečiu dalimi, papildančia ją savitais kūrybiniais eksperimentais. ■

Vladas BALKEVIČIUS

ŽEMIŠKASIS KRISTUS

Ar verta tikėti?

Didelį visuomenės susidomėjimą sukėlė Michaelo Baigento knyga „Jėzaus byla“ (*The Jesus Papers*), lietuvių kalba išleista 2008 m. Jos viršelyje šalia pagrindinio pavadinimo yra ir paantraštė – „Šokiruojančios tiesos atskleidimas“. Kokia ta skandalinga tiesa? Psichologas, krikščionybės istorijos tyrinėtojas, remdamasis archeologine medžiaga ir to meto įvykių logika, teigia: 1) Kristus nenumirė ant kryžiaus, 2) jis turėjo žmoną – Mariją Magdalietę, 3) yra išlikę du Kristaus laišakai žydų teismui, pats knygos autorius yra juos laikęs rankose... Baigentas, suprantama, Jėzų laiko realia istorine asmenybe.

Teiginiai iš tikrųjų sensacingi, tačiau neslepiamas knygos tikslas – sukelti šoką krikščionims – kelia įtarimą, ar autorius čia nesivaiko, visų pirma, komercinės naudos... O tai verčia abejoti ir jo argumentais. Juo labiau kad Baigentas, pavyzdžiui, nepasako, pas kokį „jo draugą“ yra minėti Kristaus laišakai, ir prisipažįsta negalėjęs tų laiškų perskaityti, nes nemoka senovinės aramėjų kalbos... Vis dėlto „Jėzaus byla“ daro didelį įspūdį, nes yra paremta istorine medžiaga, informatyvi, turininga ir išsami. Knygos autoriaus erudicija, jo kaip archeologo kvalifikacija irgi nekelia abejonių.

Visai priešingą šoką sukėlė neseniai (2009 m.) internete pasirodęs filmas „Laiko dvasia“ (*Zeitgeist*). Jame irgi pateikiama daug istorinės medžiagos, neva

įrodančios, kad Kristaus biografija yra sulipdyta iš mitų, priklausančių daug senesnėms religijoms. Iš to daroma išvada, kad Kristaus, kaip realios istorinės asmenybės, nebuvo. Vieni žiūrovai šį filmą, „atvėrusį jiems akis“, tiesiog garbina, kiti, kaip įprasta internete, paskutiniaisiais žodžiais fanatiškai plūsta jo kūrėjus. Yra ir kiek rimtesnis atoveiksmis šio filmo išvadai – parodoma, kiek daug filme netikslumų, todėl jis neteisingas, šmeižikiškas, tendencingas, niekinis.

Kuri pusė teisi? Kristus – reali asmenybė ar mitas, išsigalvojimas?

Aš savarankiškai ieškojau atsakymo į šį klausimą, remdamasis ne paraleliniais senovės religijų duomenimis ar abejotinomis istorinėmis krikščionybės relikvijomis, o Šventuoju Raštu, jo Naujuoju Testamentu, nors tai gana keblus ir painus kelias, siekiant nustatyti istorinę tiesą...

Krikščionybė bendrąja prasme yra pasaulėžiūra, kiek siauresnė – tikėjimas. Todėl pirmiausia aptarkime, kas yra tikėjimas. Daugelis žmonių yra gana abejingi pasaulėžiūrai, nors tai kartu yra ir abejingumas pačiam sau, nes nuo pasaulėžiūros bendru mastu priklauso visa vertybinė žmogaus orientacija, jo gyvenimo kelias, net konkreti veikla.

Įprastinis žmonių skirstymas į tikinčiuosius ir netikinčiuosius yra prasmingas tik tada, kai turimas galvoje jų religingumas arba atvirkščiai – nereliginumas. Iš esmės visi žmonės yra „tikintys“, nes tikėji-

mas yra ne tik natūrali, bet ir būtina, beveik nuolatinė žmogaus sąmonės būseną. Tikėjimo sąvoka – labai plati. Tikėjimų yra ne šimtai ir net ne tūkstančiai, o begalybė. Teisingai sakoma, kad „be tikėjimo – nė žingsnio“, nes, jei ketiname tą „žingsnį“ žengti, vadinasi, tikime, kad padarysime, ką planavome. Priešingu atveju nedrįstume to imtis.

Tačiau **tikėjimas – nėra žinojimas**. Atvirkščiai, tikima tuo karščiau, kuo mažiau žinoma. Tikėjimas yra tik **nuomonė, nepagrįsta faktais**. Anglų patarlė sako: „Tikėjimas yra labai toli nuo žinojimo“ (*Thinking is very far from knowing*). Apskritai imant, tai tiesa. Teologų kalbos apie „dievo pažinimą“, t. y. „žinojimą“, kad jis tikrai yra ir koks jis yra, neturi racionalaus pagrindo. Tarp kitko, jeigu žinotume, kad jis tikrai yra, tikėjimas būtų nereikalingas – išnyktų pati religija...

Vis dėlto vienu atžvilgiu tikėjimas yra pranašesnis už žinojimą. Gamtos dėsnių žinojimas yra griežtas, sausas, „beširdis“, prievartinis, nes prieš vėją, kaip sakoma, nepapūsi. Todėl mokslas yra vienas. O tikėjimų daug, nes **tikėjimas iš prigimties yra visiškai laisvas**. Jo dirva labai plati, nes čia viešpatauja vaizduotė, kuri gali sukurti viską, ko tik žmogus nori arba kaip jam kas nors atrodo. Vaizdiniai yra glaudžiai susiję su jausmais ir gyvybiškai svarbiais (išlikimo, meilės, kovingumo ir kt.) instinktais. Būtent vaizduotė sukuria meno, grožinės literatūros lobius ir net kelia mokslines hipotezes, kurios, laikui bėgant, po tam tikrų bandymų gali virsti mokslinėmis žiniomis.

Tačiau vaizduotė, būdama labai dinamiška, laki ir vadovaudamasi ne tiek protu, kiek noru, prikuria ir daugybę nerealių, fantastinių projektų, kurie gali egzistuoti tik pačioje vaizduotėje. Net ir paties krikščioniško tikėjimo variantų – tradicinių ir naujųjų jo atmainų bei sektų – vien Lietuvoje jau yra kelios dešimtys, pasaulyje – keli šimtai. O kur dar kitos religijos su kitais „viešpačiais“...

Visų religijų **teologai savo dogmas laiko absoliučiomis tiesomis, nors jos yra tik vaizduotės padarinys, nepagrįstas nei praktiniais, nei teoriniais**

įrodymais. Kodėl? Todėl, kad jų tikėjimo ir troškimų objektas yra „absoliutas“. Tikėjimo „tiesos“ čia pasireiškia daugiausia kaip stebuklai arba kaip noras, laukimas, viltis, pageidavimas to, kas palengvintų, pagerintų, darytų tobulesnį, „įamžintų“ žmogaus gyvenimą. Tačiau visos vertybės yra santykinės, todėl tikėti Dievą ir dangų kartu reiškia tikėti velnią ir pragarą, o tai sukelia problemų, nes, pasak Šventojo Rašto, nėra „nė vieno gero žmogaus“, todėl „visi bus pasūdyti ugnimi“... Tačiau šiais laikais Bažnyčia šio grėsmingo „Dievo žodžio“ nelabai paiso. Krikščionybė nuo destruktivios „Dievo baimės“ jau baigia persiorientuoti į konstruktyvią „Dievo meilę“, panašiai kaip „rūstus baudėjas“ mirtimi transformavosi (Kristaus dėka) į „gailestingą gelbėtoją“ nuo mirties (nepaisant fakto, kad po mirtinos nuodėmės „atpirkimo“ žmonės kaip mirė, taip ir miršta).

Taigi net religinis tikėjimas, nors dėl savo „šventumo“, absoliutizmo jis yra konservatyviausia visuomeninės minties forma, taip pat priverstas kisti, progresuoti kartu su žmogaus proto pajėgumu ir mokslo raida.

Tikėjimas ir viltis yra didžiulė jėga, skatinanti žmogų veikti siekiant tikslo. Konstruktyvus tikėjimas yra gyvenimo stimulus, netgi jo orientyras.

Tačiau sukčiai, plėšikai, žudikai irgi tiki savo veiklos sėkme. Todėl **tikėjimo vaidmuo yra dvejopas**, nevienareikšmis, viskas priklauso nuo to, kas, ką ir kaip tiki. Buvo ir tebėra išlikusių daug primityvių, keistų, visiškai niekuo nepagrįstų tikėjimų, kurie tuščiai eikvoja žmonių dvasinę energiją, laiką, lėšas, o kartais net ir fiziškai juos žaloja. Pavyzdžiui, Japonijoje įsikūręs Aukščiausiosios tiesos kultas, vadovaujamas Shoko Asaharos, aiškino sektantams, kad jie turi būti pasirengę artėjančiai pasaulio pabaigai. Matyt, kad atrodytų įtikinamiau, kulto vadas nurodė surengti išpuolį Tokijo metro 1994 m. – 6 tūkstančiai žmonių buvo apnuodyta paralyžiuojančiomis zarino dujomis, 12 iš jų mirė. 1976 m. Gajanos džiunglėse nusinuodijo arba buvo nunuodyti 923 „Žmonių šventovės“, o 1993 m. „Saulės bažnyčios“ sektų nariai, tarp jų – daug vaikų...

Ypač žalinga, dažnai susijusi su politika kraštutinė tikėjimo forma – fanatizmas, aiškiai destruktivaus, nehumaniško pobūdžio. Tokios žalos pavyzdys – slogūs viduramžiai Europoje, dramatiška dabartis Artimuosiuose ir Viduriniuosiuose Rytuose. Bet jei krikščionis ar budistas, ar musulmonas tiki Dievą vien kaip **gėrį ar meilę ir pats laikosi tokios gyvenimo linijos**, tada, kaip sakoma, „padėk, Dieve“...

Toks margaspalvis tikėjimas kartais gali būti artimas žinojimui, bet gali būti jam ir labai tolimas. Populiari lietuviška dainelė teigia: „Jei sugrįžta žemėn vasara, tai ir mylimas sugrįš.“ Tikėjimas, kad po žiemos ateis vasara, beveik prilygsta žinojimui, nes iš kasdieninio patyrimo žinome, kad taip būna visada (nebent įvyktų kažkokia kosminė katastrofa...). Tačiau tikimybė, kad „ir mylimas sugrįš“ – daug mažesnė, nes taip būna toli gražu ne visada. „Mylimasis“ nėra „vasara“. Todėl nereikia jų ir lyginti. Analogija, nors ji padeda lengviau ką nors suvokti, dažniausiai yra šluba. Gretinti ar net tapatinti skirtingus dalykus – klaida. Kristaus mokyme – pilna alegorijų ir palyginimų, kurie laikomi tiesos įrodymais. Tačiau tikėjimo „tiesų“ apskritai nėra, nes **tiesa laikytinos tik adekvačios tikrovei žinios**, o ne kokios nors „šventos“ hipotezės, sugretinimai, prielaidos ar fantastiški objektai.

Vadinasi, **tikėjimo vertė priklauso nuo tikimybės laipsnio**. Šitą labai svarbu suprasti. Jeigu tikimybės laipsnis mažas, menka ir tokio tikėjimo vertė. Kai tikėjimas visiškai nesiremia tikrove, jis virsta iliuzija. Tada ir aforizmas „Viltis – kvailių motina“ tampa tiesa.

Dar vienas pavyzdys. Tikimybė, kad sėkmingai nuvyksime į darbovietę – beveik šimtaprocentinė, bet kad loterijoje išlošime automobilį – labai maža. O tikimybė, kad mirtis yra ne pabaiga, bet naujo gyvenimo pradžia, apskritai lygi nuliui, antraip mirtis nebūtų mirtis. Budistinę reinkarnacijos idėją, vis labiau plintančią ir Lietuvoje (ja jau tiki 27 % „katalikų“), sunku paneigti, bet neįmanoma jos ir pagrįsti kokiais nors faktais, nes tokių „faktų“ paprasčiausiai nėra.

Šventajame Rašte nurodoma: „Ko tu tikiesi, tą protas pavaizduoja“ (Siracido 34, 5). Kartu čia pagrįstai sakoma: „Troškimas priimtinas pagal galimybę, o ne virš galimybės“ (2 Korintiečiams 8, 12). Vadinasi, „noriu“ – tai nereiškia „bus“. „Kas greitai tiki, tas lengvabūdis ir turės nuostolio“ (Siracido 19, 4).

Gyvenimas – ne pageidavimų koncertas. Čia dažnai norai ir lieka tik norais. Todėl geriau ne tikėti, o žinoti. Jeigu žinoti neįmanoma, tai tikėjimą reikėtų grįžti šalutiniu žinojimu. **Kito tikrovės pažinimo kelio, išskyrus žmogiškąjį patyrimą, nėra**. Bet žmogus visada nori ir siekia daugiau negu gali. Jis visada ko nors laukia, viliasi ir tikisi. Kitaip ir būti negali, nes noras gerai arba bent normaliai gyventi yra instinktyvi visų gyvų būtybių savybė.

Religijos „šventumas“, tariamas jos kilnumas, „aukščiausųjų“ absoliutumas (ir todėl neliečiamumas!) turi grynai žemiškas, biologines šaknis – remiasi išlikimo, savisaugos ir baimės išnykti instinktais. Todėl bijoma net tiesos (kuri, kaip žinome, nėra saldi), **bijoma paties protavimo, nors jis yra esminė žmogaus savybė**. Štai kodėl Dievo tenka ieškoti „visa širdimi“, nes „visu protu“ jo surasti neįmanoma.

Religijai svarbu ne tiesa, o gyvenimas. Svarbiausia – visada būti. Tai kužda noras, jausmas, instinktas, bet ne protas. Tačiau, jeigu žmogaus esmė yra protavimas, tai jis bando suprasti, kuo verta tikėti.

Ar verta tikėti Kristu? Kokia tikimybė, kad jis yra Dievas? O gal jo išvis nebuvo?

Mitas?

Tikram, ne formaliam, krikščioniui klausimas „Kas buvo Kristus?“ paprastai nekyla, nes jau nuo ankstyvos vaikystės jis „žino“, kad tai yra **įsikūnijęs Dievas**.

Tačiau nereligingi žmonės dažnai abejoja, **ar jis apskritai buvo**. Juk, išskyrus religinę literatūrą apie jį, beveik nėra jokių istorinių su juo susijusių dokumentų. O religinė literatūra – tai vien stebuklai, paslaptys. Net ir patį Dievą teologai vadina „paslapčių paslaptimi“. Todėl vadinamieji indiferentai, skeptikai ir agnostikai („nežinantieji“) sako, kad Dievas darosi

nei reikalingas, nei nereikalingas, – į jį tiesiog nekreipiama dėmesio. „Mes nežinome ir mums nerūpi“ (*We don't know and we don't care*) – toks yra JAV agnostikų organizacijos moto.

Pasaulietinė religijotyra ilgai ir gana kategoriškai teigė, kad **tokios asmenybės niekada nebuvo**. Prancūzų rašytojas, žymus krikščionybės kritikas Léo Taxilis savo knygoje „Evangelijos linksmybės“ (liet. k. 1984 m.) teigė: „Visa istorija apie Jėzų Kristų – nesvarbu, ar jį laikytum žmogumi ar dievu – visais atžvilgiais yra ne kas kita, kaip melagingų ir kvailių prasimanymų rezginys.“ Religijų tyrinėtojas britas Johnas Robertsonas knygoje „Krikščionybė ir mitologija“ (1900 m.) taip pat įrodinėjo, kad krikščionybė – tai prasimanyta kitų religijų paralelė.

XVIII–XIX a. susikūrė ištisa **mitologinė mokykla**, neigianti Kristaus, kaip istorinės asmenybės, buvimą. Jai priklausė, be jau minėtų mąstytojų, tokie įžymūs religijos tyrinėtojai kaip Dupouy, Renanas, daug rašytojų, mokslininkų, istorikų. Net ir tokie įžymūs filosofai kaip Russelas, Kantas, Hegelis, Shelingas, galima sakyti, nustūmė Kristų už istoriškumo ribų.

1937 m. Lietuvoje pasirodė Laisvamanių etinės kultūros draugijos bendradarbio J. Laisvūno (tikroji pavardė – M. Untulis) leidinys kategorišku pavadinimu „Kristaus nebuvo“. Jame irgi pateikta rimtų argumentų mitologinės mokyklos pozicijai pagrįsti.

Sovietmečiu „Mokslinio ateizmo“ (1975) vadovėlyje, skirtame visiems aukštųjų mokyklų studentams, buvo teigiama, kad „evangelijų dievažmogis Jėzus Kristus – mitinis paveikslas, kurį vergovinėje visuomenėje sukūrė prislėgtų masių fantazija ir kurį literatūriškai apdorojo krikščionybės ideologai“. Daugelis to meto ateistų, sekdami šia versija, teigė, kad „tik sustiprėjus vergvaldinės santvarkos krizei, liaudies gelmėse pradėjo formotis Kristaus paveikslas“, kad „tik engiami, beteisiai žmonės galėjo sukurti nukryžiuotojo (guodėjo, lygintojo, išganytojo) simbolį“, kad Kristaus biografija Šventajame Rašte – tai „biografija be asmens“ ir t. t. Kadangi romėnų pavergtos žydų gentys nesulaukė Dievo siūsto išgelbėtojo, „todėl stichiškai susiformavo mintis, kad toks mesijas jau buvo

atėjęs“, ir esą nieko kito nebeliko, kaip tik „iš lubų“ kurti jo biografiją.

Neseniai internete anglų kalba pasirodęs minėtas filmas „Laiko dvasia“ (*Zeitgeist*), plačiai pagrįstas dokumentine religijos istorijos medžiaga, todėl sukėlęs didžiulį susidomėjimą, taip pat įrodinėja, kad esminiai Kristaus biografijos faktai yra ankstesnių religijų stebuklingų įvykių, įsikūnijusių dievų veiklos kopija. Šio filmo kūrėjų išvada vienareikšmė: Jėzus yra išgalvota, mitinė asmenybė. Panašiai teigiama ir internetiniame puslapyje, pavadintame *Real Proof that Jesus was NOT real* („Tikras įrodymas, kad Jėzaus tikrai nebuvo“). Interneto *Wikipedia* portalo „Jėzus Kristus“ pagrindiniame puslapyje rašoma: „Nors dauguma informacijos apie Jėzaus gyvenimą remiasi tik krikščionybės kanonų tekstais, dalis Vakarų istorikų pripažįsta jo istoriškumą.“ Vadinasi, kita istorikų dalis to vis dar nepripažįsta.

Kuo konkrečiai remiasi mitologinės mokyklos šalininkai, teigdami, kad Kristaus nebuvo? Pagrindiniai jų argumentai yra tokie:

1. Nors Palestinoje, kuri tada priklausė Romos imperijai, jau vyko gyventojų surašymai (to reikėjo skirtingų genčių gyventojų skaičiui nustatyti ir mokesčių rinkliavai), nėra išlikusių jokių dokumentų, kad čia gyveno Jėzus iš Nazareto.

2. Nėra jokių paties Jėzaus rašytų knygų ar kokių nors jo tekstų Šventraštyje. Antikos laikais Egipte, Graikijoje, Romos imperijoje, Persijoje menas, literatūra, mokslas, filosofija klestėjo dar iki Kristaus. Apie jį parašyta kelios dešimtys „evangelijų“. Tai negi pats vadinamasis „vienintelis žydų Mokytojas“ (žr. Mato 23, 10) dar nemokėjo rašyti?

3. Evangelistai, aprašę jo gyvenimą ir veiklą, nebuvo apaštalai, tiesiogiai bendravę su Jėzumi. Mokslininkams tą nustačius, Bažnyčia buvo priversta pripažinti, kad evangelijos parašytos ne Mato, Morkaus, Luko ir Jono, o tik pagal jų pasakojimus. Todėl dabar jos vadinamos ne Mato, Morkaus, Luko ir Jono evangelijomis, o tik „pagal“ juos... Vadinasi, istorijai (net ir bažnyčiai) tikrieji evangelijų autoriai nėra žinomi. (Patogumo dėlei žodelis „pagal“ paprastai nevartojamas.)

4. Naujojo Testamento rašytojai nežinojo ir neaprašė ne tik to, ką veikė Jėzus iki brandaus amžiaus, bet neišsiaiškino (Bažnyčia ir dabar nežino) net jo gimimo datos, esą tikriausiai „Kristus yra gimęs 7–6 metais... prieš Kristų“ (t. y. prieš mūsų erą). Evangelistai Morkus ir Jonas nieko nerašo nei apie angelo apsireiškimą Marijai, nei apie Jėzaus gimimą ėdžiose kažkokiam tvartelyje... (Krikščioniškosios Kalėdos yra pasisavinta pagoniška saulės atogrąžos šventė – tai persų dievo Mitro ir kitų „saulės dievų“ gimimo diena.)

5. Evangelijos buvo kuriamos ne tuo metu, kai tariamai gyveno Kristus, o praėjus 30, 80 ar net visam 100 metų po to, kai jis neva „prisikėlė“ ir kažkur „išsikėlė“ (Mato ir Jono evangelijose „pakilimas į dangų“ neminimas). Po daugybės perrašinėjimų jos galutinai buvo suredaguotos, išdailintos, atrinktos iš daugybės variantų ir patvirtintos Bažnyčios tik IV a., nes iš II–III a. yra išlikusios tik kelios pirmųjų evangelijų nuotrupos.

6. Nustatyta, kad jos buvo parašytos daugiausia ne žydų, o graikų kalba. Jas rašė žmonės, nežinantys to meto Judėjos ir apskritai žydų tautos gyvenimo istorijos. Pavyzdžiui, Mato evangelijoje teigiama, kad Kristus padarė stebuklą – suvarė velnius į kiaules. Bet juk nei žydai, nei arabai niekada neaugino šių pagal jų religiją „nešvarių“ gyvulių...

7. Net ir po daugybės perrašinėjimų, perdirbinėjimų ir taisymų evangelijose liko daugybė prieštaraščių, neatitikimų tikrovei. Pavyzdžiui, čia plačiai aprašytas Erodo žiaurumas ką tik gimusio Kūdikelio Jėzaus atžvilgiu, nors Erodas Didysis mirė daug anksčiau, nei galėjo gimti tariamasis mesijas.

8. Naujajame Testamente Kristus vaizduojamas kaip kažkokia fantastinė būtybė: „Jo galva ir plaukai buvo balti kaip balčiausia vilna ar sniegas, jo akys tarsi ugnies liepsna, jo kojos panašios į krosnyje įkaitintą skaistvarį, ir jo balsas buvo tarytum didžiųjų vandenų šniokštimas. Dešinėje rankoje jis laikė septynias žvaigždes, iš jo burnos ėjo aštrus dviašmenis kalavijas, o jo veidas buvo tarytum saulė, žibanti visu skaistumu“ (Apreiškimo 1, 14–16).

9. Mokslui tokia asmenybė nėra žinoma. Jeigu Kristus būtų buvęs tokia žymi istorinė figūra, kokį jį vaizduoja Naujasis Testamentas, tai žydų istorikai būtinai būtų jį aprašę. Bet yra tik vieno žydų istoriko Juozapo Flavijaus I a. gale, t. y. praėjus daugiau kaip pusei šimtmečio, padaryta trumpa užuomina apie šį „stebukladarį“ ir „mesiją“. Bet ir tai, ko gero, yra krikščionių perrašinėtojų (originalas „Judėjų senybės“ nėra išlikęs) falsifikatas, nes Flavijus buvo atsidadęs žydų religijai judaistas, todėl vargu ar galėjo pripažinti kažkokį kitą „įsikūnijusį Dievą“.

10. Kristaus biografija yra sulipdyta iš graikų, romėnų, egiptiečių, indų, persų, babiloniečių ir kitų šalių religinės mitologijos fragmentų. Pavyzdžiui, „nekaltas prasidėjimas“ romėnams ir graikams atrodė gana dažnas reiškinys, tai buvo laikoma įrodymu, kad naujagimis – ne paprastas žmogus, o dievybė, žmoguje įsikūnijęs dievas. Todėl jis, suprantama, turi teisę valdyti paprastus žmones, jiems „viešpatauti“. Graikų mitologijos mergelę Danają apvaisino dievas Dzeusas. Indijos karalienė Maja taip pat po nekalto prasidėjimo pagimdė Budą. Apie Budos gimimą pranešė naujos žvaigždės. Dar būdamas paauglys, Buda (kaip vėliau Kristus), ėjo į šventyklas ir ten diskutavo su išminčiais. Buda taip pat sakė pamokslus misionieriams, vaikščiojo vandens paviršiumi, gydė akluosius, prikeldavo mirusiuosius. Tai buvo dar 500 m. prieš Kristų...

Artėjant pavasariui, romėnai mirti pasmerktą žmogų kartais aprengdavo neva karališkais rūbais, sodindavo į dirbtinį sostą, o tada niekindavo, kankindavo ir galop nukryžiuodavo kaip auką dievams. Egiptiečių dievo Ozyrio nukryžiuavimo, laidojimo ir prisikėlimo apeigos buvo praktikuojamos net tūkstančiu metų anksčiau už Kristų. Iš numirusių prisikėlė graikų ir finikiečių dievas Adonis. Pagal žydų religiją, pranašas Elisas buvo gyvas paimtas į dangų. Persų dievas Mitras ir net romėnų didvyris Romulas stebuklingu būdu taip pat ten nukeliavo. Graikų dievas Dionisas 500 m. prieš Kristų gamino vyną, buvo vadinamas „karalių karaliumi“, „alfa ir omega“, o numiręs vėl (dvasiškai) prisikėlė... Žodžiu, krikščionybės kūrėjai

Kristaus biografijai pritaikė tai, kas būdinga senesnių religijų dievams.

Dievo-žmogaus, arba pusdievio, įsivaizdavimas – labai senas. Tokiais buvo pasiskelbę net Babilonijos karalius Hamurabis, Persijos karalius Kiras ir kt. Tai gi evangelijų kūrėjams „duomenų“ parašyti Kristaus biografijai pakako. Šiuos „duomenis“ internete meistriškai komentuoja filmas *Zeitgeist*, kartais, tiesa, pernelyg sutirštindamas spalvas...

Taigi mitologinės mokyklos šalininkai laikosi požiūrio, kad pagrindinės Kristaus gyvenimo legendos buvo paimtos iš senųjų religijų. Matyt, todėl Šventajame Rašte apstu prieštaravimų. Jo knygoje – tokia painiava, kad jas galima pavadinti „tikru chaosu“. Todėl esą ir Naujasis Testamentas nėra istorinis dokumentas, Kristaus istoriškumo įrodymas.

Bet visur yra „bet“...

Ar tikrovė?

Bet kuo toliau, tuo darėsi aiškiau, kad ne visi šie tvirtinimai (o ypač iš jų padaryta išvada) yra pagrįsti. **Mitologinė Kristaus istoriškumo problemos sprendimo kryptis pati yra, galima sakyti, mitologinė**, t. y. pats teiginys, kad Kristaus nebuvo, yra išsigalvojimas, prisiimanymas, stereotipas. Keista, kad net ir XXI a. šis stereotipas gajus, tą rodo ir minėtas filmas *Zeitgeist*.

Kodėl toks požiūris laikytinas nepagrįstu?

Visų pirma todėl, kad teigti, esą prieš du tūkstantčius metų nebuvo jokio Jėzaus iš Nazareto, vėliau graikiškai Kristumi pavadinto žmogaus, galėtume tik tuo atveju, jei būtų žinomas tikslus to meto Palestinoje, Galilėjos gentyje, gyvenusių žydų sąrašas ir jeigu tame sąrašė minimas asmens pavardė nefigūruotų. Priešingu atveju galima tikrai sakyti, kad nėra žinoma, ar toks žmogus buvo. Kadangi tokio sąrašo nėra, **Jėzaus buvimo jokie faktai nepaneigia**. Nors ir krikščionybė neturi pakankamai tvirtų, neginčytinų įrodymų, kad Kristus tikrai egzistavo, tačiau, kaip sakoma, įrodymų stoka nėra nebuvimo įrodymas.

Kuo remiantis galima teigti, kad Jėzus iš Nazareto buvo reali istorinė asmenybė?

Nors Bažnyčia ir neturi šimtaprocentinių įrodymų jo buvimui pagrįsti, **daug didesnė, beveik prilygstanti žinojimui, yra tikimybė, kad jis tikrai buvo**. Argumentai būtų tokie:

1. **Religijos neatsiranda be jų įkūrėjų**. Tokius įkūrėjus turėjo ir kitos religijos: islamas – pranašą Mahometą, judaizmas – Mozę, budizmas – budą Gautamą, persų religija mitraizmas – dievažmogį Zaratustrą. Turi juos ir visos šiuolaikinės, netradicinės religijos, jų atmainos ir neomistinės sektos. Tie įkūrėjai dažniausiai sudievinami. Jiems priskiriamos įvairios antgamtinės galios arba bent nepaprasti gebėjimai, juos lydi stebuklingi ženklai ir pan. Matyt, panaši padėtis susidarė ir formuojantis krikščionybei. Turėjo atsirasti pradininkas – kokia nors ekscentriška asmenybė, kuri atliepė iškilusį psichologinį poreikį, kad smunkančioje vergovinėje Romos imperijoje reikia sukurti naujo pobūdžio religiją.

2. Religija formuojasi ne iš spekuliatyvių abstrakcijų, o iš konkrečios realybės. Tyrinėjimai rodo, kad **už religinių mitų dažniausiai slypi realūs reiškiniai**. Religiniai vaizdiniai yra susiję su praktiniu žmonių gyvenimu, su konkrečiais įvykiais ir asmenimis. Socialinės sąlygos ir jų nulemti psichologiniai žmonių poreikiai iškelia ne tik idėjas, reikalingas tai epochai, bet suranda ir jų skelbėjus. Tai neatsiejami dalykai: pradžios nebūna be pradininkų. Objektivus naujos, humaniškesnės religijos poreikis turėjo rasti subjektyvią savo išraišką. Tiesa, dauguma žydų laikėsi vienintelio savo dievo Jahvės įvaizdžio, nes skaldyti dievą į dalis, kaip tą padarė krikščionys, jų nuomone, yra neprotinga, net „šventvagiška“. Todėl Jeruzalėje įsikūrusią krikščionių bendruomenę jie sunaikino – užmušė akmenimis jos vadovą „Kristaus brolių“ Jokūbą.

3. **Naujos religijos ypač reikėjo jau pradėjusiai klibėti daugiatautei (ir išpažįstančiai daugybę dievų) Romos imperijai**. Buvo tikimasi, kad vienas dievas psichologiškai palaikys jos vieningumą.

4. Senasis žydų dievas Jahvė buvo vaizduojamas kaip paprastas, primityvus, šiurkštus, žiaurus diktatorius, beatodairiškai skandinantis ir deginantis savo paties kūrinius, pasmerkiantis žmogų myriop vien už

tai, kad šis nori suprasti, kas yra gera, o kas bloga... Todėl antikos laikais net ir tarp žydų jau **atsirado poreikis turėti žmoniškesnį dievą**... Pastangas surasti „geresnį dievą“ liudija dar prieš Kristų susikūrusi esėjų (esenų) sekta su savoju „šviesos mokytoju“, kuris taip pat buvo nukryžiuotas, bet po mirties, tikima, prisikėlė...

Tiesa, pats vienas sukurti krikščionybės išbaigtu pavidalu Jėzus iš Nazareto negalėjo. Tam prireikė viso būrio „apaštalų“, jų pasekėjų ir sekretorių, per keletą šimtmečių sukūrusių Naująjį Testamentą. Tačiau pradžia, pagrindą, esminį impulsą naujai religijos atmainai sukurti, kaip rodo istorinė patirtis, paprastai duoda kokia nors viena asmenybė, konkretus subjektas, o ne beformė minia. Todėl ir beformis objektyvizmas, aiškinant krikščionybės formavimąsi, yra mažų mažiausiai nelogiškas.

5. Beteisiamis vergams ir pavergtai žydų tautai nerūpėjo jokie „simboliai“. Konkretius jų **troškimus ir lūkesčius galėjo išreikšti tik reali asmenybė**, o ne „simbolis“, t. y. ne fantastinis Kristaus paveikslas ar abstrakti idėja. Naujojo Testamento leidėjai visiškai pagrįstai nurodo, kad žydai, būdami bejėgiai išsivaduoti iš svetimšalių jungo, tikėjosi realios pagalbos iš dangaus. Taigi **kalbos apie „mitinį Kristų“ yra nepriimtinos visų pirma todėl, kad prieštarauja mitologijos radimosi dėsniams**. Religinį mitų, legendų, padavimų pagrindas dažniausiai būna istorinės tiesos grūdai, tikrovės elementai, o religijos tyrinėtojai ne tik negali, bet ir neturi teisės jų apeiti.

6. Mitologinės Kristaus asmenybės koncepcijos šalininkai, tariamai laikydamiesi principinių mokslinių nuostatų, manė, kad Šventojo Rašto autoriai, kurdami Jėzaus Nazariečio biografiją, rėmėsi vien prasimanymais. Žinoma, Kristaus gyvenimo aprašinėtojai, laikydami jį Mesiju, Dievo Sūnumi, stengėsi žemiškajam jo gyvenimui suteikti kuo daugiau nežemiškų, antgamtiškų sandų: stebuklingas jo pradėjimas (be vyro), stebuklingas gimimas (jo motinai išliekant „skaisčiausia mergele“), stebuklinga veikla (ligonių gydymas ir kt.), o ypač stebuklingas „prisikėlimas po mirties“. Pagrindinis dėmesys, natūralu,

buvo skiriamas jo mokymui. Todėl evangelistai apėjo, nutylėjo konkrečius „proziško“ jo gyvenimo faktus (be to, tikriausiai jų ir nežinojo), nors visa tai labai rūpi visiems krikščionims, o ypač krikščionybės tyrinėtojams. Vis dėlto **evangelijų kūrėjai negalėjo visiškai ignoruoti kai kurių konkrečių Kristaus gyvenimo aspektų nuo tada, kai jis pradėjo skelbti, skirtingai nuo senųjų „Rašto aiškintojų“, naujai suprantamą dorovę ir apskritai „Dievo žodį“**. Kaip tik šie aprašymai ir parodo Kristaus žemiškąją, žmogiškąją esmę, o kartu **atskleidžia istorinį jo realumą**.

7. Net primityviai psichologinė (vaizdinė ir emocinė, – ne intelektualinė, ne „filosofinė“) religija iš esmės nėra sąmoningas melas. Ją galima laikyti pasaulėžiūrine klaida, bet ne tyčine apgaule. Todėl ir šventraščių kūrėjai yra ne melagiai ar apgavikai, o nuoširdžiai tikintys žmonės. Jų religinė sąžinė, **tikėjimas aprašomų įvykių šventumu neleidžia prasimanyti visiškai nebūtų dalykų**. Daugiausia iškreipiama įvykių prasmė, bet ne konkreti jų išraiška. Todėl ir krikščionybės rašytinius šaltinius reikėtų kritikuoti saikingai.

Kai visiškai nepasitikima Šventuoju Raštu, teigiančiu, kad Kristus – žymi asmenybė, kai visa religinė jo biografija laikoma prasimanymu, tada bet kokios užuominos apie Kristų net ir nekrikščioniškuose pirmųjų amžių raštuose atrodo bereikšmės arba tiesiog ignoruojamos kaip falsifikatai. O tai jau neleistinai laisvas elgesys su istorija.

Evangelijas rašė, kaip minėjome, žmonės, tik iš kitų girdėję arba ką nors skaitę apie vadinamojo Dievažmogio gyvenimą. Todėl gerokai sumažėja net ir konkrečių čia aprašomų įvykių patikimumas, turint galvoje mistinį evangelijų pobūdį, apaštališkąją jų paskirtį. Galima suprasti, kodėl daugelis krikščionybės tyrinėtojų jas laikė (o kai kurie ir tebelaiko) prasimanymų, mitų rinkiniu. Pasak tarpukario Lietuvos laisvamano M. Untulio, „tai paprastas ir gana nemokšiškas kūrinys žmonių, fanatiškai tikinčių nebūtais dalykais“, be to, daugiausia Naujojo Testamento tekstų parašė apaštalas Paulius, kuris nebuvo

Kristaus gyvenimo liudytojas ir netgi yra persekiojęs, terorizavęs krikščionis. Tokiu autoriumi esą negalima pasitikėti.

8. Tačiau ir šios aplinkybės dar neįrodo, kad Jėzus Nazarietis yra pramanyta asmenybė. **Apie Kristų rašė įvairūs autoriai.** Kiekvienas iš jų pateikė ir tokių Kristaus gyvenimo epizodų, apie kuriuos kiti neužsimena. Nuo vadinamųjų sinoptinių evangelijų turinio ypač skiriasi evangelisto pagal Joną tekstas. Tai rodo, kad visi **jie rėmėsi skirtingais šaltiniais, turinčiais kažkokį vieną bendrą, realų pagrindą.** Visi kalba apie tą patį asmenį, apie tuos pačius esminius jo gyvenimo momentus: pamokslavimą, nesutarimą su namiškiais, silpną mokinių tikėjimą, Judo išdavystę, pretenzijas tapti žydų dvasiniu vadovu, netgi karaliumi, konfliktą su rabinais, Piloto teismą, nukryžiovimą ir... netikėtą pasirodymą apstulbusiems savo mokiniams, prieš visam laikui kažkur išnyksiant. Nieko atgamtiška čia nėra, nebent vadinamieji Kristaus stebuklai... Beje, daugelis tų stebuklų nėra reikšmingi kaip Kristaus dieviškumo įrodymas, kaip „Dievo ženklai“ net ir žydų tautos mastu: na, pavaišino vestuviniukus vynu, pamaitino minią duona, gydė ligonius, ežere pagavo nemažai žuvų su visa brigada kvalifikuotų šios srities specialistų... Kas čia prasilenkia su tikrove?

Netikėti – taip pat nereiškia žinoti

Minėti **argumentai gana išsamiai ir pagrįstai neigia Kristaus, kaip realios asmenybės, atgamtiškumą, bet nepaneigia jo „gamtiškumo“.** Todėl daugelis religijos tyrinėtojų niekada neatmetė Kristaus istoriškumo, nors neginčytinų įrodymų, kad Naujojo Įstatymo padavimai apie Jėzų turi istorinį pagrindą, nėra. Daug kas tikėjosi, kad nauji atradimai Rytuose, ypač Egipte ir Palestinoje, padės tvirtčiau pagrįsti Kristaus istoriškumą. Ši prielaida pasitvirtino.

Labai pamokoma yra istorija, susijusi su žydų istoriko Flavijaus, gyvenusio I a., mirusio II a. pradžioje, knygos „Judėjos senybės“ fragmento apie Kristų ateistine interpretacija. Šis istorikas buvo Kristaus

„žemietis“ ir amžininkas, gerai informuotas apie viską, kas dėjosi tuo metu Palestinoje, be to, nešališkas, nes su krikščionybe nesusijęs judaistas, todėl jo liudijimas apie Kristaus gyvenimą ir nukryžiovimą atrodė ypač patikimas. Krikščionių Bažnyčia juo nuolat rėmėsi ir labai jį vertino, nes knygos fragmente minimi „stebuklingi Jėzaus darbai“, rašoma, kad „jis buvo Mesijas“, liudijama, kad jis „pasirodė“ jau po mirties ant kryžiaus.

Štai ta Flavijaus knygos vieta: „Tuo metu gyveno Jėzus, išmintingas žmogus, jeigu iš viso jį galima vadinti žmogumi. Jis darė stebuklingų darbų ir buvo mokytojas žmonių, godžiai ieškančių tiesos. Jis prie savęs patraukė daugelį žydų ir graikų. Jis buvo Mesijas. Ir kai Pilotas pagal mūsų vyresniųjų kaltinimus pasmerkė jį nukryžiuoti, tie, kurie jį buvo pamilę nuo pat pradžios, pasiliko jam ištikimi. Trečią dieną jis vėl pasirodė pas juos gyvas, apie ką, lygiai kaip apie daugybę kitų stebuklingų įvykių, buvo skelbė dieviškieji pranašai.“

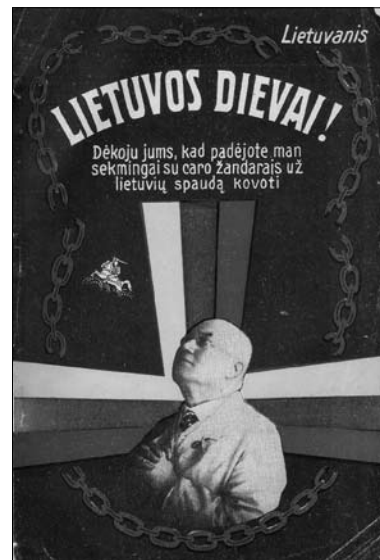
Ateistai, kaip minėjome, šiems žodžiams neteikė reikšmės, nes manė, kad šio fragmento autorius – ne pats Flavijus, o kažkoks jo raštų perrašinėtojas, pasitraipą sufabrikavęs ir įterpęs į knygos tekstą „dirbtinai“, „be jokios logikos“. Taip manė, pavyzdžiui, ir žymus lenkų publicistas Zenonas Kosidowski, knygoje „Evangelijų saktmės“ tvirtinęs, kad „ši vienintelė žydų autoriaus informacija apie Jėzų yra klastotė, vėlesnis intarpas, kurį padarė kažkoks perrašinėtojas krikščionis“. Ir Lietuvos to meto ateistai laikėsi tokios pačios nuomonės – tvirtino, kad I a. nei žydų, nei graikų, nei romėnų rašytojai ir istorikai nieko apie Kristų nėra rašę, taigi, netikėjo Flavijaus užuominos apie Kristų autentiškumu ir Jėzaus istoriškumu apskritai.

Bet netikėjimas (kaip ir tikėjimas) neatstoja žinojimo, nes netrukus buvo nustatyta, kad „suklastotas intarpas“ anaipol nėra klastotė, nes tai paties Flavijaus parašyto teksto dalis. ■

Tęsinys kitame numeryje

Almantas ŠLIVINSKAS

LIETUVANIS – „ŠIAUČIŲ, KRIAUCIŲ IR TARNAIČIŲ“ PRUSINTOJAS, MIKALDOS PRANAŠYSČIŲ LEIDĖJAS

Enciklopedijoje Liudvikas Jakavičius (slapyvardis – Lietuvanis) pristatomas kaip draustos lietuviškos spaudos platintojas, spaudos ir teatro darbuotojas, bet retai kur užsimenama, kad jis buvo stambiausias privatus leidėjas tarpukario Lietuvoje. Daugelis jo leidinių – didesni ar mažesni scenos veikalėliai, įvairios neįmantrios praktinio pobūdžio knygelės, sapnininkai, o ypač lengvo turinio kalendoriai buvo nepaprastai populiarūs: jų išleista daugiau kaip du milijonai egzempliorių. Kita ne mažiau įdomi jo veiklos pusė – teatras: 1898–1938 m. laikotarpiu jis pastatė apie 280 spektaklių, kuriuose dažnai ir pats vaidino.¹

Tai buvo labai sumanus žmogus, spalvinga asmenybė, palikusi ryškų pėdsaką daugelyje veiklos sričių. Jis – drąsus draustos lietuviškos spaudos skleidėjas ir bendradarbis, kovotojas už lietuvių ir tautiečių teises (pvz., 1900 m. Rygoje išsikovojo pamaldas lietuvių kalba, gavo leidimus viešiams lietuviškiems vakarams rengti), garsus teatrinio estrados meno propaguotojas, režisierius ir artistas. Be to, bankininkas, knyginkas, spaustuvininkas ir nenuilstantis knygelių, ypač kalendorių, leidėjas. Tai buvo iniciatyvus, organizuotas ir verslus žmogus, kurio indėlis į lietuvių kultūros istoriją, švietimą ir ugdymą yra nepelnytai menkinamas ar net visai pamirštas.

Jis gimė 1871-03-10 Montariškės kaime netoli Akmenės, taigi šiemet sukanka 140-osios jo gimimo metinės. Būdamas 19 metų pradėjo dirbti raštininku pas Papilės pristavą, bet platindamas lietuvišką spaudą įkliuvo žandarams ir buvo atleistas iš tarnybos. Darbo ieškotis teko kitoje Rusijos gubernijoje. 1891 m. apsigyveno Rygoje, įvairiose tarnybose dirbo raštininku – iš pradžių uosto valdyboje, vėliau VI nuovados taikos teisme, nuo 1896 m. – Rygos–Oriolo geležinkelio valdyboje, nors buvo baigęs tik penkias realinės gimnazijos klases.² Rygoje tuo metu buvo viena didžiausių lietuvių kolonijų: 1913 m. oficialiais duomenimis čia gyveno 37 000 lietuvių, tačiau iš tikrųjų būta ne mažiau kaip 50 000, tarp jų – daug inteligentų. XX a. pradžioje čia veikė 4–6 lietuvių kultūrinės ir savišalpos bendrijos.³

Rygoje Jakavičius vedė, susilaukė dukters ir 3 sūnų. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, savo įsteigtą knygyną perkėlė į Peterburgą, o 1918 m. rudenį sugrįžo į Lietuvą, žmonos Honoratos tėviškę – Anykščius. Kurį laiką dirbo Panevėžyje, o nuo 1919 m. rugpjūčio persikėlė į Šiaulius, kur ypač atsiskleidė jo kaip knygų ir kalendorių leidybos verslininko gabumai. Senatvėje, sulaukęs 69 m., su žmona persikėlė į jos tėviškę Anykščius, ten ir mirė 1941-08-20.

Liudviko mama, buvusi Akmenės miestelio „daraktorka“, slapta mokiusi vaikus lietuviško rašto, todėl persekiojama caro žandarų, namuose daug kartų darytos kratos, nuo mažų dienų įskiepijo sūnui tėvynės meilę. Būdamas 17 metų

susipažino su knygnešiais, iš jų gaudavo Tilžėj ar Amerikoje leidžiamų lietuviškų knygelių ir laikraščių: *Aušrą*, *Tėvynės sargą*, *Šviesą*, *Varpą*, *Ūkininką*. Perskaitęs atiduodavo artimiesiems draugams, kurie mokėjo tokią literatūrą slėpti, bet negalėjo jos gauti. Vėliau ir pats pradėjo rašyti straipsnelius į lietuvių spaudą, pasirašydamas slapyvardžiu *Lietuvos jaunikaitis*, o kiek vėliau visiems laikams pasivadino lietuvių lietaus dievaičio *Lietuvanio* slapyvardžiu. Beje, Rygos žandariai, nors klausinėjo visų, net ir jo paties, niekaip nesusekė ir neišsiaiškino, kas yra tas lietaus dievaitis, rašantis drąsius tekstus. Kiti jo slapyvardžiai: *L-nis*, *L. Būbelis* ir *L. B-lis-Skurdžius*, *L. B. Skurdžius*.

Iš pradžių tarnyba uosto valdyboje buvo palanki knygoms platinti per jūreivius, bet ten Jakavičių pagavo ir teko ieškoti kitų platinimo būdų. Ne kartą ir pats rizikavo nelegaliai kirsti sieną. 1901 m. kartu su Vladu Nagevičiumi ir vaistininku Adomu Mačiu įkūrė slaptą lietuviškos literatūros rėmimo ir platinimo draugiją „Šviesa“, tapo jos valdybos nariu. Nors buvo gaudomas, tardomas, kratomas, bet persekiojimų nepabūgo, netgi priešingai – tai įkvėpė dar labiau stengtis. Manytina, kad tą darė ne dėl materialinės naudos, bet iš patriotinio siekio stiprinti lie-

tuviškumo dvasią, išsaugoti raštą. Savo atsiminimuose Jakavičius rašė: „Nė paprasčiausios knygelės lietuvių kalba nebuvo galima pasiskaityti. Mūsų tautos žadintojai, veikėjai – rusų caro valdžios buvo persekiojami ir už menkiausią savo tautos labui veikimą buvo žiauriai baudžiami. O ką jau bekalbėti apie lietuviškus vaidinimus! Vien tik pagalvojus baimė ėmė. Tačiau mums drąsos pakako.“⁴

Dar 1896 m. Jakavičius aktyviai įsitraukė į Rygos lietuvių Pašalpos draugijos veiklą, dainavo jos chore. O 1898 m., šiaip ne taip gavę valdžios leidimą, su režisieriumi E. Flaksbergu pastatė J. Pšibilskio vienaveiksmę komediją „Žentas iškilmei“.⁵ Pasisekimo paskatinti, rygiečiai parengė ir pjesę „Amerika pirtyje“, tačiau keletą metų niekaip nepavyko gauti generalgubernatoriaus leidimo viešam vakarui surengti. 1900-04-09 Jakavičius suvaidino Baltrų S. Dobužinskio komedijoje „Abejotina ypata“, scenoje padainavo įdomių kupletų. Nors 1903–1904 m. buvo pastatyti vos 6 veikalai, nuo 1905 m. draugija gavo teisę surengti po 4 viešus vakarus kasmet. Palankiai klostantis aplinkybėms, Jakavičius vis dažniau reikėsi ne tik kaip artistas, bet ir kaip režisierius. Per 1894–1898 m. Rygoje jis vaidino tik 3 slaptuose spektakliuose, o per 1898–1915 m. su įvairiais kolektyvais – net 140 spektaklių.⁶ Dažniausiai tas darbas buvo nemokamas, dirbta iš entuziazmo ir altruistiško noro suteikti meno pojūtį žiūrovams, lavinti jų jausmus. Pajamas, gautas už parduotus bilietus, panaudavo kitiems pastatymams – scenos dekoracijoms, kostiumams (nors jais dažniausiai rūpindavosi patys atlikėjai), salės nuomai, o jei gaudavo pelno, skirdavo jį lietuvių labdariniams tikslams – „Žvaigždės“ draugijos mokykloms ar jų mokiniams šelpti. 1909 m. siekdamas atsидėti grynai teatrui, nes Pašalpos draugija ir jos konkurentė „Žvaigždė“ vykdė daug kitokios veiklos, Jakavičius padavė prašymą įkurti Rygos lietuvių teatro draugiją „Žaislas“. 1910 m. gavęs leidimą, jis pagaliau galėjo pritaikyti organizacinius savo gabumus, energiją, darbštumą kaip režisierius, aktorius, repertuaro sudarytojas. Šiuo laikotarpiu pasireiškė jo kaip komiko sceniniai gabumai – jis buvo nepralenkiamas satyrinių monologų, klounadų, dainelių, kupletų, kuriuos pats ir kurdavo, atlikėjas. Draugija turėjo chorą, orkestrėlį, rengdavo melodeklamacijas ir kitus lengvus estradinio žanro numerius: farsus, komedijas, bufonadas. „Žaislas“

labiau orientavosi į mažiau išprususius žiūrovus ir buvo masiškai lankomas (tai labai nepatiko kitoms Rygos lietuvių kultūrinėms organizacijoms), plėtė savo repertuarą, daug gastroliavo, vaidindavo ir su kitų tautybių artistais jų salėse. 1911 m. „Žaislas“ išsinuomojo dviejų aukštų namą Rygos centre su 300–400 vietų sale, repeticijų kambariais, klubu, skaitykla ir bufetu. 1914 m. sausį, gavusi Rygos magistrato paramą (3000 rublių), draugija nusprendė pasistatyti teatrą miesto centre, mokėti atlyginimą direktoriui ir artistams už vaidinimus, bet netrukus prasidėjo karas ir planai sugriuvo.⁷

Scenos entuziastas, gera iškalba apdovanotas Jakavičius buvo puikus organizatorius ir nuovokus verslininkas. Dar 1904 m., kai tik buvo panaikintas lietuviškos spaudos draudimas, jis išsirūpino generalgubernatoriaus leidimą ir įsteigė knygyną „Lietuva“ (Ryga, Katalikų g. 16). Po kiek laiko 4 knygyno filialus atidarė ir Lietuvoje: Kelmėje, Skuode, Mosėdyje ir Žemaičių Kalvarijoje. O 1905 m. kitas Rygos lietuvių Pašalpos draugijos narys, inžinierius Antanas Macijauskas kitoje Katalikų gatvės pusėje atidarė savo knygyną. Dauguma to meto knygynų vertėsi ir leidyba, o prekiaavo ne tik knygomis, bet ir kanceliariinėmis, įvairiomis namų apyvokos prekėmis, dažnai net žibalu. Dviejų lietuvių krautuvės toje pačioje gatvėje viena priešais kitą sudarė įdomią konkurenciją: jos net prekiaavo skirtingais Rygoje ėjusiais lietuviškais laikraščiais – Jakavičius platino savo leidžiamą liberalų savaitraštį *Rygos naujienos*, o Macijauskas – aršų katalikišką laikraštį *Rygos garsas*.⁸ Įdomus ir kitas Jakavičiaus knyginės veiklos faktas: 1905 m. jis pirmasis Rusijoje (po spaudos draudimo panaikinimo) hektografiniu būdu išleido rankraštį „Kataliogas visų lietuviškų knygų, gaunamu pas L. Jakavičia Rygoje...“, kuriame užregistruotos 273 knygos ir 9 istorinių asmenų paveikslai. Vien pasaulietinės literatūros (pagal jį – beletristikos) skyriuje pateikta daugiau kaip 200 knygų, iš kurių nemaža dalis – drausti keliolikos metų lietuviški spaudiniai, jo pastangomis atgabenti į Rygą iš Mažosios Lietuvos. Kataloge antraštės surašytos abėcėlės tvarka, su labai lakonišku bibliografiniu aprašu, retai kur nurodytas autorius ar leidėjas, bet visur pažymėta reklamai būtina leidinio kaina.⁹

Jakavičiaus troškimas prikelti iš tamsumos lietuvišką to meto „šiaučių, kriaučių ir tarnaičių“ dvasią, kad jie plačiau vartotų lietuvių kalbą, paskatino 1905 m. atidaryti nuosavą spaustuvę. Suprasdamas, kad kelią į tautiečių širdis lengviausiai ras skleisdamas paprastesnį ir šmaikštesnį žodį, 1906–1907 m. leido *Juokdarį* – „pirmąjį lietuvišką literatūros, politikos ir satyros humoristinį mėnesinį laikraštį su iliustracijomis“, *Juokų kalendorių*, o 1909–1915 m. – ir savaitraštį *Rygos naujienos*. Estrados teatro pomėgis neišblėso – parengė ir išleido daug komiškų scenos vaizdelių, kupletų, anekdotų knygelių, 1914–1915 m. leido mėnesinį humoristinį žurnalą *Botagas*.

1911 m. Jakavičius su pažįstamais latviais ėmėsi bankininkystės – įsteigė Lietuvių – latvių taupomąją ir skolinamąją kasą, buvo jos valdybos narys, kasininkas. Po pusmečio, kilus nesutarimų su latvių kolegomis, iš jos pasitraukė, bet nesudėjo rankų ir ieškojo, su kuo galėtų įsteigti lietuvišką kasą. Rygos vicegubernatoriui patvirtinus įstatų, 1913-09-01 trys steigėjai – Jakavičius, Pranas Štukas ir Mykolas Markūnas atidarė Lietuvių taupomąją ir skolinamąją kasą, jos vadovu tapo Jakavičius, kaip iniciatorius ir jau turintis šiokią tokią bankinio darbo patirtį. Kasa augo, plėtėsi, ja pasitikėjo vis daugiau vietos lietuvių, deja, karui prasidėjus, Rusijos valstybinis bankas, traukdamasis nuo puolančių vokiečių, visų Rygos bankinių įstaigų atsargas išgabeno į imperijos gilumą, o ten jos taip ir „paskendo kiaurose karo kišenėse“.¹⁰

Evakuacijos komiteto pirmininkas Jakavičiui, kaip *Rygos naujienų* laikraščio leidėjui, turinčiam nuosavą spaustuvę, iš pradžių leido pasilikti mieste, tačiau kiti konkurentai jį apskundė, esą jis skleidžia antivalstybinę propagandą, jo laikraštis – tai revoliucinės pakraipos darbininkų kurstymo lapelis. Tokį žmogų palikti arti fronto linijos rusų kariuomenei atseit yra pavojinga... Teko skubiai, per 3 dienas, visą 15 000 dolerių vertės spaustuvės įrangą (1450 pūdų) supakuoti į 2 prekinis vagonus ir išvežti į Peterburgą, kur, praėjus dar trejiems metams, visa tai turėjo velti „atiduoti“ bolševikams... Bet ir Rusijos sostinėje Jakavičius surado darbo, bent jau teatrinio. Karo pabėgėlių, vietos artistų mėgėjų kuopelės, iš lietuviškų laikraščių sužinojusios apie atvykusį teatralą iš Rygos, ėmė kviesti jį, kad režisuotų, grimojų ir vaidintų. Veiklos būta nemažai, per trejus metus

daugelyje Peterburgo vietų parodyta per 30 spektaklių,¹¹ kai kuriuos režisavo Kastantas Glinskis. Vaidinta Peterburgo beturčių draugijai, o lietuvių kilmės karininkams iš Lietuvių draugijos nuo karo nukentėjusiems šelpti paprašius, buvo pastatytas Gabrieliaus Landsbergio-Žemkalnio „Blinda“ Lietuvos karo pabėgėlių naudai.

Vos buvo leista karo pabėgėliams grįžti į namus, Jakavičius su šeima 1918 m. rudenį parvyko į žmonos tėviškę – Anykščius. Ir čia, dar valdant vokiečiams, buvo bepradėdąs darbuotis lietuviško teatro labui, bet netrukus į valdžią atėjo jam nepalankūs vietos bolševikai.

Jakavičius išsiruošė laimės ieškoti kitur. Samdytais arkliais 1919 m. sausį pasiekė Rygą, bet ir ji jau buvo užimta

bolševikų. Pažįstamas lietuvis komisaras pasiūlė darbą, bet jis atsisakė. Pasikrovęs į vežimą knygynė užsilikusias knygas ir gavęs reikiamus leidimus, per Pandėlį laimingai atvyko į Panevėžį. Turėtas knygas pardavė žymiam knyginkui Juozui Masiuliui, o po kelių savaičių bolševikų komisariatas pasiūlė jam teatro inspektoriaus tarnybą: galėjo vėl rūpintis mėgstamais teatro reikalais, režisuoti ir vaidinti mėgėjų spektakliuose.¹²

1919 m. rugpjūtį apsigyveno Šiauliuose, Turgaus aikštėje įkūrė ir užregistravo knygyną tuo pačiu pavadinimu kaip ir Rygoje – „Lietuva“. 1920 m. knygynas buvo perkeltas į Kuršėnų g. 9, kiek vėliau atidarė kitą – Tilžės g. 161, o maždaug nuo 1923 m. iki pat 1938 m., kai perleido verslą, minimas tik vienas – Tilžės g. 157 name. Tai buvo vienas stambiausių, laikraščiuose beveik nesireklamavęs, bet be jokių pertrūkių dirbęs knygynas Šiauliuose, o iš viso tarpukariu mieste jų buvo 27, tiesa, vienu metu veikdavo tik 7–9. Ir nors Šiauliuose tada gyveno tik 20–25 tūkstančiai gyventojų, bet čia susitelkė nemažas lietuvių inteligentų skaičius, todėl ypač suaktyvėjo knygų leidyba ir prekyba: per tuos metus mieste išleistos 674 knygos ir brošiūros (75 pavadinimų įvairiausi kalendoriai, 24 mokslinės ir mokslo populiariosios knygos, net 83 pavadinimų įvairūs smulkūs leidiniai: parodų, prekių katalogai, įvairi reklaminė medžiaga), 154 periodiniai leidiniai. Prie to labai svariai prisidėjo ir Jakavičius.¹³ Šalia įvairiausių kalendorių,¹⁴ sapnininkų,¹⁵ humoristinių ir scenos meno leidinių, 1924 m. užsimojo leisti net mėnesinį žurnalą *Mėgėjų teatras* (išėjo tik 1 numeris). Išleido daug to meto plačiai visuomenei labai reikalingų paprastų praktinio pobūdžio knygelių: kaip sakyti prakalbas arba rašyti reikalų raštus,¹⁶ kaip būti savo paties advokatu,¹⁷ kaip išmokti fotografuoti,¹⁸ apdirbti medį,¹⁹ kaip taupyti ir užsidirbti pinigų,²⁰ kaip prižiūrėti sodą ir daržą, tausoti sveikatą ir pan. Visa tai leista rekordiškai dideliais tiražais: vien knygų ir knygelių bendras tiražas 1919–1938 m. buvo 1 mln. 237 tūkst. egz., o jei skaičiuotume su išleistais iki karo arba su įvairiais populiariais jo kalendoriais, siekdavusiais 100 000 egz. tiražą, būtų nesunku patikėti jo žodžiais, kad leidinių yra išleidęs daugiau kaip 2 milijonus egzempliorių.²¹ Pasak jo, vien per 1923–1938 m. išleista 1 741 000 egz. spaudinių, o per 1904–1915 m. laikotarpį – 218 500

egz.²² Apie 1924–1929 m. Jakavičius dar išleido apie 20 meninių spalvotų atvirukų su Jovaro arba savo eilėraščio posmeliu, bet turtines teises į šiuos leidinėlius įvardijo paslaptinai – dauguma jų neturi jokių leidimo duomenų, tik keliuose kalėdiniuose-naujametiniuose atvirukuose po pateikiamu Jakavičiaus sukurtu posmeliu parašytas sutrumpintas slapyvardis *L-nis*, nors visi 20 yra vieno-do stiliaus.²³ Dažnai knygos pabaigoje reklamos tikslais buvo skelbiamas „Lietuvos“ knygyno knygų katalogas – tiesa, be aiškesnės sistemos, ne abėcėlės tvarka, atskirai buvo pateikiamos tik maldaknygės.

Toks garsus miesto leidėjas ir knyginkas, suprantama, graužėsi, kad 1938 m. verslą turėjo perleisti kaimynystėje įsikūrusiam jaunam konkurentui Feliksui Maksvyčiui. Nei trys jo sūnūs – muzikai Donatas, Liudas (trečias nežinomas), nei duktė – dramos teatro aktorė Gražina Jakavičiūtė, nepanoro verstis knygų prekyba. Jakavičius rašė: *„Šiandien man jau 68 metai. Jei aš dar kiek gyvensiu, tai bent pasilsėsiu. Juk nuo mažens iki šiol aš negyvenau, o tik su visokių piktu kovojau: su mūsų tautos ir savo asmens priešais... Nors rusams baudas mokėjau ir jų kalėjimuose sėdėjau, bet teisybės niekur ir niekad nenu tylėjau... [...] Mažieji išaugo, didieji paseno, vienok niekuomet nebuvo pamiršę „Lietuvos“ knygyno. Gal dar ir ilgai kasmet lankysiu savo brangius priešdėlius, nes žinomų kalendorių [...] leidyklą aš pasilieku sau ir leisiu juos iki kol mano jėgos man tarnaus.“*²⁴

Spaudos tyrinėtojai pripažįsta, kad jis ypač ilgai išlaikė kalendorių leidybos monopolį: nuo pat „Juokų kalendoriaus“ caro laikais iki „Lietuvių naminio draugo“ ir kitų, leistų vos ne iki pat mirties, nors, šiandienos akimis žvelgiant, jie nepasižymėjo nei subtiliu humoru, nei geru apipavidalinimu.²⁵ Bet mažai raštingus to meto skaitytojus jie traukė savo paprastumu, minties aiškumu, pašmaikštavimais. Beje, kai kurie jo leidiniai cenzūrai nepatiko ir pateko į Valstybės saugumo departamento sudarytą Uždraustų įvežti ir platinti spaudinių sąrašą: „Juokų kalendorius 1923 metams“, „Lietuvių naminis draugas 1923 m.“ ir „Lietuvos keleivis: 1923 m. kalendorius“. Matyt, dėl juose paskelbtos satyrinės komedijėlės „Naujokų priėmimo komisija“ ar dėl eilėraščio apie „sacharino bylą“, pašiepiančio katalikų jausmus. Cenzūra 1939 m. uždraudė net praktinio pobūdžio knygą, jo išverstą iš rusų kalbos, „Naminis gydytojas

ir vaistinė“, matyt, dėl Sveikatos apsaugos departamento nepripažįstamų kai kurių vaistų. Leidėjas vidaus reikalų ministrui skundėsi dėl to patyręs 4000 Lt nuostolį.²⁶

Žymaus komiko, kupletisto pomėgis scenai neišblėso ir Šiauliuose, nepaisant visų knygyno ar leidybos rūpesčių. Jo atsiminimų knygoje (Šiauliai, 1939 m., p. 268) yra išspausdinta 1919 m. nuotrauka, kaip visa šeima įvairiais muzikos instrumentais koncertuoja šiauliečiams. Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugoma apie 1922 m. daryta „Žaislo“ draugijos fotografinė vinjetė su režisieriaus portretu centre, liudijanti, kad Rygoje buvusios draugijos veiklą jis tęsė ir Šiauliuose. Apie 1925 m. Jakavičius įstojo į Šiaulių sąjungą, buvo ne tik šaulys rėmėjas, šelpėjas, bet ir nuolatinis VII rinktinės artistų kuopelės garbės režisierius. Apie dramatinę veiklą jis rašė: *„Kaip ir visuomet, nesigailėdavau kilniems tėvynės labui darbams savo triūso. Nemokamai vaidinau, režisavau ir grimavau be Šiaulių Sąjungos dar ir kitų organizacijų artistų-mėgėjų kuopelėms: Šiaulių policijos, gaisrininkų, komendantūros, 8-ojo pėstininkų pulko ir kitose šventėse.“*²⁷ 1927–1933 m. su šiaulių rinktinės artistais jis parengė apie 80 (kituose šaltiniuose nurodoma, kad daugiau kaip 60) spektaklių ir humoristinių vakarų.²⁸

Gan gausios reklaminės žinutės to meto spaudoje liudija, kad Jakavičius mėgo minėti savo sceninės veiklos sukaktis. Pirmąją – 10 metų sukaktį jis minėjo Rygoje, 1908-02-02 kartu su pirmojo spektaklio bendražygiais Antanu Macevičiumi, M. Paškausku, A. Druču pirmąkart lietuvių scenoje pastatė Nikolajaus Gogolio komediją „Revizorius“. 20 metų sukaktis nereklamuota, o gal ir neminėta dėl evakuacijos nepatogumų Petrograde. O 25 metų sukakčiai Rygoje su kai kuriais senais draugais iš lietuvių artistų mėgėjų trupės ir dukra Gražina suvaidino Kazio Puidos istorinę 4 veiksmų dramą „Mirga“. Jį pasveikino tuometinis Latvijos nacionalinio teatro direktorius poetas Janis Rainis, daugybė vietos lietuvių ir latvių kultūrininkų, palankią recenziją parašė latvių laikraštis *Jaunakas Sinias* (1924, Nr.17). 30 metų sceninio darbo sukaktį Jakavičius minėjo jau Šiauliuose. Liaudies namuose 1928-11-03 kartu su Šiaulių sąjungos VII rinktinės nariais pirmąkart Lietuvoje pastatė garsią istorinę Fromo-Gužučio 5 veiksmų dramą „Gedimino sapnas“ ir pats suvaidino pagrindinį Krivių Krivaičio vaidmenį.²⁹ Iš anksto rengdamasis šiam pastatymui

ir mūsų teatro sukaktuves paminėti.³⁰

Teatralas ir knyginkas mėgo savireklamą, bet jo veikla nebuvo tuščia savigyra, Jakavičiaus nuopelnus vertino šiauliečiai. Gal tik klerikalai žvelgė į jį įtariai, nes savo leidiniuose ir scenoje jis iš jų kandžiai šaipėsi. Jaunystėje susidūręs su kunigu, kuris įvykdė kriminalinį nusikaltimą, Jakavičius nususuko nuo bažnyčios, 1924 m. kartu su dr. Jonu Šliūpu, knyginku, poetu Jonu Orintu (kitur rašoma Orentas) ir kitais įsteigė Šiauliuose laisvamanių etinės kultūros draugiją, buvo jos išdėininkas.³¹ Kad ir kuo būtų – ar Darbininkų profesinės sąjungos artistų režisieriumi, ar Šaulių sąjungos rėmėju ir jų artistų kuopelės režisieriumi, pelno sau iš to nesiekė, norėjo, kad pačios organizacijos turėtų daugiau lėšų kultūrinei, teatrinei veiklai plėtoti. 1939 m. išleidęs savo atsiminimų knygą, po vieną jos egzempliorių su įrašu: „Vilniaus atgavimo dienos paminėjimui“ padovanojo visoms Lietuvos šaulių sąjungos rinktinių skaitykloms.³² Vienas miesto laikraštis tada rašė: „*Lietuvania sukaktis tebūna mums pavyzdžiu, koku nuoširdumu ir atsidėjimu reikia dirbti savo tautos labui, tebūna šio vyro darbai ir gyvenimas pamoka, kaip įsigyti plačiojoje liaudyje nemiršamos atminties vainiką.*“³³

1929 m., minint lietuviškos spaudos draudimo pa-

ir kviesdamas artistus teatralas rašė: „*Kadangi mano scenos darbuotės sukaktuvės yra taipgi ir sukaktuvės Pabaltijoj lietuvių teatro, aš noriu visuomenei parodyti, jog mūsų teatras nebe vaiko lopšelyje, o virš 30 metų senas, todėl rengiu iškilmingai tas savo*

naikinimo 25-ąsias metines, Jakavičiui kartu su kitais knygnešiais – poetais Jovaru ir Miglovara buvo suteikta garbė pasodinti Spaudos ąžuoliukus Šiaulių miesto centrinėje aikštėje, kur jie auga iki mūsų dienų.³⁴ Bet kai 1925–1926 m. miesto valdyba dalijo nemokamus žemės sklypus, o jam nežinia kodėl neskyrė, spaudos veteranas pasijuto įžeistas, nes kitiems, jo manymu, nevertiems, žemės davė.³⁵ Spaustuvininko Martyno Jankaus, buvusio Šiaulių apskrities viršininko, pulkininko leitenanto Jurgio Kubiliaus ir generolo Vlodo Nagevičiaus (Nagio) rekomenduotas,³⁶ Jakavičius 1939 m. buvo apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu, kurį jam įteikė Šiaulių apskrities viršininkas, seimo atstovas Alfonsas Pimpė. Atsidėkodamas Jakavičius nuvyko į Kauną ir šalies prezidentui Antanui Smetonai įteikė savo atsiminimų knygą.³⁷

Suprantama, idealių žmonių nebūna, plačiašakė Jakavičiaus veikla ne visada buvo giriama, o jis pats dažnai spaudoje užsimindavo, kad turi daug priešų. Apie jo kontroversišką būdą man pasakojo senelės sesuo Vincenta Jasulaitytė, maždaug 1930–1936 m. dirbusi knygyne pardavėja. Ją, inteligentišką vienos Šiaulių pradinės mokyklos mokytoją, baigusią mokytojų seminariją, knyginkas prisiviliojo didesniu atlyginimu, ir jis tikrai nebuvo šykštus, mokėdavęs užsidirbti, o darbuotojus skatindavęs premijomis. Buvo linksmas, energingas, ekspresyvaus būdo, mokėjo greitai megzti pažintis ir savo humoru valdė žmonių nuotaikas. Nebijojęs savęs vadinti „pusinteligenciu“, bet ir ambicijų turėjo pakankamai, todėl daug kas, o ypač, pasak jo, „miegantys inteligentai“ jį ne itin mėgo. Šiaulietė Gražbylė Venclauskaitė prisimena, kad, pats būdamas šmaikštus ir sąmojingas, nesuprasdavo gimnazistų, puldavęs juos su šluota, kai šie, atėję į knygyną, paprašydavo „kilogramo blusų“, mat reklamoje ant lango buvę trumpai ir aiškiai parašyta „Ko klausi – tą gausi“. O kitas garbingas miesto teatralas papasakojo legendą, esą garsiąsias Mikaldos pranašystes parašė keli žurnalistai, kuriuos Jakavičius pasamdė ir savaitę laikė uždaręs vyno rūsyje...³⁸ O kaip ilgai po to – bene 50 metų – šios karalienės vardą žmonės minėjo, kaip dažnai citavo, kokie dideli buvo šių pranašysčių tiražai...

Ne visi Jakavičiaus leidiniai verti pagyrimų, ne visi literatūriškai ar mokslškai brandūs, kai kurie kritikuo-
tini, kad pigūs, banalūs... Vis dėlto jie ne tik atspindėjo
to meto visuomenės nemažos dalies mentalitetą, bet ir
lavino skaitytojus, žiūrovus. Juolab kad nemažai suau-
gusiųjų buvo beraščiai arba mažaraščiai, bet atkakliai
siekė patys kiek galėdami prasilavinti. (1938 m. du-
omenimis, Šiauliuose tik 76,5 % gyventojų buvo raštin-
gi.) Nors 1933 m. jau visoje Lietuvoje buvo įvestas pri-
valomas pradinis mokslas, žmonių išsilavinimas buvęs
menkas. Tauta, 40 metų kentusi lietuviškos spaudos
draudimą, net ir nepriklausomos Lietuvos laikais pa-
gal leidinių skaičių ir jų tiražus labai atsiliko nuo savo
artimų kaimynų latvių ir estų. Pedagogas, bibliografas
V. Ruzgas rašė: „Norint pasivyti mūsų kaimynus, spau-
dinių skaičių reikėtų daugiau kaip padvigubinti, nes jie
turėdami žymiai mažesnę gyventojų skaičių, daug dau-
giau spausdina, kaip mes.“³⁹

Todėl *Lietuvių enciklopedija* (Boston, 1956, T. 9, p.
255-256), manyčiau, teisingai tvirtina: „*Jakavičiaus*
reikšmė pirmiausia yra ta, kad jis sugebėjo knygą pla-
čiai paskleisti, [...] jis rado kelią knygai į tuos, kurių
kitokia knyga tuo laiku dar nedomino.“ Pagal išleistų
egzempliorių skaičių Jakavičius buvo stambiausias
privatus leidėjas tarpukario Lietuvoje, turėjo platų
knygyno filialų ar atstovų tinklą, jo leidiniai buvo iš-
perkami ir nešė pilną leidėjui. Jo knygyne buvo galima
nusipirkti ne tik paklausių maldaknygių, galanterijos,
ūkinių prekių, bet ir teatrui reikalingų daiktų: grimo
dažų, plaukų perukų, ūsų, barzdų ir klijų. Savo „san-
krovos“ (taip buvo vadinami prekyaujantys knygynai)
adreso jis nekaltaliojo, vertino pirkėjų prisirišimą ir už
tai taikydavo nuolaidas. O masių meninės nuovokos
ugdymui, jo manymu, geriausiai tinka teatras: čia su-
sipina ir dramaturgo kūryba, ir vaidintojo meistrišku-
mas, tiesiogiai nuo scenos veikiantis žiūrovų jausmus.

Įvairialypė veikla rodo, kad Jakavičius buvo ne tik
sumani, bet ir azartiška asmenybė, jam nestigo artis-
tinio išradingumo ir ambicingo valdingumo. Jis, pasak
Šiaulių universiteto literatūrologės doc. Dalios Strio-
gaitės, „*neabejotinai vienas ryškiausių masinės kultūros*
judintojų ir organizatorių, tuo savitas ir reikšmingas“.⁴⁰

Ir pats Jakavičius niekada nepretendavo į didįjį meną,
sakė, esą ir „*maldaknyges pardavinėjo tam, kad ant jų*
uždirbęs, galėtų veltui dalyti žmonėms švietimuisi lietu-
vių laikraščius ir pasaulietinio turinio knygas. [...] *Per*
tuos Jakavičiaus leidžiamus ir platinamus kalendorius ir
pasakas, kaimo liaudis išmoko skaityti, suartėjo su kny-
ga ir laikraščiais; šiandien daug lengviau į kaimo žmonių
rankas patekti ir rimtesniems leidiniams, nes Jakavičiaus
leidiniai padarė kelią į kaimą – įpratino skaityti“.⁴¹

Gaila, kad iki šiol neturime išleistos personalinės
Liudviko Jakavičiaus leidinių bibliografijos, plačiai
apibendrintos jo veiklos analizės... Čia tik kuklus ban-
dymas šią įdomią ir įvairialypę asmenybę kiek geriau
pažinti. Jo leidiniai suvaidino nemažą vaidmenį, ugdy-
dami skaitytojus ir žiūrovus – būsimuosius profesiona-
laus meno suvokėjus, o jo verslas, kai masinės kultūros
poreikiams tenkinti pateikiama ne itin aukšto meninio
lygio produkcija – tai juk ir mūsų dienų problema, net-
gi labiau šokiruojanti, nes visi esame ar tariamės esan-
tys raštingi, todėl ypač detalčiai ir nevienareikšmiškai
nagrinėtina. ■

Ilustracijos iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.

- ¹ P. Bugailiškis, Gyvenimo vieškeliais, Šiauliai, 1994, p. 330; Žmogus, išleidęs
du milijonus spausdinių, Kn. *Idomus mūsų momentas*, 1938 kovo 13, p. 3–4.
- ² www.wikipedia.org/Liudvikas-Jakavičius/ žiūrėta 2011-03-19.
- ³ V. Maknys, Lietuvių teatro raidos bruožai, V., 1972, p. 182, 197–198.
- ⁴ Lietuvanis (L. Jakavičius) Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų,
Šiauliai, 1939, p. 151.
- ⁵ Ten pat, p. 152; V. Maknys Lietuvių teatro raidos bruožai, V., 1972, p. 182–
183, 197–198; V. Maknys, Teatro dirvonoose, V., 1997, p. 381–384.
- ⁶ V. Maknys, Lietuvių teatro raidos bruožai, p. 184–185; P. Bugailiškis, Gyveni-
mo vieškeliais, p. 330.
- ⁷ Lietuvanis (Jakavičius L.) Atsiminimai..., p. 145–238, p. 297–299; V. Maknys,
Lietuvių..., p. 183–201.
- ⁸ M. Urbšienė-Mašiotaitė, Rygos lietuviai, Kn. M. Urbšienė-Mašiotaitė *Prisimi-*
nimai. Prie žibalinės lempos, V., 1996, p. 130.
- ⁹ V. Žukas, Liudviko Jakavičiaus knygyno katalogas, Kn. *Bibliotekininkystės ir*
bibliografijos klausimai, T. 4, V., 1965, p. 234–235.

- ¹⁰ Liudas Jakavičius-Lietuvanis, *Įdomus mūsų momentas*, 1938, vasario 20, p.1, 4; Atsiminimai, p. 277–278, 291–295.
- ¹¹ Žmogus, išleidęs per du milijonus spaudinių, *Įdomus mūsų momentas*, 1938 m. kovo 13, p.1, 4.
- ¹² Lietuvanis (L. Jakavičius) Atsiminimai..., p. 259–267.
- ¹³ A. Šlivinskas, Knygos įstaigos Šiauliuose 1860–1940 metais, *Varpai: Literatūros almanachas*, 2010, Nr. 25, p. 238–259.
- ¹⁴ Juokų kalendorius, Šiauliai, Knygynas „Lietuva“ (leistas kasmet 1921–1939 m.); Naujasis šimtmetinis kalendorius dviems šimtams metų (nuo 1880 iki 2080 metų) su orakulu, turinčiu savyje daugybę visokių teisingų spėjimų laimės ir nelaimės, atsitinkančias kiekvieno žmogaus gyvenime, Šiauliai, Knygynas „Lietuva“, 1927, 112 p.; Lietuvių naminis draugas: kalendorius, Šiauliai, (leistas kasmet 1920–1939 m., 14–16 p.); Lietuvių ūkiškasis kalendorius ... – [Šiauliai, L. Jakavičius], 1924–1939, [32–44 p.]; sieniniai plėšomi kalendoriai ir kt.; A. Glosienė, Nepriklausomos Lietuvos kalendoriai 1918–1940 m., Kn. *Tarp knygų*, 1991, Nr. 9, p. 23–25.
- ¹⁵ Didysis lietuviškas sapnininkas: Su 300 pav./ Parašė Egipto Burtininkas, Šiauliai, Knygynas „Lietuva“, [1922], kt. leidimas 1929, 256 p.; Mikaldos Sabbijos karalienės pranašavimai: 578 metais prieš Kristaus gimimą gyvenusios, Šiauliai, Knygynas „Lietuva“, 1922, p. 46. (dar 2 leidimai 1924 ir 1926 m.); Nauja sapnų knygelė, teisingai išguldanti kiekvieną sapną sulig Egipto raštais; Kortų išdėjimai ir laimės išspėjimai kiekvienam žmogui, Šiauliai, Knygynas „Lietuva“, 1927, p. 96 (kiti leidimai 1930, 1937 m.).
- ¹⁶ Gražios prakalbos arba „oracijos“ vestuvėse, krikštynose, varduvėse ir laidotuvėse kalbamos, Kaunas, Šiauliai, Knygynas „Lietuva“, 1924, 54 p.; Lietuvių raštvedys: Pamokynanti knyga kaip rašyti laiškus, pasveikinimus, skundus, vekselius, testamentus, įgaliojimus, sutartes ir kitus raštus gražiai, teisingai ir tinkamai sustatytus kiekviename dalyke ir kiekvienam žmogui, Šiauliai, „Lietuva“, 1922, p. 78 (Buvo dar 3 leidimai: 1923, 1925, 1926 m.).
- ¹⁷ K. Zubauskas, Kaimo advokatas: Geriausia šių laikų juridinė advokatūros knyga, Šiauliai, Knygynas „Lietuva“, 1928, p. 224.
- ¹⁸ Fotografams greitojo aparato rankvedys arba Receptai ir pamokynimai kaip į 10 minučių viską nufotografuoti, Šiauliai, Knygynas „Lietuva“, 1926, p. 6.
- ¹⁹ Kaip – ką reikia auksuoti ir sidabruoti: Medžio ir geležies auksavimo ir sidabravimo vadovėlis, Šiauliai, b. m.; Jaunasis dailidė arba Staliams visokių baldų išdirbimo vadovėlis: su 200 paveikslų, Šiauliai, Knygynas „Lietuva“, 1928, p. 94 [2].
- ²⁰ Kaip pelnyti pinigų, taupyti juos ir likti turtingu arba sėkmingo gyvenimo kelio ieškantiems patarimai / L. B. Skurdžius, Šiauliai, Knygynas „Lietuva“, 1937, p. 48; Geras pelnas – lengva duona: pamokymai kaip reikia kaimuose knygomis, paveikslais ir kitomis mažmožių prekėmis prekiauti, Šiauliai, [1924], p. 9.
- ²¹ Lietuvanis (L. Jakavičius) Atsiminimai ..., p. 311; Žmogus, išleidęs per du milijonus spaudinių, *Įdomus mūsų momentas*, 1938, kovo 13, p. 1, 4.
- ²² Žmogus, išleidęs... Ten pat, p. 4.
- ²³ A. Šlivinskas, Netyrinėta Liudviko Jakavičiaus leidybos sritis, Prieiga per internetą www.ausrosmuziejus.lt/parodos/virtualios-parodos/... Žiūrėta 2011 m. I ketv.
- ²⁴ Likviduota seniausia Lietuvoj knygų prekyba „Lietuvos“ knygynas Šiauliuose, *Įdomus mūsų momentas*, 1938 m. lapkr. 6, p.1, 3.
- ²⁵ A. Glosienė, Nepriklausomos Lietuvos knygynai (1918–1940 m.), *Tarp knygų*, 1992, Nr. 6, p. 19.
- ²⁶ A. Papaurėlytė, Cenzūros drausti Liudviko Jakavičiaus leidiniai, *Tarp knygų*, 2000, Nr. 4, p. 24; Lietuvanis (L. Jakavičius) Atsiminimai ..., p. 301–303.
- ²⁷ Lietuvanis (L. Jakavičius) Atsiminimai ..., p. 267–269.
- ²⁸ P. Bugailiškis, Gyvenimo vieškeliais, p. 330; Žmogus, išleidęs per du milijonus spaudinių, 1938, kovo 13, p. 4.
- ²⁹ L. Jakavičius, Atviras laiškas scenos draugams, *Šiaulių naujienos*, 1928 m. sausio 22, p. 3; 60 m. sukaktuvės [L. Jakavičiaus], *Mūsų momentas*, 1931 m. kovo 8, p. 1,4; Lietuvanis (L. Jakavičius), Atsiminimai..., p. 278–290; Atvirukas – kvietimas „Liudo Jakavičiaus 30 metų (1898–1928) scenos darbuotės sukaktuvių minėjimo jubiliejinio spektaklio programa“, Šiauliai, 1928.
- ³⁰ L. Jakavičius, Atviras laiškas scenos draugams, *Šiaulių naujienos*, 1928 m. sausio 22, p. 3;
- ³¹ www.wikipedia.org/Liudvikas-Jakavičius/ žiūrėta 2011-04-04
- ³² L. Jakavičiaus dovana, *Įdomus mūsų momentas*, 1939 m. spalio 15.
- ³³ Liudas Jakavičius-Lietuvanis [biografinė apžvalga], *Įdomus mūsų momentas*, 1938 m. vasario 20, p. 4.
- ³⁴ Fotografija iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių, T-N 4766.
- ³⁵ Lietuvanis (L. Jakavičius), Atsiminimai..., p. 304.
- ³⁶ Lietuvanis pas Martyną Jankų Bitėnuose, *Įdomus mūsų momentas*, 1938 m. rugp. 21, p. 3; Lietuvanis (L. Jakavičius), Atsiminimai..., p. 259–267, 305–306.
- ³⁷ Pagerbė Liudą Jakavičių, *Įdomus mūsų momentas*, 1939 m. vasario 26; Lietuvos Respublikos prezidentas priėmė L. Jakavičių, *Įdomus mūsų momentas*, 1939 m. kovo 19; Seno knygnešio atsiminimai: Šiauliai, *Lietuvos aidas*, 1939 m. kovo 13, p. 7.
- ³⁸ Buvo tai pavasarį auksinį..., L. Peleckis-Kaktavičius, Baltas lapas – lyg alto rorius. Klaipėda, 1995, p. 242–247.
- ³⁹ V. Ruzgas, Mūsų spaudos keliai, *Varpas*, 1932, Nr. 2(5), p.153–157.
- ⁴⁰ D. Striogaitė, Veikli asmenybė, *Literatūra ir menas*, 1996 m. balandžio 27, p. 13.
- ⁴¹ Lietuvanis (L. Jakavičius), Atsiminimai..., p. 3.

Vaidas JAUNIŠKIS

PAVĖLUOTAI IŠUGDYTŲ JAUSMŲ ROMANAS

Patirčių realizmas. Dalios Tamulevičiūtės kūrybinės biografijos studija, Sudarytoja ir autorė Ramunė Marcinkevičiūtė, Vilnius, Kultūros barai, 2011, p. 495.

Jei pasinaudotume kadaise populiariu teatro palyginimu su bažnyčia, tai Ramunė Marcinkevičiūtė yra nusikaltusi teatrui, nes apie jį rašo nuodėmingai mažai. Dilema tarp aukos (Muzikos ir teatro akademijoje ji rengia teatrologus, vadovauja katedrai) ir asmeninio atnašavimo (straipsniai, knygos) kažin ar galėtų būti verta gilesnių svarstymų: mokslai vargu ar nuveda studentą iki teatrologo (praktika rodo – itin retai), o jam suteikiamas šioks toks (kažin ar tikrai universitetinis) išsilavinimas leidžia nebent tikėtis, kad „žmogus geras bus“. Bet asmeninės aukos – rašymo – atsižadėjimas (klaidingai painiojamas su kuklumu, nors iš tikrųjų yra kūrybos akto sublimacija) nuskriaudžia teatro ir kultūros pasaulį, nes svarresnių ir dažnesnių išvalgų labai reikia intelektinei temperatūrai palaikyti.

Kita vertus, tai suprantama: teatras, kaip ir visas kultūros laukas, smulkėja, kūrybos „vienetai“ dauginami iki perprodukcijos (klausimas: kiek žiūro-

vų pamato spektaklius, ypač jaunų trupių?), todėl jo vertintojams vis sunkiau vadovautis tradiciniu žvilgsniu ir tikėtis solidescio kūrinio, paremto nuosekalia scenos kalba. O mąstyti verčiančių ar net provokuojančių temų dažniausiai imasi jauni autoriai, bandantys reflektuoti pačią teatro situaciją, nors šį aisbergą jiems pavyksta grybštelti tik paviršutiniškai. Proceso stebėtojams, net atkakliausiems, nelingva nuolatos aukotis dėl tų paviršutiniškų blyksnių, nes pagal kūrėjo sceninės energijos tvermės dėsni energija, įdėta į smulkmenas, nesikaupia didesniam opusui. Matyt, todėl Ramunė Marcinkevičiūtė pasąmoningai, o gal ir nostalgiskai gilinasi į tą laikotarpį, kai nereikėjo isteriskai blaškytis ir rinktis, nes visų Lietuvos teatrų sezonas būdavo nesunkiai aprėpiamas, o ne tokios jau dažnos premjeros kur kas dažniau tapdavo kūrėjų *opus magnum*. Pati savo tekstais teigdama netrumpą, bet darbo kokybei būtiną brandinimo trukmę, 2002 m. ji išleido etapinę

mūsų teatrologijos knygą „Eimuntas Nekrošius: erdvė už žodžių“ ir įrodė, kad įmanoma vieną menininko kūrybinės biografijos tarpsnį organiškai susieti su antropologiniu epochos portretu ir su teatro mokslu, nė vieno iš jų nenuskriaudžiant. Po aštuonerių metų Marcinkevičiūtė sugrįžo į tą patį ir dar kiek ankstesnį laiką, knygoje „Patirčių realizmas. Dalios Tamulevičiūtės kūrybinės biografijos studija“ tyrinėdama, kas lėmė Jaunimo teatro suklestėjimą ir išskirtinumą. Taigi, dialogija, tačiau retrospektyvi: Nekrošiaus darbų pradžios aprašymas „Erdvėje už žodžių“ neveda chronologiškai tolyn, o sukasi tarsi prieš laiką, ne tik padėdamas suprasti aukščiausius teatro pakilimo taškus, bet tarytum juos pažadėdamas. Kartu tarsi netiesiogiai tvirtinama, kad su Nekrošiaus spektakliu „Nosis“ neginčytinai baigėsi vienas ilgas asmeninio ir visuomeninio laiko etapas, o klimpti į naujus, po ideologinio ledynmečio besiformuojančius reljefus (šio pavasario leidybos lauke) ėmėsi jaunesnės kartos teatrologė Rasa Vasinauskaitė, parašiusi studiją „Laikinojo teatras. Lietuvių režisūros pokyčiai 1990–2001 metais“ (patirčių realizmas siūlytų ir interpretaciją apie knygas kaip autorių grįžimą į savo jaunystę).

Kai keliasdešimties metų senumo laikas yra fiksuotas tik prastais vaizdo įrašais, skurdžiais dokumentais ir todėl vis gražėjančiomis legendomis, Ramunė Marcinkevičiūtė ryžtasi imtis būtent legendų. Ne, ji jų neklibina, bet žvelgia, kas slypi už žodžių, jau virtusių trafaretais: „Tamulevičiūtės dešimtukas“, „Tamulevičiūtės ir Nekrošiaus tandemas“ (kitai – „sąlygos Nekrošiui rasti“), „Jaunimo teatro viršūnės“. O kad tas legendas išsklaidytų, paradoksaliai remiasi ne dokumentais, bet irgi... legendomis.

Pasirinkusi, kaip pati suformulavo, sakytinės ar pasakojamosios istorijos (*oral history*) metodą, kuris JAV ir Jungtinėje Karalystėje suklestėjo XX a. antroje pusėje, o pastaraisiais dešimtmečiais persimetė ir į teatro sceną, Marcinkevičiūtė neapsiriko: jis idealiai tinka sovietmečio studijoms. Tai tas laikotarpis, kai pašnekėsiai virtuvėje, žmonių bendravimas buvo kur kas svarbesni negu žinios per televiziją ar parti-

jos pranešimai, nes fasadas neturėjo nieko bendra su tikrąja būtimi ir buitimi (žinoma, tol, kol fiziškai į ją neatsitrenkdavai). Pirmiausia dėl šio metodo „Patirčių realizmas...“ išsiskiria iš gausybės biografinės dokumentikos žanrui priskirtinų knygų (panašiai Rūta Oginskaitė knygą apie kino dokumentininką Robertą Verbą „Nuo pradžios pasaulio“ išplėtė iki Lietuvos kinematografo ir gyvenimo kasdienybės 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais apžvalgos). Tamulevičiūtės istorija „Patirčių realizme...“ atskleidžiama taip, kad suvoki: daugeliui ji buvo legenda, nes iš tikrųjų ją pažino tik mokiniai ir bičiuliai...

Beje, pasakojimo žanras mūsų platumose neišvengiamai įgauna privataus bendravimo prieskonį: atranka tampa vienu svarbiausių veiksnių, lemiančių, ar tekstų rinkinys taps knyga. Marcinkevičiūtė šį testą išlaikė – atrankos logika leido sukomponuoti intriguojančią vieno žmogaus gyvenimo istoriją, kurią įdomu sekti lyg detektyvą.

Beveik kiekvienas pasakojimas, išlaikydamas savitą ir skirtingą nuo kitų stilių, mezga savą intrigą – taip labai pamažu ir motyvuotai didinama įtampa. Pradedama nuo Dalios Tamulevičiūtės vaikystės draugės Aldonos Kumpaitės ir pirmieji jos sakiniai išsiskiria užburia taupia, bet daug pasakančia, trumpų frazių kalba. Toliau pažeriama impresijų – nuo rašytojų Aušros Marijos Sluckaitės, Sauliaus Šaltenio iki jiems nė kiek nenusileidžiančio aktoriaus Rolando Kazlo. Didžiosios dramaturgijos uždanga pakyla Žibutės Bagdonavičienės prisiminimuose – pasak jos, Dalia Tamulevičiūtė „jautėsi įskaudinta, kad ją išdavė tie teatro žmonės, kuriuos ji laikė pačiais patikimiausiais“. Kosto Smorigino atsiminimų „kadruose“ – aštraus skausmo, nepatogių temų dūriai. Dalios Storyk pasakojimas primena puikų filmo scenarijų. Aktorių kūrybinės išpažintys – lyg pauzės detektyve, kai skaitytojas su herojumi užėina į barą atsikvėpti ir išgirsta nemažai detalių, praturtinančių tyrimą: Kristina Kazlauskaitė prisimena, kaip vienus kompleksus ji gesino naujais, Irena Kriauzaitė – kaip mokėsi scenoje klausyti, o mes, žiūrovai, matėme tik dideles jos vaidinamos Karvės („Škac,

mirtie, visados šlac“) akis. Po to vėl grįžtama atgal, didžiosios intrigos link – išdavystė, kaltės pripažinimas, atsiprašymai...

Tai ir bekompromisė, ir atgailos knyga. Temą vainikuoja Eimunto Nekrošiaus filosofinis prisipažinimas, Režisieriui ir jos mokiniams suteikiantis šeimos statusą: „O ką mes, aktoriai ir aš, galėjome kaltinti? Taigi patį artimiausią žmogų. Ir tai labai žmogiška“ (p. 131).

Teatro kaip namų idilės pabaiga, sutapusi su aukščiausiais scenos meno pasiekimais, ironiškai liudija, kad menininkai iš tikrųjų eina pirm visuomenės: juk jie, Jaunimo teatro aktoriai, buvo tie pirmieji Lietuvos kapitalistai, ne tik ėmę gyventi geriau (užsienio gastroles lydėjo parsivežtų technikos stebuklų verslas), bet ir greičiausiai (dvasiškai) nudegę nuo materialinės gerovės liepsnos.

Tarsi kiek sunkiau sekasi atspindėti Dalios Tamulevičiūtės pedagoginį darbą, nes jis susijęs su didesne rutina, bet čia sublyksi Andriaus Bialobžesio „revoliuciniai užrašai“ apie tuo metu kilusį Konservatorijos maištą, Dainiaus Gavenonio sapnai apie etiką, pietietiską būdą atskleidžiantis Ingos Maškarinos monologas. Monika Šaltytė bene geriausiai nusako giliąją partnerystės scenoje esmę: „Žinai, kad gali galvoti apie jį [partnerį – V. J.], nes apie tave tikrai bus pagavota“ (p. 181).

Pasakotojai neapartinėja kitų teatrų gyvenimo, bet, kalbėdami tik apie savąjį ir neištardami kitų vardų, liudija – *kitur taip nebuvo*: „Dalia dirbo visiškai kitaip. Gyvai, lengvai. Aktoriai visi jauni. Žiūrovai aktyviai reaguoja“ (Gediminas Girdvainis). Tada supranti istorinio virsmo šaknis – Jaunimo teatras buvo įsteigtas kaip teatras jaunimui (pagal rusišką sovietmečio tradiciją – *Театр юного зрителя*), o revoliucija įvyko todėl, kad pagrindinė varomoji jėga buvo jauni aktoriai ir jauni vadovai (vyriausioji režisierė vos 35-erių, Nekrošius, kai sulaukė 33-ejų, jau turėjo solidų savo režisuotų spektaklių sąrašą).

Antroji knygos dalis skirta „dokumentams“, t. y. spaudoje skelbtiems Tamulevičiūtės pasisakymams, kritikų recenzijoms. Po gyvai papasakotos istorijos

tai atrodo „tarsi nebūtinai“ priedas, nors iš tikrųjų jis būtinai kaip vadovavimo meno, kaip Tamulevičiūtės psichologijos ir pedagogikos išviešinimas, be to, tik čia pasisako pati Režisierė. Vis dėlto kai kurie tekstai (tarp jų ir šių eilučių autoriaus recenzija) neatlaiko „formato“ spaudimo: atsидūrę kitame, ne dienraštiniame skubrios recenzijos kontekste, jie skamba keistokai (visada kyla abejonių, ar verta dienraščių ir interneto publikacijas suguldyti į ilgėsnį „amžinumu“ dvelkiančias knygas). Kaip ir, pavyzdžiui, Remigijaus Vilkaičio pasisakymas: kalbėta sėdint ministro kėdėje, o perskaityta?.. Realybės, ne teatro, laikinumai žiauresni...

Ir vis dėlto skaitant pasisakymus sunku atsikratyti minties, kad vien sakytinės istorijos kartais nepakanka: tam tikros legendos taip ir liko paslaptimis „tarp savų“, ir kažin ar čia galima pasiteisinti vien etikos paisymu, nes kitos tokios knygos greitai nebus, tema „uždaryta“. Antai sąmokslininkiskai užsimenama apie teatro susirinkimus, tapusius intrigos kulminacija su išdavystės nuojauta, bet tų susirinkimų protokolai (jie juk turėjo būti!) knygoje nepateikiami. Skaitai, kaip atkakliai Dalia Tamulevičiūtė rūpinosi aktorių buitimi („pramušdavo“ net butus sovietmečiu!), kaip „dengė“ Vytautą Bogušį, kurį vėliau turėjo viešai pasmerkti, kaip drąsiai bendravo su Jurašais, kuriuos sovietų ideologai pervadino „Judašais“, kaip narsiai Amerikoje dalijo aktoriams lapelius su „Tautiškos giesmės“ žodžiais, ir kyla klausimas: o kas globojo ir gelbėjo ją pačią? Vien narystė partijoje? O gal draugai iš Maskvos? Ar viską lėmė vien drąsus viešas (todėl sunkiai suvaldomas) jos ryžtas ir „negudrumas būti atvirai“ (Nekrošius, p. 132)? Finalinis Jono Jurašo pasisakymas – visų pasakojimų koda – tarsi užmena šiuos klausimus kaip neatsakomą (arba atsakomą individualiai) koaną apie visuomeninę menininko situaciją ir – Tamulevičiūtės atveju – anaip tol ne asmeninę, o viso teatro žmonių atsakomybę.

Knygos pabaigoje Ramunė Marcinkevičiūtė pati pasiūlo dar vieną ir gana netikėtą (Sovietijos padan-

gėje) interpretaciją „režisierė-kūrėja-moteris“ – nuo „feministinės“ linijos kūryboje („vyriškai pasaulio tvarkai nepaklūstanti moteris“ kūrybos pradžioje, „brandi, savo pasaulį susikūrusi moteris“ vėlyvuoju laikotarpiu, p. 452) iki gyvenimo būdo ir stiliaus. Autorė pasitelkia analogijų iš viso pasaulio, mini Europos ir JAV režisierės (vis dėlto pridurčiau, kad jų, ypač JAV menų kontekste, esama gerokai daugiau, nes ir šiuolaikinio šokio, ir eksperimentinio teatro, ir performansų atlikėjos buvo ne vien solistės, o savo ištisų pasaulių kūrėjos), trumpai apžvelgia Lietuvos moterų režisierių kūrybą, jų nagrinėtas temas. Tačiau visa tai skaitydamas, nors ir pripažįstu autorės „interpretacijos laisvę“, stanislavskiškai šaukiu: „Netikiu!“ Feministiniam diskursui priešinuosi ne tiek todėl, kad jis atrodo svetimkūnis bendrame knygos ir jos stiliaus kontekste (moderniosios teorijos teatrologų tekstuose vis dar atrodo kiek „priteptos“, nes, skirtingai nuo filosofų ar menotyrininkų, mūsų „cecho“ žmonės jomis taip natūraliai negyvena), kiek dėl to, kad jis nepaklūsta laiko ir pasakojimų apie jį logikai. Galbūt feministinės nuotaikos natūraliai „tvyrojo ore“, bet vargu ar tai buvo ideologinis protestas, išskirtinė emancipacija. Teiginys „Moters laisvė galėjo būti tapatinama ir su stilinga išvaizda. Tam reikėjo ne tik vidinės drąsos (esu aukščiau už pilką minią), bet ir sėkmingos profesinės karjeros“ (p. 451) yra daugiau mitologinis nei padiktuotas gyvenimo praktikos: kaip visa tai galėjo kontrastuoti su (pasitelkime „dokumentus“) *Tarybinės moters*, žurnalo *Banga* spausdinamais rūbų modeliais, su televizijos vedėjų įvaizdžiu ar sėkmingai klestėjusiomis anaipol ne vien teatrų siuvyklomis?

Iškelti moters vaidmenį yra itin įdomus „patirčių realizmo“ pavyzdys, bet bičiulių, mokinių pasakojimai jį savaip neigia, siūlydami kitą – „užslopintą realizmą“, dar labiau išryškindami *neįvykusios*, bet *galimos* patirties troškimą. Teatro bendruomenės, kuriai vadovauja moteris, „savignygos funkcija“ (p. 446) dramatiška, tačiau kaip tik šis aspektas, pabrėžiamas daugumos pasakotojų, leidžia atspėti priežastis, lėmusias auksinį Jaunimo teatro laikotarpį. Režisie-

rę daugelis tapatina su globėja, ir, jei kalbame apie namus ir šeimą, tai vaikų, nors ne savų, auginimas, namai, nors ne tie, į kuriuos grįžtama pernaktvoti, o kuriuose visavertiškai gyvenama, vis dėlto veda prie stipresnio – Motinos archetipo. Kas kitas, jei ne motina globėja pasakytų: „Jam reikia leisti ramiai dirbti, o aš čia tam ir esu, kad suteikčiau jam tą ramybę“ (Tamulevičiūtė apie Nekrošių, p. 454). Teatras kaip šeimos, asmeninio gyvenimo pakaitalas – ši linija dar dramatiškesnė, ir ne aplinkinių akyse, o akistatoje su vienišu savimi. Kad ir kokios svarbios būtų kultūrinės aspiracijos, galiausiai sugrįžtama prie prigimties (natūros), kaip kad po teatro – į mišką, į Dzūkiją: „Čia buvo Dalios pasaulis, čia ji užaugo ir jautėsi iš tikrųjų namie“ (Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė apie Senąją Varėną, p. 32).

„Patirčių realizmas...“ – atvira ir reikli sau, o dar reikliau parašyta – visada Režisierėi žvelgiant per petį – knyga. Todėl ir mano abejonės yra tiesiog vieno skaitytojo „interpretacijos laisvė“, kurią iš anksto suplanavo ir užtikrino autorė. Vis dėlto pagal jos siūlomą tokios laisvės logiką, atrodo, būtų buvę geriau „pabaigos žodį“ perkelti į pradžią. Būtent šis Ramunės Marcinkevičiūtės siūlymas-suvėdžiojimas pažvelgti į Režisierės kūrybą iš moters perspektyvos yra įdomus, laisvas, intriguojantis, o ne galutinis nuosprendis, kai tvarkingai sudedami visi taškai. Po jo būtų dar smagiau nerti į pasakojamas istorijas, jaučiant skaitymo ar vartymo malonumą. Šis malonus pasinėrimas, beje, reikalauja ir patogumo – reikėjo išlaisvinti pavardes nuo išnašų (net ir dėl estetikos), komentarus palikti tuose pačiuose puslapiuose, užuot nukėlus į skyrių pabaigą (pakyri vartyti pirmyn atgal, o komentarų būtina nepraleisti).

Šią kūrybinę biografiją skaitai lyg pavėluotai išugdytų jausmų romaną, o ne akademiškai griežtą studiją, ir svarbiausi įvykiai joje (kaip ir teatre) atsitinka ne tada, kai atsiveria uždanga ir žiūrovai pamato sceną. Čia kalbama apie kūrėjos žvilgsnį, nukreiptą į žiūrovus ir į jų „pospektaklinį“ gyvenimą.

Irena ALEKSAITĖ

NELAIKINA DOVANA

Rasa Vasinauskaitė, Laikinumo teatras, Vilnius, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010, p. 416.

Laikinumo teatras – taip teatrologė Rasa Vasinauskaitė įvardijo Lietuvos scenos meno 1990–2001 m. atkarpą. Dešimtmetis. O ar yra „nelaikinumo“ teatras? Amžinas? Kol kas, ačiū Dievui, yra, tik nežinia, ar ilgai tokį turėsime.

2010-ųjų pabaigoje Lietuvos kultūros tyrinėjimų instituto teatrologų grupė išleido ketvirtą „Lietuvių teatro istorijos“ tomą, apimantį 1980–1990 m. laikotarpį. Vasinauskaitė ir šiam, ir ankstesniems tomams parašė po ištisą skyrių, o monografijoje „Laikinumo teatras“ dar dešimtmečiu pratęsė scenos meno raidos tyrinėjimus! Kad tokie solidūs teatro istorijos veikalai būtų išleidžiami pamečiui, pas mus niekada nėra buvę... Atvirkščiai, laikytasi nuomonės, kad teatro istorijos faktai turi „susiuglėti“, „apsinešti“ laiko dulkėmis – tik tada verta traukti juos iš archyvų, muziejų, senienų saugyklų. Atseit, istorija, kaip geras vynas, kuo ilgiau brandinama rūsio prieblandoje, tuo yra kokybiškesnė.

Antra nuostata, kurios griežtai laikytasi sovietmečiu, skelbė, kad rašyti Istoriją (didžiąja raide!) gali tik mokslininkų kolektyvas, „grupė draugų“, jokių būdu ne pavieniai asmenys. Taip „kovota“ su ideologiškai pavojingu subjektyvumu.

Rasa Vasinauskaitė išvengė ir senų, ir naujų tabu, taisyklių, todėl turėjo laisvas rankas meno reiškinių atrankai ir plačią erdvę subjektyviam požiūriui, nevaržomiems svarstymams skleisti.

Tyrinėdama lietuvių režisūros pokyčius 1990–2001 m., autorė išvelgia savotišką kūrybinę polemiką tarp patyrusių režisūros meistrų ir ne mažiau talentingų jų mokinių. Kūrybinė konkurencija tarsi koks *perpetuum mobile* užtikrina nenutrūkstamą režisūros kaitą. Vasinauskaitė itin jautriai analizuoja šią slinktį, blaiviai vertindama ir pergales, ir pralaimėjimus.

Trys stambūs knygos skyriai – „Tarp dviejų ideologijų“, „Utopijų/antiutopijų laikas“, „Interpretacijos krizė/Reinterpretacija“ – tiksliai nubrėžia režisūros raidos kreivę.

Grįždama į 9-ąjį dešimtmetį, Sąjūdžio laikus, autorė išryškina itin prasmingus pastatymus – Jono Vaitkaus režisuotą Čingizo Aitmatovo „Golgotą“, Adomo Mickevičiaus „Vėlines“, čekoviškus Eimunto Nekrošiaus ir Rimo Tumino spektaklius.

Ir būtent šiuo – pereinamuoju istoriniu momentu „*netikėtas ir visiškai naujas teatras pliūptelėjo į sceną su jaunąja karta. Jis buvo naujas jau vien tuo, kad pasuko ne prie 7–8-ojo dešimtmečių pasaulinės teatro tradicijos, kurios atgarsių buvo galima išvelgti Vaitkaus ar Nekrošiaus spektaklių estetikoje, o prie XX amžiaus pradžios modernistų ieškojimų. Viskas čia, Koršunovo spektakliuose, buvo paženklinta formos grynumo, laisvės ir provokacijos [čia ir toliau citatose išskirta R. Vasinauskaitės]; veiksmo, apipavidalinimo, personažų ir jų elgesio, kalbos ir žo-*

džių paradoksalumas bei minimalistinis skaidrumas sprogdino naujas reikšmes, dėl jos į netikėtas kompozicijas. Atrodė, jog scenoje materializuojasi knibždančios archetipais pasąmonės ir sapno vaizdiniai, įgyjantys juokingas, bet ir nemažiau pamėkliškas ar graudžias formas“ (p. 102).

Kritikė absoliučiai tiksliai įvardijo Oskaro Koršunovo spektaklių „oberiutišką“ specifiką, o jų analizė atskleidė kaip reta subtilią teatrologinę jos nuojautą.

Antrasis knygos skyrius pradedamas įžymiuoju Rimo Tumino pastatymu – Grigorijaus Kanovičiaus „Nusišypsok mums, Viešpatie“. Aptariama, kaip utopinė žydų kelionė tapo utopiniu šio režisieriaus kūrybos precedentu.

Knygoje atkuriamas, detalai restauruojama gausybė spektaklių. Pateikiamas platus kontekstas, patraukliai ir tiksliai nusakomos aplinkybės, susijusios su vienu ar kitu vaidinimu, įdomiai analizuojama vaizdinė spektaklių struktūra, akcentuojant režisūros pokyčius. Ar nekilo pasikartojimo grėsmė – juk beveik visus sėkmingiausius spektaklius teatrologai, tarp jų ir Vasinauskaitė, išsamiai išanalizavo ir įvertino iškart po premjerų?

Dalykas tas, kad šioje knygoje režisūros analizė, tyrinėjimo rakursai ir teatrologinis žodynas keičiasi. Štai apie „Tris seseris“ rašoma: „Reikia pasakyti, kad Nekrošiaus spektakliuose (leit)motyvai gimsta ir rutuliojasi kaip veikėjų (ir/ar sceninių objektų) transformacijos, nes jų intencijos ir tikslai režisieriui yra viena svarbiausių sceninio veiksmo dedamųjų. Išoriniai ar vidiniai trukdžiai keičia veikėjo intencijas ir būseną, ir šiuos pokyčius – dramatinį įvykį, emocinę koliziją – režisierius akcentuoja įerdvintu plastiniu vaizdiniu. Per šį vaizdinį (metaforą) režisierius atveria veikėjų būsenos tam tikroje situacijoje „dviprasmiškumą“ ir ambivalentiškumą: vienokia yra ta, kokią veikėjas realiai įsivaizduoja ar kurioje yra, ir kitokia – pamatyta režisieriaus. Šiuo atveju tik nuo režisieriaus požiūrio į veikėją ir jo situaciją priklauso, kokią žanrinę atspalvį, emocinę krūvį įgis vaizdinys“ (p. 89).

Lygiai taip pat atidžiai autorė narploja ir Vaitkaus, Tumino režisūros specifiką. Rašydama apie Vaitkaus režisuotą Augusto Strindbergo „Sapną“ pabrėžia: „Galima būtų sakyti, kad režisierius tiesiogiai transponavo simbolinį Strindbergo sapniškumą, priversdamas sceną „karščiuti“ žmogų apninkančiais regėjimais, kurie spektaklyje įgijo aštrių konfliktų, dramatiškų priešpriešų kontrastus“ (p. 160).

Ypač netikėta Vaitkaus pastatytos „Lėliškos“ Henrikso Ibseno „Noros“ finalo interpretacija: „[...] tai buvo anaip tol ne buitinis ir lokalus moters maištas, bet savotiška revoliucija, moteriškojo prado prieš vyriškąjį sukilimas, atveriant ir pačioje jos prigimtyje glūdinčias agresyvias, tamsias galias. Šiuo požiūriu „Lėlių namų“ finalas skambėjo dviprasmiškai: staiga atsivėręs Noros monstriškumas prilygo ankstesniam Torvaldo despotiškumui – vieną kaukę Nora tarsi keitė kita...“ (p. 167).

Viena iš svarbių profesinių teatrologo savybių – vadinamasis „teatrinis lankstumas“, jo paties artistiškumas, tiesa, pasireiškiantis ne scenoje, o popieriaus lape. Nuo to priklauso, ar kritikas sugebės lengvai perprasti įvairiausias, net prieštaringas scenos meno formas, stilistines struktūras, žanrus, kad galėtų kiekvieną įvertinti adekvačiai. Skaitydama, kaip Vasinauskaitė aiškina, komentuoja skirtingų režisierių skirtingus pastatymus, galvoju – štai Koršunovo režisūra jai yra ypač artima ir suprantama. Bet Rimo Tumino, Gintaro Varno, Eimunto Nekrošiaus sceninius įvaizdžius teatrologė irgi „gliaudo“ lygiai taip pat lengvai ir įkvėptai. Aktorius, pasak Michailo Ščepkino, turi įlįsti į kuriamo personažo kailį, o kritikas privalo visa galva pasinerti į konkretaus režisieriaus sceninių vaizdinių pasaulį, kad paverstų jį savu. Deja, tai įvyksta ne visada. Pasitaiso, kad spektaklis, tarsi traukiamas sunkių svorsčių, grimzta į dugną, o kritikas drauge su juo beviltiškai kapanojasi nesėkmės vandenyne. Bet šioje knygoje tokių sceninių akivarų nedaug, o nesėkmių priežastys visada argumentuotai paaiškinamos. Antai apie Vaitkaus režisuotą Oskaro Milašiaus „Migelį Manjarą“ teatrologė rašo: „Migelio Manjaros nesėkmė,

matyt, ir buvo ne tiek spektaklio tekstas ar jo tirštas vizualumas, kiek pradėjusi vertis tuštuma tarp režisieriaus ištobulintų meninio pasisakymo įrankių ir kitokios spektaklio formos, kitokio sceninio įtaigumo reikalaujančios tikrovės“ (p. 178).

Knygos autorė neignoruoja ir „vienadienių scenos drugelių“ – susikuriančių ir greit išnykstančių trupių, aptaria šiuolaikinės dramos konkursus, tarptautinius festivalius, *Naujosios dramos akcijos* renginius, lietuviškos pjesės konkursus... Rašo, kad po 1990-ųjų „kūrybinį sujudimą skatino tuo metu ypač populiarūs Rytų ir Vakarų atsivėrimo, tarpusavio pažinimo, jungimosi procesai. O kartu – paprasti ir žemiški dalykai: mūsų teatras ne tik skubėjo gyventi, jis privalėjo ir išgyventi. Išgyventi pasitikėdamas tik savo jėgomis, talentu, darbu, o ne valstybės pagalba“ (p. 183).

Nagrinėjama ir itin problemiška tema – teatro ir lietuvių dramaturgijos santykiai: „Pirmaisiais nepriklausomybės metais vienas po kito statyti „tautiniai“ spektakliai ilgam atgrasė nuo lietuviškos dramos, o į klausimą, kodėl nestatomos lietuviškos pjesės, daugelis galėjo atsakyti Miltinio žodžiais: „Kai užsienio autoriaus pjesę vaidiname lietuviškai, tai tada ir būna laimingas sujungimas nacionalinio ir internacionalinio. [...] Šekspyro žmogiška mintis, išreikšta galinga metafora, – štai kas svarbu visiems laikams“ (p. 191).

„Laikinumo teatre“ iškeliami tikrai nelaikinių reiškinių, vienas iš jų – Nekrošiaus režisuotos trys didžiosios Shakespeare'o tragedijos. „Hamletą“ knygos autorė įpina į moderniosios teatro epochos reiškinių – performansą. Gerai mokėdama prancūzų kalbą, išmanydama šiuolaikines (ypač prancūzų) teatro teorijas, Vasinauskaitė jas gausiai pristato, į jų kontekstą korektiškai įrašydama ir lietuvių teatro pasiekimus. Vis dėlto kai kuriais atvejais būtų galima ir suabejoti užsienio teoretikų teiginiais, pavyzdžiui, Roland'o Barthes'o pateiktomis Bertolto Brechto teorijos „korekcijomis“ ir keistoku jo „Motušės Kuraž“ vertinimu. Taip teigiu, nes esu mačiusi šį nepaprastos jėgos ir įtaigos spektaklį.

Tarp įvairių XX a. pradžios teoretikų, kuriuos pristato autorė, išskirčiau teatrologijos mokslo pradininką Maxą Herrmanną, pas kurį, beje, mokėsi Balys Sruoga.

Knygoje atsiskleidžia ir tam tikra priešprieša tarp režisūros lygio (literatūrinė teatro koncepcija, režisūrinių ženklų ir vaizdinių šifravimas) ir performanso kaip atlikimo meno.

Apie performansą, šiandien tokį populiarių reiškinių, įdomiai samprotauja knygoje cituojamas teoretikas Richardas Schechneris: „[...] režisieriai kelia fundamentaliausius teatro klausimus: kur jis [spektaklis – I. A.] vyks (ar stacionariame pastate, jau egzistuojančioje ar specialiai parinktoje aplinkoje)? [...] Kai aktoriai užėmė režisierių vietą, kai kurie šių klausimų (Kokie yra santykiai tarp spektaklio ir publikos? Kaip identifikuoti teatrinis procesus ir kuo jie giminingi kitiems socialiniams procesams?) nebebuvo keliami. Teatras grįžo prie „šiuolaikinės euroamerikietiškos tradicijos“ palengvintų išeičių: frontalus vaizdas, pasyvūs žiūrovai, sentimentalūs ir apolitiški tekstai“ (p. 213).

Performanso raidos kreivė vis dėlto slenka žemyn ir tai rodo, kad vadinamajam atlikimo menui nepavyko įveikti pasaulio režisūros meistrų. Ten, kur jaučiamas talentingų režisierių stygius (o tokių šalių daug), jų vietą, natūralu, užima performansų kūrėjai. Neatsitiktinai performanso „tėvyne“ tapo Jungtinės Amerikos Valstijos, niekada negarsėjusios režisūros asmenybėmis...

Atidžiai išnagrinėjusi performanso atsiradimą, jo funkcionavimą įvairiose šalyse, Vasinauskaitė neskuba skelbti, esą jis išgalėjo ir mūsų teatrinėje platumose. Atvirkščiai: „Po „Hamleto“ premjeros apie spektaklio performatyvumą beveik nekalbėta. Tiek lietuvių, tiek užsienio kritikai Nekrošiaus spektaklį analizavo pirmaisiai iš autorinės interpretacijos pozicijų, pabrėždami ypač paveikų jo vizualumą ir sukrečiantį fiziškumą“ (p. 219).

Pasak teatrologės, to „fiziškumo“ esmė tokia: „Būtent neatsiejamas erdvės, kūno bei daikto ryšys ir nenutrūkstantis, procesiškas vienas kito veikimas

yra tikroji spektaklio fabula, materializuojanti ir konkretizuojanti „Hamleto“ potekstes“ (p. 225).

Toks gilus vidinis, bet apčiuopiamai materialus, daiktų, sceninės erdvės ir personažų ryšys būdingas ir ankstesniems Nekrošiaus pastatymams („Kvadratas“, „Pirosmani, Pirosmani...“, „Ilga kaip šimtmečiai diena“, „Meilė ir mirtis Veronoje“...).

Nekrošiaus „Hamletą“ Vasinauskaitė tyrinėja laiko kontekste, primindama prieškarinį Michailo Čechovo režisuotą „Hamletą“, pokarinius šios tragedijos pastatymus lietuvių ir rusų teatre. „Iš matytų „Hamletų“ tik Nekrošius taip sureikšmino ir išgrynino Šmėklos liniją, tragiškumo akcentą perkeldamas nuo Hamleto jauniesniojo ant Hamleto vyresniojo. Tragiškumo kaip kaltės už veiksmą, kurio nenorėta, ir tragedijos, kai žmogaus kančia neturi ribų“ (p. 233).

Nekrošiaus „Makbetą“ teatrologė įvardija kaip „tragedijos ilgesį“: „Prisimenant 9–10-ojo dešimtmečių Nekrošiaus spektaklius, peršasi mintis, kad visiems jiems, kad ir ką statytų, šis režisierius suteikė tragedijos krūvį – visuose jaučiamas veikėjų pasmerkumas – jų laisvė rinktis ir pasirinkimo nelaisvė“ (p. 244).

Štai kaip aprašomas „Makbeto“ finalas: „Po giesmės staiga stojusi tyla sujungia sceną ir salę bendram, sunkiai žodžiais įvardijamam sukrėtimui – užuojautai ir gailėsčiui, perfrazuojant Aristotelį“ (p. 251).

„Makbete“ teatrologė suranda tarsi centrinį nervą – atkreipia dėmesį į Nekrošiaus kuriamų vaizdinių realizacijos procedūrą, išskirdama du įvykių ir refleksijos lygmenis – aktyvųjų ir pasyvųjų: „Kuo šis vidinis veikėjo gyvenimas intensyvesnis, kuo stipresnė audra siaučia personažo dvasioje, tuo ilgesnė vaizdinio realizacijos trukmė“ (p. 250). Nes būtent tuo metu „sutampa ne tik aktoriaus ir personažo būtis, bet ir scenos bei žiūrovų laikas“ (p. 251).

„Otelą“ Vasinauskaitė analizuoja, pasirinkusi personažų „elgesio psichologinę motyvaciją, kuri suteikia sceniniam veiksmui „žemiškumo“ ir tikroviškumo“ (p. 259).

Aptaria ypatingą muzikos reikšmę Nekrošiaus spektakliams, ypač šekspyriada, – kompozitorius Faustas Latėnas labai sustiprino dramatinę šių pa-

statymų įtampą: „Otelas“ veiksmas, [...] skleidėsi ir pulsavo varijuojamu valso ritmu, kuris kūrė Otelą ir Dezdemonos santykių ir paties Otelą kaitos dramaturgiją. Aukščiausių dramatinę ir emocinę įtampą ji pasiekdavo Otelą ir Dezdemonos mirties šokyje. Aranžuota Zdeneko Fibicho fortepijoninės „Poemos“ melodija nuo pat spektaklio pradžios įsiterpdavo į veiksmą kaip lyrinė Otelą ir Dezdemonos tema, tačiau kuo toliau, tuo labiau jos skambesys darėsi grėsmingesnis, siautulingesnis, kol visa jėga pratrūkdavo būtent šioje žudymo scenoje. [...] Tik po šios ekspresyvos scenos stodavo „spengiančios tylos“ laikas“ (p. 264).

Apibendrinama Nekrošiaus sceninę šekspyriadą, teatrologė remiasi prancūzų teatro teoretikų Christiano Biet ir Christophe'o Triau išvada: „[...] antroji, palyginti su XX a. pradžios modernistais, režisierių karta „per sceninės kūrybos ir spektaklio autonomiškumą globalizavo teatro koncepciją“, – „gravitacijos centras persikėlė nuo dramos teksto prie režisūros meno, o režisierius tapo ženklu, kuriais ir apibūdinamas teatrinis spektaklis, meistras“ (p. 269). Ir priduria: „[...] 10-ojo dešimtmečio pabaigos režisūrai būdinga dinamiška vaizdingo ir daugiareikšmio sceninio teksto kūrimo strategija. Taikyta klasikinės ir šiuolaikinės dramaturgijos pastatymams, ji išlaisvino spektaklį iš griežtų dramatinės struktūros rėmų ir atvėrė jo daugialypį interpretacinį potencialą“ (p. 270).

„Laikinumo“ jausmas, pasak Vasinauskaitės, – tai vienas iš variklių, nenumaldomai stumiančių teatro procesą pirmyn, koreguojančių jį, skatinančių naujas idėjas, formas, nuotaikas: „Teatras konkretizavo individo vienatvės tragišką jauseną, ir turbūt neatsitiktinai aktuali tapo „antiherojaus“ figūra, tarsi per jos savivoką būtume galėję ir patys save suvokti“ (p. 275).

Būtent šiuo rakursu knygoje analizuojami trys Rimo Tumino spektakliai: Sofoklio „Edipas karalius“, Shakespeare'o „Ričardas III“ ir Antono Čechovo „Dėdė Vania“ (šis pastatytas Maskvos J. Vachtangovo teatre). Visų jų herojai deherojizuoti ir sutrikę.

Aptariamieji ir Oskaro Koršunovo spektaklių „P. S. Byla O. K.“, „Roberto Zucco“ ryškūs antiherojai.

Ypač atidžiai Vasinauskaitė tyrinėja Gintaro Varno režisūros ypatumus, jai imponuoja savita teatri-
nė jo estetika: „*Per vaizdinį spektaklio sprendimą režisierius įpindavo grožio temą: vienur šis grožis barokiškai „karščiuojantis“, kitur – santūriai elegantiškas, bet visur atlieka ir tam tikros emocinės sceninio pasaulio išraiškos funkciją*“ (p. 289).

Jauno režisieriaus kūryboje teatrologė išskiria trumpą (2004–2007) etapą Kauno dramos teatre, nes „*nuo pirmų spektaklių atrodė, kad dirba jis čia seniai, ir tai, ką daro, galima lyginti su šlovinguoju Vaitkaus periodu*“ (p. 289).

Analizuodama du išskirtinius Varno pastatymus – Henriko Ibseno „Hedą Gabler“ ir Eugene'o O'Neillo „Gedulas tinka Elektra“ – Vasinauskaitė teigia: „*Kaip reta sklandžiai ir jautriai jungėsi tradicija ir šiuolaikiškumas, psichologinio teatro pagrindai ir teatrališkumo, stilizacijos elementai, [...] dekoratyvumo ir konstruktyvumo variacijos*“ (p. 293).

Kontrastas Varno režisūros vaizdinei sistemai – Koršunovo režisuota aštraus braižo, sinkopuojančių ritmų Roberto Zucco istorija, kurią režisierius prasmiskai gerokai pakoregavo: „*Neatsitiktinai iš žudiko Zucco tampa savižudžiu, kuris net išeidamas palieka „sudegančio saulėje“ Ikaro vaizdinį*“ (p. 302).

Kitoks buvo italų kritikų, kurie šį Koršunovo pastatymą matė 1999 m. Venecijos festivalyje, verdiktas – juos „*Roberto Zucco*“ nuvylė savo triukšmingu vaizdingumu ir dirbtinomis provokacijomis“ (p. 300). Su tokiu vertinimu sutikčiau. Bet šiuokart ypač svarbi Vasinauskaitės išvada: „*Herojiškų individualybių scenoje laikas baigėsi*“ (p. 303). Tą baigtį savaip apvainikavo Vaitkus, atsisveikinęs su Akademinio dramos teatru, bet palikęs čia gyvuoti dar vieną groteskišką antiherojų – Rolando Kazlo Fomą Opiskiną (Fiodoro Dostojevskio „Stepančikovo dvaras“).

Aptardama sudėtingą lietuvių dramaturgijos situaciją, teatrologė analizuoja jaunų autorių pirmąsias pjeses, po 1990-ųjų pradėtus naujosios dramos pristatymus. Apžvelgia istorinę nacionalinės pjesės raidą, postdraminį Vakarų Europos postmodernios dramos būvį, kai ji ėmė tolti nuo teatro. *Naujoji dramos akci-*

ja pristatė vadinamuosius „naujuosius brutalistus“ – Harrowerio, Culleno, Cartwrighto, Ravenhillo, Kane rėksmingos pjesės ultraradikalią socialinę tematiką išreiškia „naujojo realizmo“ kalba.

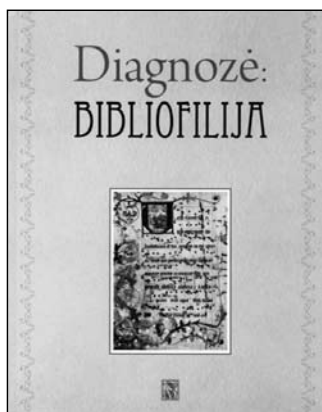
Koršunovo spektakliuose „Shopping and f****s“, „Ugnies veide“ Vasinauskaitė irgi įžvelgia „naujojo realizmo estetiką“, glaudžiai susijusią su naujos vaidybos technikos paieškomis. Į tai atkreipė dėmesį ir užsienio kritikai, rašę „*apie sukrečiančias, apokaliptines spektaklio [„Ugnies veido“ – I. A.] prasmes [...] ir aktorių įelektrintą vaidybą, balansuojančią ant natūralumo ir siurrealumo ribos*“ (p. 339).

Naujosios dramos akcijos antrasis užsienio pjesių pristatymas paskatino autorę aptarti naujus režisūros siekius, žiūrovų aktyvinimą ir naują jauno aktoriaus tipą. Ji pasitelkė tokius pastatymus kaip Varno režisuota Jeano Luco Lagarce'o „Tolima šalis“, Calderóno de la Barcos „Gyvenimas tai sapnas“, Koršunovo – Shakespeare'o „Vasarvidžio nakties sapnas“, Michailo Bulgakovo „Meistras ir Margarita“. Ši jaunoji režisūra, pasak autorės, kvietė publiką, užuot skaičius teatro ženklus, patirti spektaklio žiūrėjimo, pajautimo „malonumą“, kurį suteikia vaidybos technika ir sceninis tekstas.

Apie tą patį svarsto ir teatrologės cituojamas teoretikas Rene Guénonas: „*Šiandien mes einame į teatrą žiūrėti spektaklio. Ką tai reiškia? Tai reiškia, kad mes tikimės pamatyti teatralizacijos aktą. Einame žiūrėti kaip teatras tampa teatru iš veiksmo, istorijos, vaidmens [...] Šia prasme „žiūrėti spektaklį“ skiriasi nuo „žiūrėti pjesę“, nes žiūrėti spektaklį – tai žiūrėti teatrališkumą tikrąja to žodžio prasme – kaip pastatymą ir kaip vaidybos, o ne vaidmenų ar situacijų, tekstą*“ (p. 381).

Į šį perdėm kategorišką teoretiko tvirtinimą atsakyčiau taip: kiekvienas renkasi teatre tai, kas svarbu jam.

Rasos Vasinauskaitės „Laikinumo teatras“ rodo ne tik profesinę, kūrybinę teatrologės brandą, bet ir ištikimybę Teatrui. Ši monografija – tikrai ne laikina dovana talentingiems teatro kūrėjams ir nuovokiems žiūrovams. ■

NEPAGYDOMA LIGA

Diagnozė: bibliofilija: esė, straipsniai / autorius ir sudarytojas Vidmantas Staniulis. – Kaunas: [V. Staniulio knygnas], 2010 (Vilnius: Sapnų sala). – 319, [1] p.: iliustr., faks., portr.; 26 cm. – Bibliogr. str. gale ir išnašose. – Tiražas [500] egz. – ISBN 978-9986-667-34-6

Skaitytojus pasiekė įdomi ir labai vertinga knyga „Diagnozė: bibliofilija“. Jos sudarytojas ir leidejas, žinomas kaunietis bibliofilas, antikvaras Vidmantas Staniulis kartu su bendraminčiais šiame esė ir straipsnių rinkinyje (jų 49) aptaria bibliofilijos istoriją, supažindina su itin retomis knygomis, pasakoja apie save ir kolegas.

Rašoma apie aistrą knygoms, kolekcininkų atradimus, apie esamus ir buvusius knygų puoselėtojus. Bibliofilų, bibliotekininkų, knygotyrininkų, bukinistų atsiminimai, apmąstymai atskleidžia bibliofilijos esmę, dvasią, filosofiją, lietuviškas bibliofilijos tradicijas. Intriguojantys tekstai, retos iliustracijos, mažas tiražas paverčia šį leidinį geidžiamu knygos mylėtojų objektu.

320 puslapių knygoje yra 700 spalvotų iliustracijų. Iš 500 egzempliorių tiražo 100 yra vardiniai egzemplioriai, skirti XXVII knygos mylėtojų draugijos nariams ir kitiems asmenims, savo gyvenimą susiejusiems su knyga. Tokio pobūdžio leidinio apie senąsias knygas ir knygius Lietuva dar neturėjo, nes sovietmečiu valdžia labai šnairai žiūrėjo į senų knygų ar periodikos kolekcionavimą.

Šią knygą malonu paimti į rankas – vartai ir džiaugiesi, kad galima vienoje vietoje pamatyti įdomiausių ir rečiausių leidinius, atsekti jų kelią

į Lietuvą. Juk knygos irgi turi savo likimus, tik kai kurioms pavyko išlikti per šimtmečius, rūpestingi žmonės išgelbėjo jas nuo pražūties per karus, gaisrus, suirutes. Nors knygos yra asmeninė bibliofilų nuosavybė, tačiau kartu tai ir visos krašto kultūros, istorijos paveldas.

Maloni staigmena nudžiugino ir mane – rinkinyje yra mano rašytas straipsnis apie bibliofilą, evangelikų liuteronų kunigą Miką Preikšaitį.

Nenorėčiau vardyti pavienių bibliofilų, nes kiekvienas iš jų jau įrašė savo vardą į knygotyros istoriją. Siūlau tiesiog imti ir skaityti šią informatyvią knygą.

Ant gero, įdomios spalvinės faktūros popieriaus atspausdintas leidinys, gaila, nepateko į rankas korektoriui(ei), nes korektūros klaidelių gausu (praleistos ar įterptos nereikalingos raidės, intervalai, netikslūs kai kurių knygų pavadinimai ir pan.), prastoka kalbos kultūra („per“ ir „virš“ keistini į „daugiau kaip“; „sekančią“ ir „sekančiam“ – į „kitą“ ir „kitam“; „tame tarpe“ – į „tarp jų“; „šviesios atminties“ – į „šviesaus atminimo“; „ne senai“ – į „neseniai“). Evangelikai reformatai ar liuteronai savo kunigų nevadina pastoriais (p. 25–26). Esama ir daugiau apmaudžių klaidelių: „Gediminui **Zemblickui**“ – nereikalinga „b“ (p. 57); „**Ringaudu** Baniu“ – turi būti Rimgaudu (p.

121); „*Aušra* (1884–1986)“ – turi būti (1884–1886) (p. 121); „2110 metais“ – suprantama, turėtų būti 2010 m. (p. 135); du kartus (p. 174 ir 249) įdėta ta pati iliustr. „*Aušra* 1885 m.“; parašyta: „kunigo A. **Butrikio**“ vietoj „kunigo A. Budrikio“ (p. 188); iliustracijoje „Geschichte der Littauen...“ matyti įrašas „1785 m.“, o po ja nurodyti 1798 m.; „XV–VIII a.“ – turėtų būti XV–XVIII a. (p. 239); „J. **Dominamaičiu**“ – turėtų būti J. Damijonaičiu (p. 247); rašoma: „Joną Janonį“ – turėtų būti „Julijų Janonį“ (p. 248); „[Jonui Kirliui] 1996 m. [...] buvo suteiktas Lietuvos TSR nusipelnusio kultūros veikėjo vardas, o mirė 1985 m.“ (p. 248) – tasai vardas jam suteiktas 1986 m.; vietoj „šopirografuotų“ ir „šopigrofuotų“ turėtų būti šapirografuotų (p. 250–251); „Šiaulių 25 metinėms“ – neaišku, gal tai spaudos Šiauliuose metinės? (p. 251); „XVII knygos mėgėjų draugijos“ – turi būti XXVII (p. 270). Gal dėl spaustuvės kaltės defektuoti puslapiai 273, 276, 285 ir 288 – juose matyti neryškus atitinkamai 277, 280, 281 ir 284 psl. atspaudas.

Šis leidinys tai – kultūros paminklas visiems bibliofilams, kurie surado ir išsaugojo daug vertingų knygų, praturtindami visos Lietuvos kultūrą. Tikėkimės, atsiras ir naujų knygų (nors tai reta, bet labai užkrečiama ir visiškai nepagydoma liga), kurie aukos savo laisvalaikį ir lėšas, kad surastų ir sugrąžintų į Lietuvą viską, kas tik siejasi su šiuo vardu, džiugindami vis naujais atradimais. ■

PADĖKA

Nuoširdžiai dėkojame *Kultūros barų* rėmėjams

Vladui KAUPUI 1000 USD

Janinai MALIJAUŠKIENEI 200 Lt

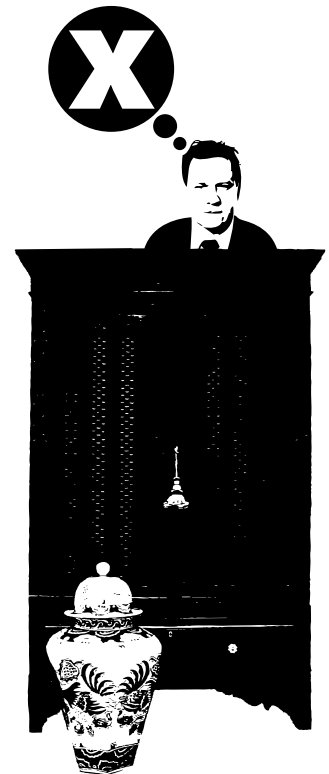
Adai SUTKUS 74 USD

Daliai ŠLENIENEI 24 USD

Redakcija

Lietuvos šalies žmonių padavimai. LXXXIX

MAŽOJI ŽEMĖ*

*N*il novi sub sole! Viskas pasaulyje vyksta kaip visada: rusai vėl kolektyvizavo Rimą Tuminą (šįkart su jo dėde Vania), pasisavino Donatą (kadaiše prisiviliojo Banionį, o dabar suvedžiojo Rimšaitę, tiesa, abiem pusėms tai virto pelninga meile iš išskaičiavimo). „Didžiuojuosi, kad laimėjau šį medalį savo naujai Tėvynei Rusijai“, – dėjo „poklonus“ šiuolaikinė penkiakovininkė, iškart laimėjusi pasaulio auksą, tarsi sakytų visiems senojoje tėvynėje likusiems pretendents** į aukštas Olimpo vietas: „Nesijaudinkit, broliai, ir jus priglaus motina Rusija!“

* Šis pavadinimas priklauso Leonidui (Iljičiui Brežnevui), bet jo laikais dar nebuvo įsteigta LATGA–A ir niekas nepersekiojo intelektualinės nuosavybės vagių, dėl senaties termino gal pavyks išsisukti ir man – K. Š.

** Pretender – apsimetėlis.

Ir viskas tik todėl, kad „Lietuva – tai pamotė su akmeniu“. Manote, eurovizinei Sašenko apdarus siuva tautinis svajonių sukirpėjas Juozas? Ne, ne jis, o lenkai, kurie sėkmės atveju sakys, kad Euroviziją laimėjo jų suknelė. Nesėkmė šlėktų išdidumo irgi nesumenkins: atseit, kad ir kaip gražiai litviną aprengtum, nelemta jam (jai) į elitą lygiuotis.

„Aš galėčiau puikuotis daugelio partijų sąrašo viršūnėje, tačiau nebenoriu valdančiosios pozicijos“, – tokius Italijos Silvio B. žodžius sapnuoja ir mintyse kartoja Lietuvos mergišius Viktoras U., *step by step* kopiantis į šešėlinės valdžios Džomolungmą, kai kiti politikai krinta kaip musės nelygioje kovoje su rinkėjais, mat šių daug, o išrinktųjų – tik saujelė. Nuo bjaurios rutinos gelbsti nebent susitikimai su karaliais, nes „pakylėja, kaip rašo *Stilius*, nuo žemiškųjų rūpesčių“. Esą net „griežtoji mūsų šalies vadovė tiesiog nušvito karališkuosiuose rūmuose Osle“ – pasirodo, Norvegijos karalius Haraldas V taip „apgaukė dėmesiu“, kad ji iškart nusimetė „kovotojos šarvus“.

Nėra Lietuvoje nei tikrų karalių (vienintelis buvo, bet ir tas jau išmestas iš Seimo), nei tikrų vyrų, nei tikrų lietuvių. O antai Suomijoje atsirado net 19% (anksčiau buvo tik 4%) tikrų suomių ir politikos analitikai jau prognozuoja, kad „nuo šių rezultatų Europa pražils“. Pirmiausia atsirūgs portugalams, nes tikrieji suomiai nė neslepia, kad blokuos eurozonos finansines injekcijas į šią buvusių garsių piratų šalį, o paskui ir švedams, kurie Suomijoje jaučiasi kaip lenkai Lietuvoje. Bet švedams esą nebaisūs jokie suomiai, net jeigu jie apsimetę tikrais, nei kitokie žiauraus likimo smūgiai. Pavyzdį rodo pati Švedijos karalienė Silvia – jos nepalaužė net su tuoktinio Carlo XVI Gustavo veiksmai (pro pilies langą šis sprukdavo ten, kur italas Silvio pėsčias rezidencijos laiptais vaikšto), o kairiąją koją karalienė susilaužė ne bandydama prikulti karaliaus meilužę, o sprukdama nuo fotografų.

Nežemiški tų karalių rūpesčiai! O antai europarlamentaras Valdemaras rūpinasi išimtinai žemiškais – piktinasi, kad parodų centras *Litexpo* stūkso ant jo senelių žemės ir vis plečiasi, o Vilniaus kraštas, maža

to – net visa Lietuva yra apkėtusi istorines Žečpos-politos žemes, ir dar vis pučiasi – nenori integruotis! Bet tikras tuteišas vis tiek nenusileis ir nepraras nė pėdos savo mažosios žemės, kuri visa juk priklauso didžiajai, todėl jau ėmėsi ardomosios veiklos. Kas galėtų paneigti, kad ne jis su vienu kagėbistu (o jų, kaip žinome, „buvusių“ nebūna) Balakinu naktimis griaua 500 kg sveriančius riboženklius pasienyje su Latvija ties Mūšos upe (sako, tai potvynio padariniai, bet greičiausiai taktinis manevras priešams, t. y. klastingiems tikriesiems litvinams, suklaidinti)... Šviesesni tuteišai jau išsiaiškino ir žioplams lietuviams paaiškino, *co to taki za paukštaki* tas Valdemaras su plačia gerkle ir gimine. Esą sovietmečiu jis priklausė „Montanų“ grupei, kurią KGB įkūrė kovai su nekenčiamais pankais. Sportiškai džinsuoti vyrukai eidavo į pankų koncertus ir keldavo muštynes, vėliau prisišliejo prie Vilniaus brigados, o naujaisiais laikais tie, kurie išvengė belangės, šliejasi prie Vilniaus valdžios...

Štai kokie didžiųjų rūpesčiai ir žygiai! Bet lietuviai plačių užmojų neturi. Antai Reinoldijus Š., net gražiuoju prašomas pasilikti, pasitraukė iš posto – sakė, eis skaldyti malkų, nes per 15 metų darbo Lietuvos banke tą ypač gerai išmoko. Žurnaliųgų suktai paklaustas, ar neketina nuvykti į tolimąją Kubą, kur kadaise praleido visus metus ir kur vietoj Fidelio dabar malkas skaldo jo brolis Raulis – krūvon sudėjus jiedu tą daro jau 52 metus! – eksbankininkas kukliai retoriškai šuktelėjo: ar galite parodyti daug pensininkų, kurie ten važiuoja? Šūksnis dviprasmiškas: a) Reinoldijus Š. nebenori skaldyti malkų svetur, b) Lietuvos pensininkai, net ir gavę tokią išeitinę pašalpą, kokią gavo Reinoldijus Š. (dažnas šalies pilietis tiek nesutaupo per visą Dievo jam skirtą kadenciją), net ir gausiantys bankininko vertą, t. y. jo orumo nežeminančią, pensiją, į Kubą jokių būdu (nei pėsti, nei važiuoti) nevyks, matyt, bijo atkristi į raudonmečio jaunystę...

Premjeras nevyksta ne tik į Kubą, jis neatvyko net į akciją „Darom“, bet užtat padarė ataskaitą Seime. Niekas, ypač opozicija, nepatikėjo, kad Šešėlį jiedu

su Šimonyte jau laiko nutvėrę už uodegos. Kad būtų sustiprintos juodo katino paieškos tamsiame kambaryje, siūlyčiau pasekti tikrų europiečių pavyzdžiu. Antai Šiaurės Vokietijoje, Štralzunde, buvo pagautas neatsargus politikas, vagiantis tualetinį popierių iš miesto rotušės vyrų tualetu. Socialistų kairiosios partijos narys Frankas Michaelis (pavardė redakcijai žinoma) per kelis mėnesius nudžiovė daugiau kaip 200 ritinėlių. Bet svarbus ne šis įspūdingas faktas (juk gali būti, kad Štralzunde apsigyveno pati Lolišvili), o vagies sugavimo būdas. Franką Michaelį nutvėrė rotušės ūkvedys, kuris tykojo pasislėpęs spintoje. Paprasta ir genialu! Strateginėse vietose pastatę po raudonmedžio spintą ir pasodinę kiekvienoje po ūkvedį, žiūrėk, pagausime ne tik šešėlių, bet ir jo Poną.

„Oho, – stebėtusi užsieniečiai, – kiek daug pas jus spintų! O pas mus tik vienas trečiarūšis BUFFETAS, kurį jau aplenkė ne tik Bilas Gatesas, bet ir kažkoks meksikonas! Ir niekas nieko Lietuvoje nevagia, nei ma net to, kas prastai padėta!“

Atrodo, pas mus prastai padėta beveik viskas, ypač tai, kas ne mūsų... Tikrą tiesą lotyniškai sakė senovės graikai ir romėnai: *Nil éripit fortuna, nisi quod et dedit* („Likimas nieko neatima, nebent tai, ką buvo davęs“)... Todėl kontroliniai klausimai *urbi et orbi* būtų tokie: a) Jei kadaise studijavote kietų kūnų fiziką su dabartiniu šalies premjeru, ar tai reiškia, kad Jūsų nesantuokinis sūnus tikrai yra jo atžala? b) Jei Silvio Berlusconi's paprašė parūpinti jam lengvo elgesio medicinos seserį, kad ši „patikrintų sveikatą“, ar dėl to turi atsistatydinti Italijos sveikatos ministras? c) Jeigu Viktoras U. daro tvarką ne tik Kėdainiuose, bet ir Kaune, ir Vilniuje, ar tai reiškia, kad Rolandas P. šiuose miestuose „darys“ tik teisingumą?

Visiškai teisingai atsakiusiems į visus tris klausimus Geležinė rūta įsakys nedelsiant nukirsti galvą. ■

Tiesiai iš ūkvedžio spintos
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2011. 4 (556)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Bronislovas KUZMICKAS. *Let Us Look for Identity in Culture*. There is multiplicity of layers of culture and everything that is produced in it make up a certain hierarchy. Criteria's of morality, art, civility etc., condition human culture. It is very important for a human being to have certain images already in young age, and while paraphrasing Algirdas Julien Greimas we can not leave young person in pseudo-culture, no matter how aestheticized its forms are (page 2).

Žibartas JACKŪNAS. *Public Interest and (Pseudo)Autonomy*. Autnomy is regarded an unquestionable value in contemporary Western countries where liberal democracy prevails and where principles of individualism are respected. When Lithuania reestablished its independence, the idea of autonomy was met with enthusiasm. However, the road of autonomy to Lithuania should not overshadow a fact that autonomy like all other social institutes where many interests of many human beings prevail is a much more complex phenomenon (page 5).

Carl ROWLANDS. *Europe's periphery*. The decimation of indigenous industry in central and eastern Europe has created a low-wage hinterland on the fringes of the highly developed core, writes Carl Rowlands. If the societies of central-eastern Europe are indeed in transition, it is unclear what the destination will be (page 11).

Eglė WITTIG-MARCINKIEVIČIŪTĖ. *Dilemma of the Europeans*. About a necessity to treat Communist crimes in the same way as the ones committed by the Nazi. Once we distinguish between ways of killing people, we should recall a classification acknowledged by every criminal law: a murder is considered exceptional crime when its victim was tortured before he died. And in this respect Boksheviks perhaps even surpassed their Nazi counterparts. It is difficult to imagine the death such as slow torture with the help of famine, cold or any other means, claims the author (page 17).

Julius ŠALKAUSKAS. *The Chaos of Nations and Concepts*. The article from Polish journal Polityka (issue no 51, 2010-12-18), translated and published in Kultūros barai "The Chaos of Nations" is interesting since it represents attitude of many Polish people towards Lithuanians. This is specific blend of truth and lies, stereotypes common to both these nations that demand a special study. Meanwile the author rejects the claim that his father the renowned Lithuanian philosopher was born into a family of Polish intelligentzia, since it is not true (page 22).

Ramūnas KASPARAVIČIUS. *Poems* (page 24).

Kęstutis ŠAPOKA. *Two Berets – Three Diagnosis*. Performance and Exhibition of Dainius Liškevičius in Akademija Gallery (page 26).

Vita GRUODYTĖ. *Musicological Articulation of 1990*. The text based on a paper presented in a seminar "1990 – Parallel Realities/Subjective Narratives" (page 30).

Eglė KETURAKIENĖ. *About the Beauty and Meaning of Poetry*. Eglė Keturakienė writes about prof. Juozapas Girdzijauskas and his impact on Lithuanian studies, which he reflects as anti- pragmatic recalling the figure of Don Quichote (page 37).

Mario SOLDATI. *The Third Circle of Hell*. Short-story. Translated by Inga Tuliševskaitė (page 42).

Aleksandra ALEKSANDRAVIČIŪTĖ. *The Magic Renaissance of Night Moths*. Ceramic art of Dalia Laučkaitė-Jakimavičienė act in a way one can not feel directly, but it gradually overcomes the viewer because it applies a cold and rational strategy of capturing human sight. Discussing her collection the author discusses relations between cruelty and glamour (page 48).

Jonas GLEMŽA, Audronis KATILIUS. *Reconstruction of the Palace of the Grand Lithuanian Duchy*. The complex of Vilnius castles and Cathedral was a center of Lithuania's political, religious and cultural life. It was reconstructed after 1990 when part of Lithuanian society urged to reconstruct the palace as symbol of sovereignty. Most of the work is completed (page 44).

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURASIENĖ. *In a Land of Southern Cross*. After I came back from South America, every night I continued my sailing on Amazon and made my way through a colorful crowd... Why these and not other images are brought by one's memory and why they return? In what way they are associated with experiences of my own country. In order to find answers you start writing, concludes the author (page 50).

Predrag MATVEJEVIĆ. *Breviary of Medditeranean Sea*. Excerpt from the book to be published in Lithuanian. Translated from Kroatian by Laima Masytė (page 60).

Kęstutis ŠAPOKA. *Person who United Two Epochs*. The exhibition of Zenonas Varnauskas (1923-2010) in the gallery Kunstkamera (page 65).

Vladas BALKEVIČIUS. *Human Christ*. The author claims he was looking for an answer to a question Was Christ a real person, myth or imagined? By basing his view not on data of parallel cultures or questionable relics of Christianity but on the Bible, though he admits that such a way is difficult or anyone who wants to find historical truth (page 67).

Almantas ŠLIVINSKAS. *Liudvikas Jakavičius – a Colorful Person of Interwar Lithuania*. Jakavičius who used a pseudonym of Lietuvis is represented in informational literature as a man who spread forbidden Lithuanian press, worked in periodicals and in radio, but rarely it is mentioned that he was the largest private publisher in interwar Lithuania. He produced more than two million copies of various small and practical books. Besides he staged and acted in 280 plays in the period of 1898-1938 (page 75).

Vaidas JAUNIŠKIS. *A Novel of Feelings Educated with Delay*. Review of the book Patirčių realizmas. Dalius Tamulevičiūtės kūrybinės biografijos studija. (Realism of Experiences. Study of Dalia Tamulevičiūtė), edited and authored by Ramunė Marcinkevičiūtė, Vilnius, Kultūros barai, 2011 (page 83).

Irena ALEKSAITĖ. *A Durable Gift*. Review of a book by Rasa Vasinauskaitė "Laikinumo teatras" (Theater of Temporality), Vilnius, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010 (page 87).

Algirdas ŽEMAITAITIS. *Incurable Illness*. Review of a book by Vidmantas Staniulis. Diagnostė: bibliofilija. (Diagnosis: Bibliophilia), 2010, Vilnius: Sapnų sala (page 92).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Small Land*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Almantas SAMALAVIČIUS

The vanishing genius loci of Vilnius (En)

ARCHITECTURE Vilnius's Baroque and Gothic urban heritage was once a rallying point for Lithuania's independence movement following the architectural ravages of Soviet modernism. Now it is subject to a new onslaught from local finance capital – and no one seems to care.

Dalia LEINARTE

On emotions (En) (Lt)

The correspondence between Algirdas Julius Greimas and Aleksandra Kašuba, 1988-1992

The sociologist Zygmunt Bauman finds unstable families a threat to society. Anthony Giddens opens for negotiation and change. Dalia Leinarte finds Giddens more in keeping with the times and uses the correspondence between two Lithuanian intellectuals to illustrate her point.

Ivaylo DITCHEV, Tomas KAVALIAUSKAS

Territory, identity, transformation (En) (Lt)

A Baltic-Balkan comparison (En) (Lt)

Lithuania and Bulgaria: subjected to neoliberal forces of disintegration, territorial identities in the regulated zone of market democracy that is new Europe re-pattern along altered lines of conflict. Ivaylo Ditchhev and Tomas Kavaliauskas share Baltic-Balkan perspectives on the present.

Béla NÓVÉ

Talking about censorship and the lost world of samizdat (En) (Lt)

In 1980s Hungary, as in the USSR and other communist ruled countries, censorship and opposition to it was a crucial issue. A onetime dissident turned historian recalls the passionate debates at the time and establishes their continuing relevance in the post-wall world.

Almantas SAMALAVIČIUS

Lithuania: Universities on the threshold (En)

A blind drive towards utility characterizes higher education policy in Lithuania. The only remedy on offer for the ongoing brain-drain is based on the logic of the market. Lithuanian universities are steadily going the way of the rest of "common property" after independence.

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt) (En)

Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova. Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Violeta DAVOLIŪTĖ

History and politics between Left and Right, East and West (En) (Lt)

Opposition to last year's Prague Declaration on "European Conscience and Totalitarianism" reveals a change of attitude on the part of western Europe towards the East, writes Violeta Davoliūtė. Western fears about an upsurge of ultra-nationalism in eastern Europe suggests the era of democratic idealism has come to an end.

Kazys VARNELIS

The meaning of network culture (En) (Lt)

As digital computing meshes with mobile networking technology, society is undergoing a cultural shift. In postmodernism, being was left in a fabric of intensities; today, the self is affirmed through the net. What does this mean for the democratic public sphere?